

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele.

Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

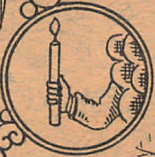
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra
Viborg Amt
1936

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1936

ÅRBOG

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

REDAKTION:

M. E. Gulddal

Kr. Pedersen

NOGLE ERINDRINGER OM JYDEPOTTEINDUSTRIEN I GAMMELSTRUP.

Af Jens Østergaard.

FOR blot 75 Aar siden fandtes der mange Steder her i Landet Smaaindustrier af forskellig Art, der knyttet til Raaprodukternes Forekomst i Reglen ikke dreves som Erhverv alene, men sideordnet med Landbruget.

Det gælder saaledes Forfærdigelsen af Uldvarer, Trækul, Træsko m. m., som ikke alene var til Producentens eget Forbrug, men ogsaa forhandlede i andre Egne af Landet.

Af saadanne Smaaindustrier, som var hjemmehørende i Viborgegnen, kan nævnes Produktion af Kalk til Bygningsbrug fra Daugbjerg og Mønsted og Jydepotteindustrien i Gammelstrup Sogn og omliggende Byer. Mange af disse Industrivirksomheder er nu helt eller saa godt som helt forsvundet, medens andre blomstrer videre under Storindustriens højt udviklede Teknik.

I Gammelstrup Sogn og nærmeste omliggende Byer i Fjends Herred har Jydepotteindustrien, som blev drevet sideordnet med Landbruget, blomstret i uindelige Tider.

Denne Tilvirkning, der udførtes med smaa Hjælpe-

midler og primitive Redskaber, ophørte helt i 80' eller 90'erne i forrige Aarhundrede.

Da de Mennesker, som har været med i Udførelsen af Arbejdet, og som derfor bedst kan erindre det, nu næsten paa nogle enkelte nær er uddøde, kan det maaske være af Interesse at samle nogle mundtlige Beretninger om denne Hjemmeindustri i det væsentligste fortalt af min Fader og Moder, Gaardejer Jens Østergaard og Nicoline Cathrine, f. Nielsen, Feldingbjerg, begge født i Gammelstrup, henholdsvis 1855 og 1859, og som begge har levet paa en Tid, da Tilvirkningen blev drevet i fuld Udstrækning; men de har ogsaa set den efterhaanden svinde ind til næsten ingenting, for tilsidst helt at ophøre. Endvidere har forhenværende Gaardejer og Sognefoged Anders Olesen af Gammelstrup givet mig mange værdifulde Oplysninger, ligesom jeg i Rigsarkivet og i Matrikulsvæsenets Arkiv i København har fundet en Del af Interesse om Jydepotter.

Benævnelsen for disse sorte Lervarer har gennem Tiderne undergaaet Ændringer. Oprindeligt kaldtes de »Kaargon«¹⁾ eller »swott Potter«, senere hen mod den Tid, da Brændingen ophørte, fremkom Benævnelsen Jydepotter, som er den nutidige Betegnelse.

Hvornaar Forfærdigelsen af Jydepotter er begyndt i Gammelstrup er ukendt.²⁾ Gammelstrup var Hoved-

1) Hos Jeppe Aakjær: »Langs Karup Aaens Bred«, Side 230 findes Benævnelsen »Kaarwon«.

2) Tilvirkningen af Jydepotter har baade været meget udbredt og almindelig i forskellige Egne af Danmark og er en gammel Virksomhed. Herom gør Andreas G. Jensen Rede i sin Bog: »Jydepotten vort Lands ældste Haandværk.« — Der har foruden i Fjends Herred været Pottemagervirksomhed i Varde, Ringkjøbing og Holstebroegnen samt Vorup ved Randers og et Par Steder paa Fyn. — Om Jydepottefabrikationen anfører Andreas G. Jensen Beretninger fra 1700 Tallet og udtaler i sine Slutningsbemærkninger S. 177: »Jydepottefabrikationen havde sin

centret i Fjends Herred, det vil sige det Sted i Herredet, hvor der lavedes de fleste Potter. Herom vidner ikke alene mundtlige Beretninger, men ogsaa skriftlige.

I Arbejdsjournalen, der er optaget omkring 1815–20 som Forarbejde til nuværende Matrikul, anføres Pag. 102 om Gammelstrup:

»Til denne By bearbejdes en betydelig Mængde Kar og Gryder fremfor noget andet Steds eller Byer her i Egnen, hvortil bruges en stor Mængde Ler og derfor behøves meget udvidede Lergrave«. Pag. 190 tilføjes yderligere om Gammelstrup: »Byen, der ligesom den øvrige Del af Sognet fabrikerer en ikke ubetydelig Mængde af de saakaldte sorte Jyde Potter og Leerkar . . .«.

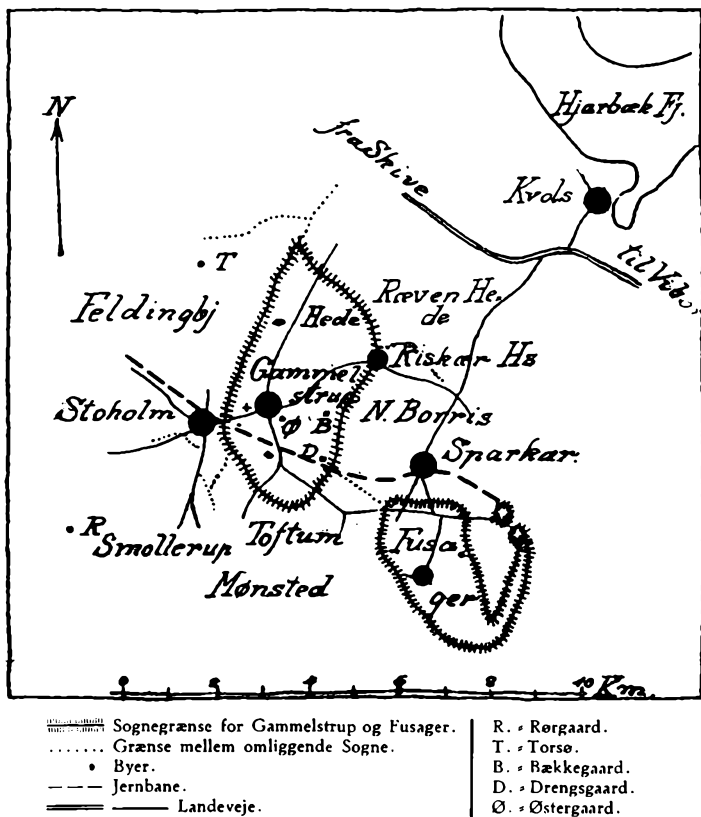
Om Fusager By – ogsaa under Gammelstrup Sogn – skrives Pag. 196: »Byen fabrikerer en betydelig Deel sorte Leerkar«.

Om Sparkjær, Borris Sogn, skrives Pag. 286: »Her saavel som i den øvrige Del af Sognet forfærdige man sorte Leerkar« og om Lille Taarup (Borris Sogn) anføres: »Her forfærdiges sorte Leerkar dog ikke stadig«.

Under Pag. 205 skrives om Smollerup: »Af sorte Leerkar udføres herfra en betydelig Mængde.« – Om de øvrige Nabsogne eller Byer til Gammelstrup findes intet anført om Jydepotter i Arbejdsjournalen.

I Traps »Kongeriget Danmark« af 1859 nævnes, at sorte Lerkar, saakaldte Jydepotter, forfærdiges i Borris, Feldingbjerg, Mønsted og Smollerup Sogne men Gammelstrup havde »betydelig Erhverv ved Production af sorte Lerkar«.

Rod i Oldtidens Pottemageri, saa den med Rette kan nævnes som vort Lands ældste Haandværk.« S. 171: »De sorte Lerkar kan spores Middelalderen igennem. De har været i Brug i Landets forskellige Egne, baade paa Borgen og hos Rigmanden, selvfølgelig da ogsaa hos den menige Mand.«

Skitse over Gammelstrup og Fusager Byer med omliggende Sogne.
 Efter J. P. Trap: Kongeriget Danmark VI. Bind. 1925.

Næsten alle Familier i baade større og mindre Gaarde og Huse i Gammelstrup brændte Potter, ogsaa i de enligt liggende Gaarde Østergaard og Bækkegaard brændtes der, samt i Drengsgaard, der dog ikke nævnes i den nedenfor anførte Liste fra Folketællingen 1860. Ogsaa i Fusager By og i Riskær Huse (delvis under Borris) forfærdigede man Potter.

I Folketællingslisterne af 1. Februar 1860 findes for Gammelstrup og Feldingbjerg Sognes Vedkommende angivet, hos hvilke Familier der fabrikeredes Potter.¹⁾

Af disse Lister gengives her de Familier, som forfærdigede Potter, Mand og Hustru, med Fødested og Stilling, som følger:

Gammelstrup By.

Et Hus: Jens Lorentzen, født i Vridsted, Jordbruger, Catrine Lausdatter, Feldingbjerg.

Et Hus: Jens Christian Jensen, f. i Højslev, Jordbruger, Noline Johansdatter, f. her i Sognet.

Et Hus: Niels Christian Pedersen, f. her i Sognet, Jordbruger, Johanne Christensdatter, f. i Fjeldingbjerg.

En Gaard: Søren Christensen, f. i Dollerup, Gaardmand, Johanne Sørens datter, f. i Borris.

Annexgaard: Niels Lausen, f. her i Sognet, Gaardmand, Katrine Sørens datter, f. i Borris.

En Gaard: Anders Hansen, f. her i Sognet, Gaardmand, Katrine Knudsen, f. i Mønsted.

En Gaard: Ole Johansen, f. her i Sognet, Gaardmand, Karen Jensdatter, f. i Ørum.

Et Hus: Christen Sørensen, f. her i Sognet, Jordbruger. Mette Marie Knudsen, f. i Mønsted.

Søndergaard: Niels Laursen, f. her i Sognet, Gaardmand, Karen Marie Andersdatter, f. her i Sognet.

En Gaard: Niels Jensen, f. her i Sognet, Gaardmand, Karen Margrethe Christensen, f. i Feldingbjerg.

Bækkegaard: Anders Nielsen, f. her i Sognet, Gaardmand, Kirsten Olesdatter, f. her i Sognet.

¹⁾ Af Listerne fremgaar det tydelig nok, i hvilke Hjem der brændtes Potter, idet der ved hver Familie, som beskæftigede sig dermed, staar anført: »fabrikerer Potter« eller »fabrikerer Jydepotter.« Det ses baade paa Skriftræk og Blækkets Farve, at denne Angivelse er tilføjet senere.

Østergaard: Jens Lausen, f. her i Sognet, Gaardmand, Karen Marie Sørensdatter, f. her i Sognet.

En Gaard: Jens Pedersen, f. her i Sognet, Gaardmand, Johanne Lausen, f. her i Sognet.

Et Hus: Niels Andersen, f. her i Sognet, Husmand, Ane Nielsdatter, f. her i Sognet.

En Gaard: Ole Andersen, f. her i Sognet, Gaardmand, Mariane Andersen, f. her i Sognet.

Fusager By.

Læplundgaard: Jacob Laursen, f. her i Sognet, Gaardmand, Maren Nielsen, f. i Borris.

En Gaard: Jesper Jepsen, f. i Ørum, Gaardmand, Mette Marie Pedersdatter, f. her i Sognet.

En Gaard: Jens Christian Jensen, f. her i Sognet, Gaardmand, Inger Marie Pedersen, f. i Ravnstrup.

En Gaard: Niels Nørgaard, f. her i Sognet, Gaardmand, Ane Andersdatter, f. her i Sognet.

Foldbjerggaard: Anders Foldbjerg, f. her i Sognet, Gaardmand, Ellen Laursdatter, f. i Smollerup.

Antallet af optalte Gaarde og Huse udgjorde under Gammelstrup By 29 og Fusager 9, ialt 38, hvoraf der forfærdigedes Jydepotter i 20.

Om Lundgaard og Hjemmene paa Lundgaards Mark angives der intet.

Af uden for Gammelstrup Sogn beliggende Steder eller Byer er allerede fra Arbejdjournalen nævnt Sparvær, Lille Taarup, Smollerup, samt fra Traps »Danmark« Feldingbjerg og Mønsted (her vist særlig Toftum).

Det angives endvidere, at i enkelte Hjem i nogle af Nabosognene lavedes Potter, i Hjem, hvor Husmoderen enten var fra Gammelstrup eller havde tjent der som Pige og paa den Maade havde lært det og derefter i sit eget

Hjem fortsatte dermed. Saaledes vides det, at Jacob Dahls Kone i Rørgaardsdal i Smollerup havde tjent i Søndergaard i Gammelstrup og der lært at lave Potter og fortsatte med det i sit Hjem.

Under Feldingbjerg er det i Skalmstrup og Torsø, at der forfærdigedes Potter. I Folketællingslisterne fra 1860 findes nemlig anført:

Skalmstrup By.

En Gaard: Niels Danielsen, f. i Kobberup, Gaardmand, Bodil Nielsdatter, f. her i Sognet.

En Gaard: Christen Jensen Overgaard, f. her i Sognet, Gaardmand, Kirsten Christensdatter, f. i Borris.

Thorsøgaard.

En Gaard: Jens Christensen, f. her i Sognet Gaardmand, Mette Hansdatter, f. i Borris.

Folketællingslisterne nævner dog intet om, at der forfærdiges Potter i Sparkjær, Smollerup eller andre Steder.

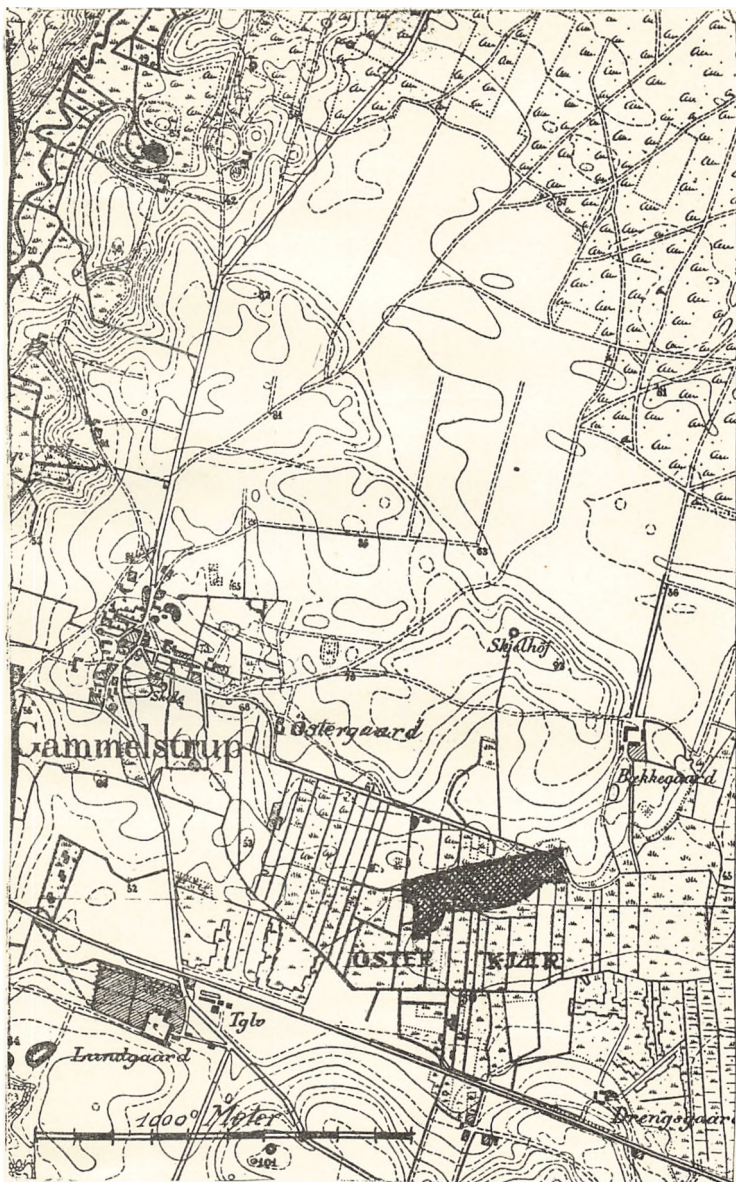
Aarsagen til, at denne Hjemmeindustri var opstaaet og blomstrede, kan ikke nærmere angives. Men man regnede i høj Grad med denne Indtægt, »thi ellers kunde de ikke faa Føden«, bliver der sagt, og Virksomheden hjembragte da ogsaa rede Penge som Tilskud til Udkommet og lagde vist ogsaa i mange Hjem Grundvolden til solid Velstand.

Arbejdet kunde godt forenes med den Tids Landbrug, uden at nogen af Delene blev forsømt. Ingen levede udelukkende af at forfærdige Potter. Der regnedes endog med, at man helst maatte besidde et Jordbrug for nemt at kunne faa de fornødne Raamaterialer, der var Ler, Sand og Hedetørv. Hver By havde da ogsaa sin Lergrav, hvor Leret toges til Potter, og uden for Byen fandtes Heden, hvor Tørv til Brændingen blev skaaret.

Leret, der i Gammelstrup anvendtes til Potter, hentes saaledes fra den fælles Lergrav i Østerkæret, som er beliggende midt i den Trekant, der kan beskrives ved at trække lige Linier mellem Gaardene Østergaard, Bækkegaard og Drengsgaard. Leret i denne Grav var af god, fed Konsistens, og det var kendt viden om som særlig godt Potteler. Undertiden hentede endog udensogns Beboere Ler fra denne Grav, saaledes erindres det, at Jacob Dahl i Rørgaardsdal hentede Ler herfra til sin Kones Potteindustri.

Denne Lergrav er nu helt forsvundet og kan ikke mere paavises, efter at Terrænet er blevet fuldstændig opdyrket. De fleste Gaarde og Huse med Jordejendomme i Gammelstrup har en Lod i Østerkæret, og nogle af dem har Lodden liggende tværs gennem Lergraven. Paa Grundlag af Opmaalinger fra 1797 findes i Matrikulsvæsenets Arkiv et »Copie Kort«, kopieret 1811 formentlig efter Udstykningsplanen, »over Gammelstrups Byes Marker« med samtlige Matrikulsnumre fra den Tid. Paa dette Kort er den fælles Lergrav i Østerkæret indtegnet med en bestemt angiven Begrænsning.

I Matrikulens samtidige Beregningsprotokol – den saakaldte Sogneprotokol – findes for de Gaardes og Huses Vedkommende, som har en Del af Lergraven liggende i tilhørende Kærlod, følgende Bemærkning: »I den østlige Kiærlod ligger en Lergrav, hvori Byens Beboere er forbeholdt Ret til Lergravning, men Grænsingen hører til denne Gaard.« For de Gaarde (og Huse), som ikke har Lergraven liggende i tilhørende Lod, findes derimod anført: »Til denne Gaard hører desuden Ret til Lergravning i de i Kiærlodden og i søndre Ende af

Kort i autoriseret Reproduktion efter Geodætisk Instituts Maalesborde 1:20000. Gammelstrupegnen ved Aar 1879, paa den Tid, da Tilvirkningen af Jydepotter ebbede ud. Det tætskraverede Parti i Østerkæret er Lergraven, hvorfra Ler til Potterne hentedes. Mod Nord og Nordøst Gammelstrup Hede, hvor hver Gaard havde en Lod til Lyng og Hedetørv.

Agerlodden No. 13¹⁾ liggende Lergrave, men ej til Græsning i samme.«

Af Sogneprotokollen fremgaar det altsaa tydelig nok, at samtlige Beboere i Gammelstrup har Ret til at hente Ler i paagældende Lergrav i Østerkæret, og at Lergravens

Østergaard i Gammelstrup.

Af Bygningerne er det gamle Udhus (tilhøjre) fra Pottebrændningens Tid. Den brede Vej foran er Driften, som svinger tilhøjre forbi Gaarden over til Lergraven i Østerkæret. — Fot. ca. 1910.

Areal let kan afsættes temmelig nøjagtigt i Terrænet efter det gamle Matrikulskort. Det angives da ogsaa, at Retten til at hente Ler i denne Lergrav eksisterer endnu for Beboerne i Gammelstrup; men Leret maa dog kun anvendes til Forfærdigelse af Jydepotter, saaledes som det har været Skik og Brug fra gammel Tid.

Vejen til Østerkæret er den inddigede 24 Alen brede

1) I Matr. Nr. 13 umiddelbart Nord for Byen fandtes ogsaa en Lergrav, men Leret, som hentedes herfra, anvendtes udelukkende til Bygningsbrug.

Drift (æ Drøwt), som gaar øster ud af Byen. Ad denne ejendommelige og meget brede Markvej, hjemkørtes Leret, der udgravedes om Efteraaret ved Novembers Tid og lagdes i en Dyngge i Nærheden af Stuehuset for her i Løbet af Vinteren at paavirkes af Fugtighed og Frost. Ved Hjemkørselen beregnede man, hvor meget Ler, der skulde bruges i den kommende Sæson; man regnede med et Læs Ler til et Læs Potter.

Naar Vinteren nærmede sig sin Afslutning, og man var saa langt fremme med indendørs Arbejde, saa Karlene havde optærsket og Kvinderne opspundet, men ofte endnu inden Frosten var helt af Jorden, begyndte man at tage Ler ind til Forarbejdelse af Potter. Var Frosten ikke helt gaet af Leret, blev det optøet med varmt Vand. Naar man i en Gaard begyndte Sæsonen, skyndte de andre Familier sig ogsaa at gøre sig færdige til Arbejdet ved Potterne. Der var altsaa en vis Kappelstrid om at faa først begyndt.

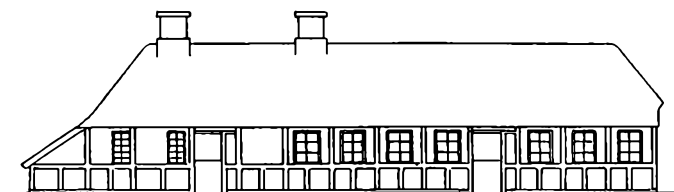
Leret bares ind i Halmløbe, der kunde rumme en god Skæppe, og lagdes midt paa Dagligstuens Lergulv, som forinden var fejtet omhyggeligt.

Det var Kvindearbejde baade for Husmoder og Piger, Husets Døtre saavel som Tjenestepiger, baade at bære Ler ind og lave Potter. Det var et grimt Arbejde at have med at gøre. Men det var en anbefaling for en Pige, naar det kunde siges om hende, at »hun var dygtig til at arbejde i æ Lier«. Børnene maatte ogsaa hjælpe til, navnlig med at bære Potterne ud og ind.

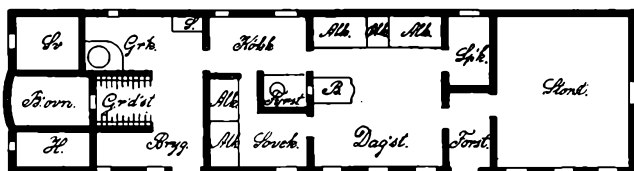
Leret blandedes med fint harpet Sand. Under Arbejdet blev eventuelle Sten, der kunde stamme fra Leret, og andre uvedkommende Genstande omhyggelig fjernet. Det var meget vigtigt at faa alle Urenhederne (Sten m. m.) skilt fra, da saadanne Ting forringede Potternes

Kvalitet. Til 3 à 4 Løbe Ler brugtes 1 Løb Sand, og Blandingen udførtes med Skovl. Efter at Blandingen var udført, og Massen igen samlet midt paa Gulvet, tog Pottekonen eller Pottepiggen en Potion Ler, saa meget som 3 à 4 Skovlfulde over paa sit af Faareskind eller Sækkelærred forfærdiget Ælteskind (Lerskind), hvor det fik en særlig Finæltning ved at træde paa det med den bare Fod, f. Eks. højre Fod, som man traadte til med, idet man støttede sig paa venstre. Under Æltningen, som var et meget strengt Arbejde, løftedes jævnligen op i Skindets Hjørner, saaledes at Leret samlede i dets Midte for atter at æltes ud ved at træde med Foden, indtil Lermassen ved denne gentagende Behandling havde faaet en til Formaalet passende Konsistens. Pottekonen, der var iført et Sækkelærredsforklæde, anbragte sig derefter paa en lav Halmstol, der var særlig afpasset til dette Brug, af simpel Træstel med Ryg og Sæde monteret med Halmbaad. Hun tog sit Brædt ca. $1 \times \frac{1}{2}$ Alen stort op paa Knæerne. Ved Siden af sig havde hun en Spand med Vand staaende samt en Klud til at dyppe i Vandet. Et Parti Ler, i Størrelse afpasset efter Genstanden, som skulde forarbejdes, toges op paa Brædtet, og her foregik da Formningen af Potterne med Fingrene og en fladrund, glat Marksten til Hjælp. Pottekonen trillede Leret sammen til en rundelig Klump og borede Stenen ned i Leret, som ved en stadig drejende Bevægelse og Bearbejdning med Stenen udhuledes og formedes efter Ønske. Genstande med smal Hals fremstilledes ved at strække Leret opad i langstrakt Form. Hank og Ører sattes til bagefter. Forarbejdelsen skete altsaa i flere Tempi, og Genstanden maatte ofte tørres efter hver Behandling. Efterhaanden som Potterne formedes færdige, sattes de ud i Solen eller op i Storstuen.

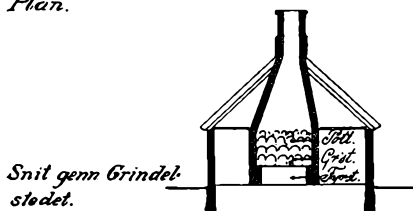
Naar Potterne var bleven tilstrækkeligt tørre, skulde de, som ønskedes givet et bedre Udseende, saa de blev særlig pyntelige, »skygges«, hvilket bestod i, at de

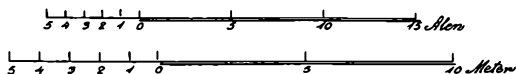
Syd facade.

Plan.

Snit gennem Grindelstødet.

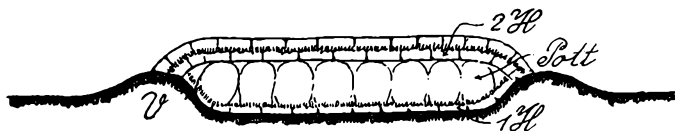

Forst. • Forstue. Storst. • Storstue. Dag'st. • Dagligstue. Sovek. • Sovekammer. Køkk. • Køkken. Sp'k. • Spisekammer. Ølk. • Øl-kammer. Alk. • Alkove. Fyrt. • Fyrsted. B. • Bilæggerovn. Bryg. • Bryggers. Gr'd'st. • Grindelsted. Gr'k. • Grubekedel. S. • Sand. B'ovn. • Bageovn. Sv. • Svin. H. • Hønseshus. Sk. • Skorsten. Pott. • Potter. Gr'st. • Grindelstænger.

Stuehus, tegnet efter Sognefoged Anders Olesens Opgivende, der meddeler, at saaledes var alle Beboelseshuse i Gammelstrup indrettede i Pottemagertiden. I den Tid af Aaret, som der forfærdigedes Potter, udnyttedes det som »Værkstedbygning« for Potteindustrien.

ved Hjælp af en Klud blev indgnedet med Lævi, d. e. een med Vand stærkt fortyndet Opløsning af Mergel (Mergelvælling), paa de udvendige Sider, og efter en yderligere, men kortvarig Tørring, glattedes med en dertil egnet glat Flintesten. En Mængde Potter brugtes dog uden Skygning.

Efter denne Behandling skulde Potterne »grindles« og brændes, og begge Behandlinger udførtes i Reglen paa samme Dag, og af Hensyn til Brændingen skulde Vejret denne Dag være baade tørt og stille. Grindlingen paabegyndtes om Morgenen Kl. 8 og varede 3 Timer og bestod i, at Potterne blev stablet op paa nogle Jernstænger, ca. 10 i Antal, som var anbragt paa den fremspringende Murstenskant i Skorstenen, der var 3 à 4 Alen vid. Her opstabledes Potterne lagvis med Mundingen nedad. Nedenunder lagdes Tørv, almindelig Mosetørv, der skulde være godt tørre; de antændtes, og Røgen skulde saa drive op mellem Potterne. Hensigten med Grindlingen var at gøre Potterne stærkere (haardere og fastere) til Brændingen. Der skulde fyres med stor Forsigtighed, først svagt, efterhaanden stærkere uden synderlig Flamme, til Potterne var blevet brunlige og derved tjenlige til at føres ud i Grydegraven. Grydegraven, der af Hensyn til den eventuelle Brandfare, henlagdes paa en Plads ca. 30–50 Alen fra Bygningerne, var et omtrentlig cirkelrunt Hul, i Tværmaal 3 à 6 Alen, med Bunden et Spadestik dybt under Terrænets Overflade og med den opgravede Jord, der efterhaanden forøgedes med Aske, uden om som et lille Dige. Først lagdes et Lag Hedetørv i Bunden af Grydegraven med Lyngen opad. Herpaa anbragtes da Potterne i et enkelt Lag med Bunden opad, de mindre inden i de større i alt et Læs Potter, hvorefter de dækkedes med 2 Lag Hedetørv, der vendte Lyngen

V. = Lav Vold ell. Dige. Pott. = Potter. 1 H. = Bund, 1 Lag Hedetørv. 2 H. = Dækning, 2 Lag Hedetørv.

Snit af Grydegraven. 3–6 Alen i Tværmaal alt efter Brændingens Størrelse.

imod hinanden. Der sattes Ild paa Kl. 3 Eftermiddag med brændende Lyngvisker, idet de Lyngtotter, der stak ud mellem Tørvene, antændtes. Pasningen af Brændingen var Mandsarbejde, og der maatte hele Tiden være en Mand til Stede for at passe dette. Naar Ilden brændte igennem Dækket, maatte friske Tørv sættes til, som man paaførte med en Fork. Paa den Maade blev man ved til Kl. 10 Aften, saa var Potterne brændt færdige, hvorefter de sluttelig dækkedes med den varme Aske. Paafølgende Morgen blev de taget op af Graven og oplagret i Stue eller Lade.

Brændingen kunde under gunstig Beliggenhed ses viden om og samlede om Aftenen ofte nogle Mennesker, som underholdt hinanden med Samtale om Dagens Begivenheder og Skæmt.

Naar Brændingen var lykkedes godt, skulde Lervarerne have et blankt og mørkt Skær, de lysere eller hvidgraa kunde dog ogsaa være gode. En god Potte kendtes paa Klang. De bedst brændte var i Reglen de Potter, som var stillet inden i de større.

Af Lervarer, der forfærdiges, kan særlig nævnes: Gryder af forskellig Slags (Lysestøbegyder, Stegegyder og Flødegryder) Kander, Tragter, Talgpotter, Lysestager, Stegefade, Ostekopper, Kageformer, Kaffekander, Legetøj (Hund, Hest) og Blomsterpotter. Det var mest

nyttige Brugsgenstande og mange af dem udmærkede sig med stor Formskønhed.

Pottearbejdet varede til Høbjærgningen begyndte, hvorefter det, naar den travle Tid med Høslet og senere Kornhøst meldte sig, i Reglen maatte indstilles.

Naar Pottearbejdet indendørs var bragt til Ende, maatte Lergulvene, som var blevet hullet under Arbejdet, tit have en Udbedring og repareres med Ler, der stampedes sammen.

Som det var Kvindernes Arbejde at lave Potter, var det Mændenes, særlig Karlens Arbejde at grave de fornødne Hedetørv eller Lyngtørv til Brændingen. Tærskearbejdet skulde derfor, inden man begyndte herpaa, være bragt til Ende; men Frosten maatte dog være helt af Jorden. Heden, hvoraf Tørven gravedes, er beliggende i den nordlige og nordøstlige Del af Sognet.

Det var meget vigtigt i Heden at finde gode Lokalteter til Gravning af Tørv. For at Lyngjorden skulde egne sig hertil, maatte der være et godt Lag »Skjoold« d. e. Maar under Lyngen. Men Dannelsen af Maar varer mange Aar, og der vil af den Grund hengaa lang Tid, inden der paany kan graves Hedetørv paa et Sted, hvor der tidligere har været gravet. Tørven gravedes $\frac{1}{2}$ Alen lang og knap $\frac{1}{2}$ Alen bred, og der gaves 2 Hug med Hedetørvspaden fra Siden, og 1 à 2 fra Enden, hvorefter den løsnedes. En Karl kunde paa en Dag grave 3 à 4 Læs à 200 Stk. Selve Gravningen stod paa en Uges Tid. Tørvene lagdes straks fladt paa Jorden og blev umiddelbart efter for bedre at kunne tørres stillet i oprejst Stilling 2 og 2 sammen for sluttelig at stables i Stakke, der udgjorde 1 Læs hvert. Hedetørven skulde ved Brugen være godt gennemtørrede.

En Del af Afsætningen foregik, ved at man kørte Lervarerne til Købstæderne, Viborg og Skive, og solgte dem

paa Torvet. Men Hovedafsætningen var dog Handelen med Skibskarlene fra Hanherred, som lagde til ved Bryggen i Kvols med Smaaskibe. Disse Folk, som i Reglen opkøbte 5 à 6 Læs Potter til hvert Skib, forhandlede Lervarerne i Limfjordsegnene.¹⁾ Ved Bryggen i Kvols fandtes et beskedent 4-Fags straatækt Havnepakhus, hvor Potterne undertiden opbevaredes, indtil Indskibningen fandt Sted. Huset er nedrevet i Sommeren 1932.

Endvidere kom der en Opkøber fra Amager, som 5 à 6 Gange hver Sommer opkøbte Potter, en særlig Slags, de saakaldte Kakkelovns-potter, som var forfærdiget efter et bestemt Maal for at kunne passe til Anbringelse i Kakkelovne. Denne Opkøber lejede et Skib, der var hjemmehørende i Hjarbæk, og hertil lod Opkøberen Potterne bringe, og med det lejede Skib, der tog 2 à 3 Læs Potter, fragte til København, hvor de blev solgt.

Sælgeren kørte Lervarerne til Kvols, og Vognene blev til dette Brug forsynet med »Skraw« (Lad), ligesom ved Kornindkørselen, for at kunne tage mange Potter. Antallet af Potter til et Læs var forskelligt alt efter Potternes Størrelse. De mange Hjulspor, som gaar i nordøstlig Retning efter Kvols over Gammelstrup Hede og tilstødende Ræven Hede, og hvoraf de fleste er opmaalt og indtegnet paa Matrikulskortet af 1811 og endnu den Dag i Dag er paaviselige i Terrænet, viser tydeligt

1) I Saml. til jydsk Historie og Topografi, 2. Række 1. Bind, Side 131 beretter Joh. Skjoldborg om Krejlere, et Folk, som enten kørte paa Landet og falbød Potter, Sild og sligt eller ogsaa paa smaa Skibe sejlede omkring og solgte lignende Varer. Den sidste Slags Krejlere havde hjemme paa Limfjorden i Haverslev, Bejstrup og Hannæs. Paa deres Dæksbaade, saakaldte Kaag, der af praktiske Grunde var fladbundede for bedre at kunne sejle dybt ind i Fjordene til Købmændene og andre Beboere, kom de ogsaa til Kvols efter jydsk Potter. Det er altsaa især disse Handelsmænd, som købte Jydepotter i Gammelstrup.

nok, at der i gamle Dage har været livlig Samkvem mellem Kvols og Gammelstrup By.

Om Indtægtens Størrelse kan ikke opgives noget bestemt, men man producerede i Reglen 5 à 6 Brændinger i hver af Gaardene aarligt. En stor Brænding, som man havde været heldig med, kunde indbringe 40 Rigsdaler.

I 70erne nedsatte to Brødre, Jens og Anders Holm og Knud Ditlevsen, alle fra Sorring, sig som Pottemagere i Gammelstrup. De lavede »røde« Potter, almindelig Pottemagervarer og blev ved deres Virksomhed Konkurrenter til Jydepotteindustrien. De lejede Hest og Vogn og drog ud for at sælge Potter, undertiden tog de da ogsaa sorte Potter med til Forhandling. De blev dog ikke saa mange Aar i Gammelstrup, og da Tilvirkningen af Jydepotter hørte op, var disse forlængst flyttet fra Gammelstrup.

De sidste Brændinger af Jydepotter angives at have fundet Sted i Slutningen af 80erne i Riskær Huse, baade hos Jens Bække, som var fra Bækkegaard, og A. Nørgaard, og i selve Gammelstrup hos Sognefoged Ole Andersen i 1885 eller 1886, som dog yderligere havde et Par mindre Brændinger i Midten af 90erne til eget Brug.

Af den sidste Brænding, som fandt Sted 1895, blev — paa Foranledning af afdøde Skovrider ved Hedeselskabet P. G. C. Morville — af Ole Andersens Hustru Mariane Andersen lavet et Parti Potter af alle de Modeller, som hun kendte, til Viborg Oldsagsamling, hvor de nu findes og udgør Museets største Del af Jydepotter. Ole Andersen og Mariane hjalp hinanden dermed, han gravede Tørvene, og hun lavede Potterne. Og dermed forsvandt da en meget gammel Husindustri,

som formentlig har blomstret i Gammelstrup og til Dels i omliggende Sogne i mange Aarhundreder og indtægtsmæssig set ogsaa har betydet meget for de

Sognefoged Ole Andersen og hans Hustru Mariane Andersen, der i Fællesskab udførte den sidste Brænding Potter i Gammelstrup, hvoraf en Del findes paa Oldsagsamlingen i Viborg. -- Ole Andersen fødtes i Bækkegaard 1822 og døde 1899, og Mariane fødtes i Gammelstrup 1824 og døde 1903.

Mennesker, som beskæftigede sig hermed; det var en vigtig Del af »deres Levebrød«.

Det ligger da nær at undersøge Aarsagen til, at Pottetilvirkningen saa fuldstændig og næsten pludseligi Løbet

af faa Aartier ophørte. Det kan ikke skyldes Mangel paa Raamaterialer; thi de findes endnu. Aarsagen begrundes da ogsaa af helt andre Forhold. I 70' og 80'erne kom der efterhaanden bedre Skik i Landbruget, man begyndte saaledes at mergle og paa anden Maade at forbedre Jorderne, som derefter dreves stærkere efter nyere Metoder med Roedyrkning og forbedrede Udlægsmarker med Kløver, saa Kreaturholdet samt Smørproduktionen forøgedes, hvilket altsammen gjorde, at der ikke mere levnedes Tid til Arbejdet ved Potterne, og at Hovedindtægterne tilflød ad andre Veje. Dertil kom, at andre Sæder og Skikke snigede sig ind ad Dørene; Ler- og Gulve afløstes af Bræddegulve, og det hvidskurede Bord maledes, saa de ændrede indendørs Forhold ikke saa godt egnede sig for Virksomheden, og da

1 2 3 4 5 6

Nogle endnu bevarede Jydepotter i Gammelstrup. Fra venstre til højre: 1. Kasserolle. 2. Tragt (Tuden er slaet af). 4. Kaffe- kande til Gildesbrug. 3, 5 og 6. Kogekar. Den lille sorte Krukke, der staar foran, er fra en Oldtidsgrav.

Fot.: Fru Mathilde Jensen, Gammelstrup.

»det jo var et grimt Arbejde, som ikke hyggede op i Stuerne«, opgav man gerne, især i de nye Hjem, Potteindustrien. Og da Jydepotterne heller ikke kunde taale den stærke Ild i de nyere Slags Komfurer, som efterhaanden kom i Brug, til hvilke der maatte anskaffes mere holdbare Kogekar og Stegepander, blev Efterspørgslen efter de sorte Lervarer ringere og ringere og hørte tilsidst helt op. Disse forskellige Forhold havde til Følge, at den gamle Hjemmeindustri forsvandt fra Landbohjemmene i Gammelstrup og Nabosognene.

Blandt Befolkningen i Gammelstrup eller Nabosognene findes næsten ingen Jydepotter mere. De var for skøre — skønt Holdbarheden slet ikke var saa helt ringe — til i Brug at kunne holde sig ned gennem Tiderne. Men i enkelte Hjem, hvor Pietetsfølelsen for det gamle er bevaret, ses dog hist og her en Jydepotte, Gryde, Kande eller lignende, som finder Anvendelse som Gryn eller Melkrukke eller anbragt som Prydgenstand i Stuerne.

Pramfart paa Gudena.

TRÆKSTIEN OG PRAMFARTEN PAA GUDENAA.

Af cand. mag. J. C. Hansen.

Herregaarden Silkeborg.

SILKEBORG var omkring Aar 1800 vel Landets mest afsidesliggende Herregaard. Afstanden til de nærmeste Købstæder var vel ikke uoverkommelig, men Vejene var det. Til Skanderborg, der dengang ikke betød noget som Handelsby, var der kun 4 Mil; til Aarhus 5¹/₂, og til Horsens 5³/₄ Mil, men Vejene, som førte til disse Byer, var saa daarlige, at blot et Par Tønder Korn var svært Læs for et Par Heste. Indgrøftede og nogenlunde ordentligt vedligeholdte Veje kendtes dengang slet ikke paa de Kanter; selv Aarhus-Ringkøbing Vejen, der førte lige forbi Gaarden, var lige saa slet som de øvrige: dybe Hjulspor, hvor Hjulene sank i Sand til midt paa Egerne, og i vaade Lavninger næsten bundløse Huller og Slag.

Silkeborg havde fra Reformationen af været Kronsgods; kun fra ca. 1660 til 1719 midlertidig bortskænket til Kongens Mundskænk Christian Fischer; men fra 1719 benyttet som Ryttergods. I 1767 solgte Kongen imidlertid Gaard og Gods til en Ritmester H. N. Hoff.

I Ryttergodstiden var alt bleven i højeste Grad forømt. Det gamle Slot var bleven en Ruin, som ikke lod sig istandsætte. Hoff maatte først og fremmest bygge

en helt ny Gaard, og denne staar til Dels endnu. Saa maatte han have Skik paa Driften af det uhyre Omraade, som hørte under Gaarden, særlig da paa Driften af Skovene, der dækkede 5 à 6 Tusinde Tdr. Land, og dertil kom uhyre Strækninger af Hede, Moser, Kær og Enge, foruden Agermarken, der dog kun var af ringe Værdi. Her var noget at gøre for en virksom Mand.

Noget af det værste, han havde at kæmpe med, var de daarlige Transportforhold, og Tanken om en Forbindelse med Randers ad Gudenaas kommer da frem. En Landinspektør Wesenberg foretager i 1776 et Nivellement af Aaen, hvorved Vandets Faldhøje fra Silkeborg Langsø til Randers beregnes til 60 Fod. Wesenberg vilde gøre Aaen sejlbar ved at bygge 16 Sluser, men hans Plan ansaas for altfor kostbar og henlagdes.

Ritmester Hoff maatte da finde sig til Rette med Forholdene, som de engang var. Sin største og næsten eneste Afsætning fandt Træet fra de store Skove til Folk i de omliggende Sogne, som forarbejdede det til Vognhjul og andet Kæretmagerarbejde, til Træsko eller til Skeer og andet smaat Trætøj, der afsattes til Bissekræmmerne, som bragte det omkring og solgte det i Vest- og Nordjyllands træfattige Egne. Den store Mængde Brænde, som Skovene kunde give, var næsten uafsættelig, eller i hvert Fald kun til ringe Pris paa Grund af de vanskelige Trafikforhold.

Og selv Værdien af Jagten og det rige Fiskeri, navnlig af Aal, forringedes af samme Grund, og saadan gik det ogsaa med de øvrige Produkter, som Gaarden kunde frembringe til Afsætning.

Ritmesteren slog da ind paa særlig at producere Kvæg og Faar, som jo paa egne Ben kunde transportere sig selv til Afsætningsstedet. Der var god Græsning baade

i Skovene og Kærene og paa de store Heder til Ungkvæg og Faar.

Driftsmaaden gav sig Udslag i Folkeholdet; der var paa den store Gaard foruden Rigefoged, Herskabs-tjener og Gartner af mandligt Tyende kun en Staldkarl og 6 (seks) Hyrder; ja, og saa var der naturligvis en Ladefoged til at overvaage Hovbøndernes Arbejde paa Hovmarken og i Laden; for Arbejdet med Gaardens Landbrug forrettedes udelukkende af Hovbønder, her som andetsteds.

Naturligvis staldfodredes der paa Silkeborg Stude ligesom paa andre Herregaarde, men efter Gaardens Størrelse kun et beskedent Antal, nemlig 80 om Aaret. Af Køer holdtes kun saa mange, at de kunde give Mælk og Smør nok til Gaardens Brug.

Besætningen underholdtes ingenlunde ved Gaardens Avl alene; denne var paa de daarlige, sandede Jorder ret ringe; men der hørte til Godset store Korntiender, saa mange, at der skattedes af 36 Tdr. Tiendehartkorn.

Saaledes var i korte Træk den Herregaard beskaffen, hvis Ejere var i høj Grad interesseret i en lettere Forbindelse med en større Købstad for at finde Afsætning for sine Produkter og ved billigere Transport forøge deres Værdi.

Fra Silkeborgs Ejer skulde Initiativet komme, hvis Tanken om at gøre Gudenaen til en Vandvej nogen Sinde skulde blive realiseret.

I Aaret 1790 afstod Ritmester Hoff Silkeborg til sin Søn H. M. Hoff. Denne var Herredsfoged i Thyrsting—Vrads Herreder, men opgav nu denne Stilling for at kaste sig over Driften af det store Gods. Han var en meget virksom Mand og ikke bange for at indlade sig paa store Spekulationsforetagender. Han solgte

bort af Bøndergodset, byggede Afbyggergaarde paa en Del af Gaardens Marker, øgede trods dette Gaardens Besætning, indførte Rodfrugtavl og foretog Grundforbedringer i stor Stil.

Naturligvis gjorde han ogsaa, hvad han kunde for at lette den vanskelige Transport. Han anlagde ud fra Hovedgaarden Veje i 3 forskellige Retninger saa langt, som hans eget Omraade strakte sig.

At faa Gudenaen gjort sejlbar for Pramme var da ogsaa et af hans Hovedformaal. Gennem Borgmester Carøe i Randers fik han Regeringens Opmærksomhed for Sagen vakt, og efter Kronprins Frederik's (d. VI) Ordre foretog en Løjtnant Brock i Aaret 1799 et nyt Nivellement af Aaen for at undersøge, om den kunde gøres sejlbar for Pramme. Brock byggede til Dels paa Wesenbergs Arbejde fra 1776; hans Plan var færdig og blev afleveret til Kronprinsen 1802, den gik ud paa at gøre Aaen farbar for Pramme i Midten, borttage Aalegaardene, som laa i Vejen for den paatænkte Sejlsads, og — hvis det viste sig nødvendigt — at anlægge en Dæmning tværs over Aaen i Egnen ved Ans, men ellers ingen Sluser eller Opstemninger. Hans Overslag over Omkostningerne var kun paa 20.000 Rigsdaler.

Løjtnant L. Fr. Brock var Nordmand og dengang kun 25 Aar gl. Han kom ved sin praktiske Sans og store Begavelse til, som vi senere skal se, at spille en stor Rolle ikke mindst for Silkeborgegnen.

Hoff arbejdede ivrigt for Planens Gennemførelse, men fandt stærk Modstand, ikke mindst hos alle Ejere af de Enge, der stødte op til Aaen. Særlig var Ejeren af Allinggaard J. A. Fischer¹⁾ mod Planen. Hoff var

¹⁾ Fischer var noget af en Særling. Han er skildret i St. Blichers »Fruentimmerhaderen«.

gaaet saa vidt ogsaa at arbejde for en lille Købstad eller Handelsplads ved Silkeborg – vistnok efter Løjtnant Brocks Tilskyndelse; men en saadan Plads kunde blive en farlig Konkurrent til Ans Kro, der hørte under Allinggaard og havde Ret til Købmandshandel. Modstanden blev uovervindelig for Hoff, og mismodig solgte han da 1804 Silkeborg Gaard og Gods til H. P. Ingerslev til Rugaard for 200.000 Rigsdaler. Han kunde nu trække sig ud af det hele med en ren Formue paa 146.000 Rigsdaler. – Hoff slog sig paa Handel med Herregaarde. Han ejede efterhaanden Ryomgaard, Sohngaardsholm, Skovsgaard, Aunsbjerg, Hald, Asmildkloster, Marienlust ved Kiel og flere. Hans mange store Handeler medførte, at han 1809 gik fallit.

Overkrigskommissær H. P. Ingerslevs Trækvej.

I H. P. Ingerslev havde Silkeborg faaet en Ejer, der bedre forstod at dreje Sagerne, og hvem det virkelig lykkedes at faa Gudena gjort til en Vandvej for Pramme, og Vejen, ad hvilken han naaede dette Maal, var ganske ejendommelig. Han havde ingenlunde lagt Skjul paa, at det var for Skovenes Skyld, han købte Silkeborg, og at det var hans Hensigt, saa snart han blev Ejer, at hugge løs og gøre saa meget af Skoven, han kunde overkomme, i Penge snarest muligt. Under den stærke Handel med Herregaarde i disse Aar havde nye Ejere flere Steder gjort noget lignende, og skovkyndige og interesserede Mænd havde gjort opmærksom paa den Fare, der truede de danske Skove. Følgen heraf blev Fredskovforordningen af 1805, der forbyder en ny Ejer at hugge i de første 10 Aar efter Købet, og denne Forordning kom lige tidsnok til at forhindre Ingerslev

i at udføre sin Plan med Skovhugsten. Han maatte nu indtil 1814 nøjes med at hugge efter forstmæssig Udvisning.

Ingerslev gik straks til Regeringen og forestillede den, hvor stort et Tab denne Skovforordning paaførte ham. Den havde bragt ham i den største Forlegenhed, da han nu ikke paa Pengemarkedet kunde opnaa Laan paa sine Skove, naar han ikke maatte hugge i dem til Forrentning og Afdrag paa Laanet.

Nu var der imidlertid kommen en Plan frem til ad en anden Vandvej end Gudenaå at skaffe Silkeborg Forbindelse med en Købstad, nemlig med Aarhus. Denne Plan gik ud paa at forbinde en hel Række Søer med Kanaler og saaledes naå ud til Byen ved Kysten. Sejlløbet skulde gaa fra Silkeborg ad Remstrup Å, Brassø, Borresø og Julsø, Birksø, Knudsø, Ravnsø, Vengesø, Peterssø, Gammelgaardssø, Taastrupsø, Bra-brand Sø og Aarhus Mølleå. Som Ejer af Rugaard havde Ingerslev Aarhus som nærmeste Købstad og gjorde der sine Forretninger. Han kunde ikke have noget imod denne nye Plan, der maaske endog var fremkommen under hans Medvirkning.¹⁾ I hvert Fald maa den vel antages at være udgaaet fra Aarhus, der jo ikke kunde være glad ved, at Silkeborgegnen ved en Vandvej ad Gudenaåen knyttedes til Randers, da denne Egn dog ellers regnedes for Aarhus Opland.

Ingerslev saa stort paa Sagerne. Han tilbød, at hvis Regeringen vilde give ham et Laan paa 100.000 Rigsdaler, saa vilde han baade oprense Gudenaå og gøre den »prambar« til Randers og tillige anlægge Vandvejene gennem Søerne til Aarhus uden Udgift for Staten.

¹⁾ Ingerslev boede i Aarhus og var fra 1793 Raadmand i Byen.

I Rentekammeret, der havde Afgørelsen, var man enige om, at en saa god Mand som Ingerslev skulde hjælpes, men først skulde Sagen undersøges, og man lod da Major og Landinspektør Recke foretage en Undersøgelse. Denne fandt Planen om en Vandvej til Aarhus udførlig, fordi de Søer, den skal passere, ligger paa meget forskelligt Niveau, ja, indenfor godt en Mil af Strækningen endog med en Forskel i Vandhøjde af op imod 40 Alen. Derimod mente han, at Gudenaen nok kunde gøres sejlbar fra Silkeborg til Bjerring Mølle, og herfra og til Randers havde Randers By allerede i 1802–03 besørget Uddybningen.

Endvidere foretog Major Recke en Undersøgelse og Vurdering af Silkeborg Gaard og Gods og da særlig af Skovene. Der havde nemlig ogsaa været Tale om, at Staten for at hjælpe Ingerslev ud af Forlegenheden skulde afkøbe ham de store Skove; men dette fra-raadede Recke bestemt, fordi de var »saa ufordelagtigt beliggende«. Men Rentekammeret kom paa Grundlag af hans Vurdering til det Resultat, at Laanet nok kunde ydes. Ingerslev forpligtede sig til i Løbet af 3 Aar at uddybe Gudenaen til en Dybde af 3 Fod i en Bredde af 15–20 Alen, anlægge en Trækvej ved Siden af Aaen og naturligvis ogsaa fjerne Aalegaarde og andre Hindringer for Pramfarten. Kgl. Resolution af $15/6$ 1806.

12. Juni 1807 udgik derefter et kongeligt Rescript om Ekspropriation af Jord til Trækvejen mod Erstatning som for Jord til Landeveje. Forbud mod Broer og Aalegaarde, der var til Hinder; og saaledes blev da Planen om Vandvejen til Virkelighed.

Reskriptet lyder i sin Helhed saaledes:

1. De vedkommende Lodsejere, hvis Jorder grænse til Gudena, skulle være pligtige i Overensstem-

melse med Plakaten af ³¹/₇ 1801 at afgive den fornødne Jord til den ved Siden af Aaen anlæggende Trækvej imod derfor at nyde Godtgørelse efter de samme Regler, som bestemmes i Henseende til Jords Afgivelse til Landeveje.

2. Ingen nye Broer maa anlægges over Gudena, som kunne hindre Passagen med Pramme.

3. Hvor der findes Broer med saadan Indretning, at Prammene derunder kunne gaa, bør slige Broer bestandig saaledes forblive; men paa de Steder, hvor der findes Broer, som ikke er saaledes indrettede, at Pramme kunne gaa under samme, maa vedkommende Ejere af Broerne ikke lægge Hindringer i Vejen for, at Broerne gives en saadan Indretning, at Prammene kunne gaa derunder, og skulle Ejerne af slige forandrede Broer, naar den første Indretning af Overkrigs-kommissær Ingerslev forsvarligen er gjort og bekostet, være pligtige til bestandig for deres egen Regning at vedligeholde Broerne.

4. Ingen nye Aalegaarde maa anlægges i Gudena, saaledes at de kunne hindre Passagen, og i Tilfælde at der nu findes Aalegaarde der, hvorigennem Pramme ikke kunne gaa, maa vedkommende Ejere ingen Hindringer lægge i Vejen for, at de saaledes indrettes, at de kunne oplukkes, for at Pramme derigennem kunne passere.

5. Alle heraf flydende Sager skulle behandles paa samme Maade som Politisager.

Den Trækvej, som Ingerslev i Henhold til det kgl. Reskript tilvejebragte, blev ikke nogen anlagt Vej. Man nøjedes med at afstikke og afmærke en Strimmel paa en Meters Bredde langs Aaen til Træksti. Der blev ikke foretaget nogen Indgrøftning eller Paafyld-

ning. Var der sumpet eller endog oversvømmet Jord paa en Strækning, vadede man derigennem. Aaer eller Grøfter, som løb ud i Gudenaen, maatte man ligeledes vade eller springe over; der blev ikke lagt Bro. Derfor maatte man da ogsaa vælge at lægge Stien paa den Side af Aaen, hvor Terrainet var mest fremkommeligt paa længere Strækninger, og derfor blev Stien fra Silkeborg til Kongensbro lagt paa Aaens højre (sydlige og østlige) Side. En medvirkende Grund til at lægge den der var vel ogsaa, at den dér et langt Stykke kom til at gaa paa Jord, der hørte under Silkeborg Gaard eller Gods, og for saa vidt kunde der jo spares Erstatning for den afgivne Jord. Ved Sminge Sø afbrødes Stien helt; men paa den Strækning, hvor Aaen gik gennem Søen, var Strømmen mindre stærk, saa man nok kunde stage Prammene imod den uden Træk fra Land.

En slem Hindring for Pramfart paa Aaen var de mange Aalegaarde, der enten helt eller delvis lukkede for Gennemsejling. Ved Reskriptet forbødes der Anlæg af nye Aalegaarde og gaves Ret til at fjerne dem, der allerede laa der og var til Hinder. Men naturligvis kunde de ikke borttages uden Erstatning til Ejerne. Oftest nøjedes man med at bygge dem om, saaledes at en Forbisejling blev mulig; men mange af dem vedblev dog at være meget generende for Pramfarten.

Endelig maatte Aaen paa mange Steder opmudres, Sandbanker fjernes, og navnlig var der flere Steder i Løbet store Sten, som maatte skaffes af Vejen. Men der blev i den Henseende kun foretaget det aller nødvendigste. Resultatet blev dog, at man omend med Besvær kunde føre Pramme igennem lige fra Silkeborg til Randers. Mellem Randers og Bjerringbro havde

Randers By allerede tidligere ladet Aaen gøre farbar for Pramme og havde faaet anlagt en Træksti af samme Beskaffenhed, som den Ingerslev nu anlagde. Hans Arbejde med Aaen gjaldt altsaa kun Strækningen fra Silkeborg til Bjerringbro.

Fra Kongensbro til forbi Friisholts (Ormstrups) Ejendom blev Stien afstukket paa Aaens venstre Bred, og fra Friisholt' Skel og videre frem atter paa højre Bred. Ved dette Skifte maatte Trækhestene svømme over Aaen og fortsætte videre paa den anden Side.

Vandets Dybde var paa de $4\frac{1}{2}$ Mil fra Silkeborg til Bjerringbro meget forskellig. Paa de fleste Strækninger var Dybden stor nok til Pramfart; men adskillige Steder var den kun een à to Alen og i en tør Sommer tid ikke engang det. Her var det nødvendigt at uddybe, og Ingerslev havde forpligtet sig til alle Vegne at skaffe en Sejlrende med en Dybde af 3 Fod (1 Meter) og en Bredde af 15 à 20 Alen. Hele Anlægget var anslaaet til at koste 25 à 30.000 Rigsdaler, herunder indbefattet Erstatninger og Anskaffelse af Pramme, idet Pramfarten, til at begynde med i hvert Fald, maatte anses for en privat Spekulation for Ingerslevs egen Regning. Prammene skulde kun stikke ca. 1 Alen dybt og var beregnet til hver at kunne tage en Last af ca. 10 Favne Brænde eller 100 Tdr. Korn.

Anlægget blev gjort færdigt i Løbet af ca. 3 Aar, og Pramfarten begyndte, men rigtignok i lang Tid under store Genvordigheder. Paa de bredere Steder af Aaen bugtede Strømløbet – som jo maatte følges – sig ofte meget uregelmæssigt fra den ene Side af Aaen til den anden. Det tog Tid, inden Pramførerne blev saa kendt med Aaen, at de kunde undgaa at løbe fast.

Flere Steder laa der smaa og store Holme ude i Aaen og delte denne i flere Løb. Det Løb, som skulde følges, laa ofte længst borte fra Trækstien, og man maatte da lade Trækhestene vade eller svømme over til Holmen og lave Træksti over denne og saa ved den anden Ende af Holmen vade tilbage igen til Trækstien paa Land.

Aaen slog mange Bugter, og hvor der var en saadan, kunde det ikke undgaas, at Trækket gik meget paa skraa af Hestens Bevægelsesretning, saa Dyret maatte arbejde sig halvvejs sidelængs af Sted, og i saa Tilfælde kunde Trækstiens ringe Bredde slet ikke slaa til.

Nedad Aaen bares Prammen af Sted af Strømmen, eller man stagede den af Sted, hvor Strømmen ikke slog til, men opad maatte Prammen trækkes. Fra Randers til Bjerring Mølle, hvor Strømmen ikke var stærk, og hvor der ikke var nogen Trækvej, egnet for Heste, blev Prammen trukket op af Lejemænd. Det var et haardt Slid, og Betalingen uhyre ringe. Fra Bjerring Mølle, og da navnlig paa Strækningen fra Tange til Kongensbro, var Strømmen stærk; her maatte nødvendigvis bruges Heste. Dog forekom det ogsaa, at Mænd trak Prammen op ad dette Stykke, men det var kun i Nødsfald. Paa Opturen fra Randers havde Prammene kun ringe Last; oftest kun lidt Købmandsvarer, der hverken fyldte eller vejede meget. Slemst var det, naar Prammen enten ved Førerens Uagtsomhed eller Ukyndighed løb paa Grund paa en Sandbanke eller blev hængende paa en af de mange Sten, der laa i Løbet. Saa maatte der hentes Heste fra de nærmest liggende Gaarde for at faa den trukket løs. Der fortælles Historier om Tilfælde, hvor 7, 10 eller endog flere Heste har været spændt for en Pram ved en saadan Lejlighed.

Ogsaa Forandringer i Aaens Vandstand kunde forsaarsage Vanskeligheder. I en tør Sommertid kunde Vandet svinde saa stærkt, at Prammene kun kunde føre ringe Last, hvis de ikke skulde udsættes for at løbe paa Grund, og til andre Tider kunde stærk Regn i det store Omraade, hvorfra der strømmer Vand til Aaen, faa denne til at svulme, og Strømmen kunde paa sine Steder blive saa stærk, at det var vanskeligt at styre Prammen.

I Tøbrudstid efter en Snevinter kunde det være særlig slem. De to Broer, Resebro og Kongensbro, var lave og havde kun smalle Aabninger for Prammene at passere igennem. Navnlig Broernes ringe Højde over Vandspejlet var generende, naar der førtes en Last af Brænde, Tørv, Halm eller andre i Forhold til Vægten omfangsrige Ting. Ved Højvande kunde det hænde, at man var nødt til at losse det øverste af Lasten op paa Broen for at slippe igennem, og saa lade det ind paany paa den anden Side Broen. Og Højvandet kunde efter en vedholdende Styrtregn i Omraadet komme ret pludseligt.

Til størst Gene i det daglige var dog de mange Aalegaarde. Af dem var der en Snes Stykker paa Strækningen fra Silkeborg til Bjerringbro. De, der kun var byggede lidt ud i Strømmen, eller som laa i det ene Løb, hvor en Holm delte Aaen i to Løb, gjorde ikke saa megen Fortræd. Men de fleste af Aalegaardene spændte over hele Aaen. Nu var det jo nok lavet saadan, at Prammene kunde passere igennem; men der skulde lukkes op og lukkes igen for hver Pram, der passerede, og det spildte Tid, og saa var Gaardene gerne anlagt saaledes, at der var stærkere Strøm gennem dem end ellers i Aaen. Det var ofte forbundet

med meget Besvær at faa Prammen trukken op mod denne Strøm. Ja ved Resebro Aalegaard var det saa slemt, at hverken Mennesker eller en enkelt Hest kunde trække en Pram op; der var her paa Land anbragt et Spil til at vinde Prammen op med.

Der var ogsaa den Ulempe ved disse Aalegaarde, at der neden for dem var tilbøjelig til at danne sig Sandbanker, som Prammene ofte løb paa Grund paa, og som man havde Møje med at faa fjernet.

Pramfarten udvikler sig.

Trods alle Vanskeligheder var der dog nu kommen en Pramfart i Gang, og Ingerslev havde god Nytte af den for sin egen Bedrifts Vedkommende og maaske ogsaa nogen Indtægt ved at besørge Last til Randers for andre. Under de Overvejelser i Regeringen, der gik forud for Laanet til Ingerslev, var det naturligvis ogsaa taget i Betragtning, at en Pramfart ad Gudenaen kunde bidrage til at fremhjælpe hele Egnen langs Aaen, og ikke mindst den unge Løjtnant Brock havde haft dette for Øje. Han saa, at hvad disse Egne især savnede, var en lettere Adgang til at faa afsat deres Produkter og til at gøre smaa Nødvendighedsindkøb. Han udkastede derfor den Tanke, at der kunde oprettes smaa Handelspladser baade ved Silkeborg og ved Ans. Som vi har set, optog den daværende Ejer af Silkeborg H. W. Hoff hans Tanke, hvad Silkeborg angik, uden dog at kunne faa noget gennemført i den Henseende.

Da nu Isen først var brudt for Pramfarten, kom efterhaanden en og anden, navnlig af de større Ejendomsbesiddere langs Aaen, paa den Tanke selv at forskaffe sig en Pram og ved lejet Hjælp at drive Pramfart.

Det blev klart, at der ad den Vej var noget at gøre; der kunde blive Fragt nok, og der var Penge at tjene. Ogsaa Gaardmænd kom med og endelig ogsaa Husmænd. Og ligeledes blev efterhaanden en Del Mennesker ved at færdes som Tjenestefolk paa Prammene kyndige i alt, hvad der hørte Pramfarten til, og arbejdede med det for Øje selv at blive Ejer af en Pram og drive Pramfarten som Levevej. Og jo flere der søgte til dette Erhverv, jo mere syntes der at blive at bestille. Prammene havde den samme gode Egenskab som nu Rutebilerne, de kunde standse, hvor som helst der kom nogen ned til Aabredde for at anmode dem om at besørge et eller andet for dem i Randers eller for maaske selv at blive befordret til Randers; — for efterhaanden blev der ogsaa nogen Persontrafik med disse Baade. Naturligvis dannedes der snart faste Anløbssteder, hvor en Vej eller nogenlunde god Sti førte ned til Aaen, og de Ejendomsbesiddere ved Aaen, der selv havde anskaffet sig Pram, anlagde Ladepladser. Endelig var der foretagsomme Mænd, som paa deres Ejendomme ud til Aaen anlagde Teglværker eller Tørvefabrikker og ved egne Pramme fragtede deres Fabrikata til Randers. Fragt af Brænde fra Skovene, Tørv, Korn og andre Landbrugsprodukter var de professionelle Pramføreres vigtigste Last, og som Returlast førtes almindeligvis Købmandsvarer.

Den Vækst, der foregik med Pramfarten, havde ogsaa sine uheldige Sider. Efterhaanden, som der blev mange om dette Erhverv, kunde det ikke undgaas, at der skete Sammenstød, snart paa en Maade, snart paa en anden. Snart gik en en anden i Bedene med Hensyn til Forretninger; snart skete der veritable Sammenstød paa Aaen. Der var jo mange Steder kun et smalt Løb,

og ikke altid vilde den ene vente, til en modgaaende var passeret igennem. Saa blev der Skændsmaal og Vrede og undertiden Slagsmaal. Prammændene var i Regelen haarde Halse, og tit spillede Brændevinen en Rolle med. Naturligvis kunde der ogsaa ofte vise sig stor indbyrdes Hjælpsomhed, men det lagde udenforstaaende ikke saa meget Mærke til som til Stridighederne. Ved Aaløbet og Trækstien var der ikke foretaget nogen Udbedring, siden Pramfarten begyndte, uden for saa vidt Prammændene maaske selv havde fjernet enkelte Sten, som de for tit havde siddet fast paa, fra Løbet, og havde mudret lidt i en Sandbanke, der voldte dem for megen Fortræd, og det var dog Løbets slette Tilstand, der ofte var det egentlige Ophav til Stridighederne.

Men hvem skulde bekoste en Forbedring af disse Forhold? Randers Havnevæsen havde fra første Færd af opkrævet en Afgift af hver Pram, der lossede ved Bolværket der, men havde aldrig gjort noget for den Del af Aaen, der laa ovenfor Bjerringbro. Nu var der gaaet 25 Aar, i hvilke en stærk Udvikling af Pramfarten havde fundet Sted, og det var Randers, der i stor Udstrækning havde høstet Fordelen af denne Udvikling. Der maatte gøres noget til Forholdenes Forbedring; men Penge dertil havde man ingen af; saa maatte da Randers give Afkald paa sine Havnepenge af Prammene; de skulde fremdeles betales af Prammene, men anvendes til Forbedring af Aaens Besjlingsforhold.

Herredsfoged H. H. Holm.

Det var Herredsfogden i Lysgaard—Hids Herreder H. H. Holm, der fik Orden paa Pramfartens Sager. Han fik 1835 Regeringen til at nedsætte en Kommission

af lokalkyndige Mænd, som skulde undersøge Aaen og fremsætte Forslag til dens Forbedring. Derefter blev der nedsat en Bestyrelse¹⁾ for Pramfarten, til hvilken alle Sager vedrørende Aaen og Sejladsen henlagdes. Man fik Randers Havn til at afstaa de ovenomtalte Havnepenge, der paa dette Tidspunkt beløb sig til nogle Hundrede Rigsdaler om Aaret, og for disse Penge begyndte man at udføre Forbedringer. I Trækstien blev der anbragt Overgange over Grøfter og Bække, paa sumpede Steder lagdes der Faskiner under Stien, i Aaen blev nogle af de farligste Sten fjernede, og paa enkelte lavvandede Steder foretoges der Uddybning. Holm var Formand for Bestyrelsen og ofrede stadig Sagen en levende Interesse og Omsorg, hvilket f. Eks. ogsaa gav sig Udslag i, at han fik indført et Reglement for Sejladsen, der ¹¹/₄ 1843 stadfæstedes af Ministeriet.

I 1823 var der indtraadt en Begivenhed, som vel i Øjeblikket ikke øvede nogen videre Indflydelse, men som dog i Løbet af faa Aar skulde blive af meget stor Betydning for Gudenaasagen.

Silkeborg Herregaard med tilhørende Gods og Skove blev stillet til Tvangsauktion. H. P. Ingerslev havde ikke kunnet betale Renterne af sit store Laan fra Staten og heller ikke sine Skatter. Ved Auktionen overtog Staten hele Ejendommen.

Det var vel nok Meningen, at Silkeborg igen skulde sælges til en privat Køber, men Ejendommen var jo ingenlunde let sælgelig, og dens Landbrug blev da foreløbig forpagtet ud, medens Skovene bestyredes af en kgl. Skovrider. Ogsaa Fiskeriet m. m. forpagtedes ud, og den kgl. Godsinspektør Bindesbøll, der boede i Skanderborg, skulde føre Tilsyn med det hele. Han

¹⁾ Holm og 2 af ham selv valgte Pramejere.

fik tillige Anmodning om at fremkomme med Forslag, som kunde tjene til Godsets Forbedring. Det, som Bindsbøll mest synes at have sin Opmærksomhed henvendt paa, var Vandkraften ved den lille Melmølle, som dengang laa ved Aaen umiddelbart ved Herregaarden. Han talte ogsaa med Fabrikejer Brun til Brunshaab om eventuel Forpagtning af Vandkraften og Anlæg af en Klædefabrik. Men saa døde Brun 1836, og Sagen blev ikke til noget.

Den ovenomtalte Løjtnant Brock, som omkring 1800 havde lavet Planen til Gudenaens Sejlborgørelse, var 1806 bleven Adjudant for den 20-aarige Prins Christian (senere Chr. VIII). I 16 Aar fulgte han uafbrudt Prinsen og var dennes daglige Omgangsfælle. Det er sikkert hans Skildringer af Silkeborgegnen, der har vakt Prinsens Interesse. Muligvis har de i Forening besøgt Silkeborg, men derom vides intet bestemt. — Derimod vides det, at Frederik VI. i 1836 aflagde Silkeborg et kort Besøg.

Men saasnart Chr. VIII. efter Frederik VI's Død i December 1839 var bleven Konge, var noget af det første, han foretog sig, at erklære Silkeborg Gaard, Gods og Skove for en Domæne (Resolution af $7\frac{1}{2}$ 1840), hvorved betegnedes, at Ejendommen ikke agtedes solgt, men skulde vedblivende være Statsejendom, og samme Sommer besøgte han med Dronning Caroline Amalie Silkeborg og opholdt sig der i 5 Dage. Kronprins Frederik (VII.) var ogsaa med og boede paa Afbyggergaarden Marienlund, da der ikke var Plads til dem alle paa Silkeborg. Naturligvis besøgte de ogsaa Himmelbjerget, og det var ved den Lejlighed, at Kongen kaldte Peter Nielsen i Ry til sig og for gode Ord og Betaling erhvervede Ret for alle til at besøge Bjerget og holde

Møder der. Dette Kongebesøg fik en overordenlig stor Betydning for Egnen. Kongen talte personlig med Justitsraad Bindsbøll og fik denne til at gøre Indstilling om forskellige Foretagender, som kunde bringe Godset og hele Egnen paa Fode. Hovedproblemet i Bindsbøll's paafølgende Indstilling er en bedre Udnyttelse af Vandkraften ved Silkeborg og eventuelt Anlæggelse af en Handelsplads der. Naturligvis indeholder Indstillingen meget andet, men det var især disse to Punkter, som skulde faa Betydning.

Bestræbelserne for at skabe noget ved Silkeborg fik som bekendt det Udfald, at Udnyttelsen af Vandkraften overdroges til Kongens gode Venner Brødrene Christian og Michael Drewsen fra Strandmøllen, som i Løbet af kort Tid fik rejst en Papirfabrik paa Stedet; den opførtes i Efteraaret 1844 og begyndte sin Virksomhed 1. Januar 1845. Og samtidig (Resolution af $15/12$ 1844 og $8/1$ 1845) bifaldt Kongen, at der oprettedes en Handelsplads ved Silkeborg.

Paa dette Tidspunkt var der endnu ikke en eneste ordentlig Landevej til Silkeborg. Aaen var den eneste fremkommelige Trafikaare, og den blev stadig stærkere benyttet, efterhaanden som der begyndte at rejse sig en By ved Silkeborg. Før Fabriksanlægget begyndte, levede der paa Silkeborg og de dertil knyttede faa Bølliger kun ialt en Snes Mennesker. Ved Folketællingen 1850 boede i Silkeborg 500 Mennesker. — Pramfarten maatte under disse Omstændigheder tage overordentlig til, og snart kom Kravet om bedre Besejlingsforhold paa Aaen.

Blandt de Vanskeligheder, Pramfarten havde haft, var ogsaa den, at Forholdet mellem Pramfolkene og Lodsejerne langs Aaen undertiden var mindre godt,

ja endog i enkelte Tilfælde kunde udarte til Krigs- tilstand. Bønderne var vante til fra Arilds Tid at anse Aaen for deres, saaledes at enhver Lodsejer var Herre over Aaen og dens Bund til midtstrøms udfor hans Lod. Det kunde da hænde, at en Mand i Aaen udfor sin Ejendom anbragte Pæle, gravede Sand, Grus eller Mergel eller skar Grøde væk, o. s. v., og saadant Arbejde kunde have en generende Virkning for Strømsforholdene eller paa anden Maade virke til Ugunst for Pramfarten. Pramfolkene kunde paa deres Side være mindre hensynsfulde overfor Lodsejernes Afgrøde og Kreaturer, kunde færdes paa de til Aaen stødende Marker, som var det deres egne, og undertiden uden videre tilegne sig et og andet, som de i Øjeblikket kunde bruge. Herredsfoged Holm søgte at faa Skik paa saadan Uorden ved at samle Bønder og Pramførere om en Overenskomst om visse bestemte Regler for disse Forhold, saaledes at Bønderne paa deres Side gjorde visse Indrømmelser til Gunst for Pramfolkene, og disse gik ind paa baade indbyrdes og i deres Forhold til Lodsejerne at følge de fastslaaede Regler, og saadan Overenskomst kom da i Stand 1842.

Udaf denne Overenskomst voksede da det før omtalte Reglement for Gudenaen, som blev stadfæstet af Ministeriet Aaret efter.

Det hedder heri bl. a., at Pramfarten mellem Silkeborg og Randers staar under det kgl. Gen. Toldkammer- og Commercecollegiums Overbestyrelse og under Bestyrelse af en af dette Collegium udvalgt Mand, som til Medhjælp tilforordnes to Pramejere, som han selv foreslaar. Deres Bestillingstid varer i 2 Aar, og de afløses da af 2 andre, medmindre de frivilligt gaar ind paa paany at modtage Beskikkelsen for 2 Aar.

Af hver ladet Pram betales som hidtil 40 Skilling i Bolværksafgift til Randers; denne Afgift betales igen af Toldkassereren til Aabestyrelsen og anvendes til Pramfartens Gavn. — Det forbydes alle og enhver at tage Sten, Grus, Jord og Sand eller med Rod at oprykke Vegetation i Aaen mellem Silkeborg og Randers uden Bestyrelsens Tilladelse. — Ogsaa er enhver pligtig til at ophøre med Kørsel over Aaen, hvor Bestyrelsen finder det skadeligt for Pramfarten. — Hvis Hestene, som trækker Prammene, passerer udenfor Trækvejen, da skal Kuskene derfor bøde som for Ufred efter Hegnsanordningerne. — Alle Sager, der af Bestyrelsen eller andre anlægges i Henhold til dette Reglement, skal behandles som offentlige Politisager.

Papirfabrikkens Anlæggelse og Oprettelse af Handelspladsen ved Silkeborg bevirkede, at man allerede 1846 paa offentlig Foranstaltning foretog en Undersøgelse af Aaen, der fastslog, hvilke Hindringer der var mest generende for Pramfarten og derfor burde bortryddes, ligesom der ogsaa fremsattes Forslag herom. Men inden man fik foretaget noget i den Retning, kom Treaarskrigen, og Sagen stillede foreløbig i Bero.

Men efter Krigen ændrede sig ogsaa paa een Gang Udsigten til og Muligheden for at faa Penge til Forbedringer. Ved Grundloven af 5. Juni 1849 overdroges Bevillingsmyndigheden til folkevalgte Mænd, medens det før havde været den enevældige Konges Embedsmænd i Finanscollegiet og Rentekammeret, der skulde træffe Bestemmelse om, hvortil Statens Midler kunde bevilges, og hvor meget der i hvert enkelt Tilfælde kunde gives. Bestyrelsen i Pramfarten, stadig med H. H. Holm i Spidsen, indgav Andragende til Rege-

ring og Rigsdag om en Bevilling til Gudenaens Ud-
dybning og Anlæg af en bedre Trækvej.

Herredsfoged Holm havde fra 1830–42 i sin Tjeneste
haft som Pramfører en ung Mand, Christen Jensen,
Søn af en Hjulmand i Balle og selv Hjulmand af Pro-
fession. Denne blev ofte anvendt ved Kontrollen med
Pramfarten, ligesom Holm ofte raadførte sig med ham
om Spørgsmaal Pramfarten vedrørende. Christen Jensen
var muligt et opvakt og meget forstandigt Menneske
og til en vis Grad vellært og veltalende. Som Pram-
fører var han mest kendt under Navnet Christen Hul.

Holm tog 1846 sin Afsked som Herredsfoged og
boede nu i Dalsgaard i Svostrup Sogn, hvor han vist
ejede en Gaard¹⁾, men han var stadig Formand i Be-
styrelsen. Christen Jensen var bleven gift og bosat i
Øster Bording ved Silkeborg, hvor han havde en Gaard,
men tillige drev Hjulmandsvirksomhed, og saa var han
bleven Sognefoged. Da det første Valg til Folketinget
fandt Sted i Sommeren 1849, stillede han sig i Kjelle-
rupkredsen og blev valgt. Han blev gentagne Gange
genvalgt og repræsenterede Kredsen til Sommeren 1858,
da hans Modkandidat Husmand Hans Albertsen valg-
tes.

Anlæg af Trækvejen paabegyndes.

Efter Bestyrelsens Andragende var der paa Finans-
lovforslaget for 1851–52 opført en Bevilling til Ud-
dybning af Aaen. Chr. Jensen talte for den; han kunde
jo med Førstehaands Kendskab skildre baade Pram-
fartens Betydning for de Egne, der havde Interesse i
den, og for den nye Handelsplads ved Silkeborg, og
Bevillingen blev da ogsaa vedtaget.

1) I Halvtredserne ejede og boede han paa Borupholm.

Det blev overdraget Vandbygningsinspektør Justitsraad C. Carlsen at udarbejde en Plan for Arbejdet. Det var Hensigten først at tage fat paa det Stykke, der frembød de største Vanskeligheder for Sejladsen, nemlig fra Kongensbro til neden for Friisholt (Ormstrup); her var Faldet størst og derfor Strømmen stærkest, og Vandstanden lavest, ligesom der ogsaa der var flest generende Sten i Bunden. Planen blev godkendt af Ministeriet 11. Juni 1851, og 8 Dage efter kunde Arbejdet begyndes.

Men nu kom der en stor Vanskelighed. Arbejdet skulde liciteres bort; men der meldte sig ingen Entreprenører og heller ingen Arbejdsfolk. Paa enkelte Steder kunde man vel bruge en lille Muddermaskine, men paa den største Del af Strækningen var Bunden haard Ahl, der maatte brydes op med Jernstænger, og ved dette Arbejde maatte Arbejderne staa i Vandet.

Der var bleven nedsat en Kommission til at have en Slags Tilsyn med Arbejdet og til at bistaa Carlsen, og et af Medlemmerne af denne Kommission var Christen Jensen. Da man stod og ikke kunde faa Entreprenører eller Arbejdere, løste Chr. Jensen denne Knude ved selv at tage de første Stykker i Entreprise, og fra sin Hjemegn skaffede han en Del Bønderkarle som Arbejdere.

Rigtignok fremkom der herved den uheldige Situation, at Chr. Jensen blev sin egen Tilsynsmand, og skønt han havde paataget sig Arbejdet for en Betaling, der laa noget under Overslagssummen, og fik fyldestgørende Attest for, at han nøjagtig havde opfyldt de Forpligtelser, han havde paataget sig, maatte han, og for Resten ogsaa Vandbygningsinspektøren, senere høre ilde derfor. Men hans Resoluthed til at paatage sig Arbejdet,

da ingen andre vilde, gjorde dog den Nytte, at andre fulgte hans Eksempel og meldte sig ved Licitationerne, og de Arbejdere, som Chr. Jensen havde antaget, og som var bleven kendt med dette særlige Arbejde og den bedste Maade at udføre det paa, gjorde siden god Tjeneste som Formænd og Ledere af nytilkomne Folk.

Arbejdet bestod dels i en Uddybning af Aaen og dels af Anlægget af en Trækvej. Princippet, man fulgte med Hensyn til denne sidste, var, at den skulde ligge paa den Side af Aaen, som var nærmest ved det dybe Strømløb, der benyttedes af Prammene. Men dette var paa Strækningen fra Kongensbro til Tange Aaens højre Side, medens den gamle Trækvej fra Kongensbro til nedenfor Friisholt havde ligget paa venstre Side. — Man skulde nu ikke nøjes med en Trækvej, der fulgte Terrainets Ujævnheder op og ned, men nu skulde der anlægges en banet Vej, der ikke frembød Forhindringer af nogen Slags; derfor afgravede man Skrænter og opfyldte sumpet Terrain og lagde Broer og Overgange over alle Tilløb til Aaen. Laa der Holme i Aaen, og Strømløbet gik i den Arm af Aaen, der var fjernest fra Trækvejens Bred, saa lagde man Dæmning over til Holmen og fortsatte Trækvejen over den.

Ved Aaen selv var der meget andet at udføre end selve Uddybningen. Mange skarpe Bugter gjordes mindre skarpe ved Afgravningen. Var Aaen meget bred, og bugtede Strømløbet sig fra en Bred til en anden, lagde man Dæmninger ud fra Siderne, der tvang Strømmen til at følge et mere lige Leje. Var Strømmen somme Steder meget stærk, søgte man at hæmme dens Fart ved at bygge Dæmninger ud fra Bredden, skraat imod Strømmen, og endelig var der mange Sten at fjerne fra Aabunden, nogle saa store, at de maatte sprænges.

Strømlejets Bredde maatte overalt være mindst 20 Alen, for at to Pramme hvor som helst kunde passere forbi hinanden.

Vejrliget var i Sommeren 1851 meget uheldigt for et Arbejde af den Slags, hvor Arbejderne meget af Tiden maatte staa i Vandet. Det var ofte koldt og regnfuldt med Højvande i Aaen, og derfor maatte Arbejdet ofte afbrydes. Man opnaaede kun at fuldføre $\frac{4}{5}$ af det planlagte. Resten blev saa udført den følgende Sommer. Udgiften havde beløbet sig til 22.740 Rigsdaler; heri medregnet Erstatningen for afgivet Jord til Trækvejen m. m.

Langs den Del af Aaen, hvori disse Arbejder var foretaget, tilhørte Jorden de to Proprietærer V. Barner til Friisholt og Neergaard til Bredholt, der var en ca. 50 Aar før oprettet Afbyggergaard af Friisholt. De to Mænd, som blev udnævnt til at taksere den Jord, som blev afgivet til Trækvejen, og Værdiforringelsen af de Strimler, der laa mellem Trækvejen og Aaen, og som forblev i Ejerens Besiddelse, var Exam. juris Poulsen af Kærgaard Mølle og Proprietær Vorbeck, Allinggaard. De delte den Strækning af Friisholt Jord, det drejede sig om, i 3 Afsnit efter Jordens Beskaffenhed og bestemte, at Ejeren i Erstatning i første Afsnit skulde have for den Jord, der afgaves til Trækvej, 360 Rigsdaler pr. Td. Land; i andet Afsnit 240 Rigsdaler og i tredje 300 Rigsdaler pr. Td. Land. For Værdiforringelsen af de mellem Vejen og Aaen liggende Strimler, skulde han have henholdsvis 100, 50 og 75 Rigsdaler pr. Td. Land i Erstatning.

For Elletræer og andet Buskads, som var bleven fældet paa Strækningen og anvendt ved Anlægget, skulde han have 41 Rigsdaler.

Proprietær Barner var ikke tilfreds med Erstatningen og forlangte Overtaksation. Til at foretage denne blev udnævnt Proprietær Ingerslev, Lemminggaard, Proprietær Nellemann, Allingskovgaard, Sognefoged Niels Jensen af Gullev og Skovfoged With af Borre. Men disse 4 Herrer kom til et for Hr. Barner mindre gunstigt Resultat, idet de ansatte Godtgørelsen pr. Td. Land i de 3 Afsnit til henholdsvis 300, 225 og 150 Rigsdaler pr. Td. Land. Til Gengæld ansatte de en Erstatning for varigt Afsavn af Ellekrat til 50 Rigsdaler. Men hertil føjede de endnu, at hvis det offentlige vilde afkøbe Ejeren Strimlerne mellem Vejen og Aaen, saa takserede de Afsnittene til henholdsvis 375, 300 og 225 Rigsdaler pr. Td. Land.

Et saadant Køb fandt vistnok siden Sted.

For Bredholt's Vedkommende blev ved den første Taksation Erstatningen ansat til 300 Rigsdaler pr. Td. Land af den Jord, der afgaves til Trækvejen, og for Værdiforringelse af de afskaarne Strimler 100 Rigsdaler pr. Td. Land, og hermed erklærede Ejeren sig tilfreds. For Bredholts Vedkommende fastsattes Erstatningen under Hensyn til, at der ikke for den afgivne Jord vilde blive givet Afdrag i Hartkorn, medens der for Friisholts Vedkommende vilde ske Afdrag i Gaardens Hartkorn og saaledes i Skattebyrden.

Paa de offentliges Vegne gjorde Vandbygningsinspektør Carlsen Taksationsmændene og den tilstedeværende Landinspektør Foss opmærksom paa, at Aagrænsen paa flere Strækninger af Friisholt's Enge var meget tilgroet, og at kun det Areal kunde blive Genstand for Erstatning, som utvivlsomt var gammel Engbund, medens Nydannelser ved Tilgroning af Aabunden ikke kunde komme i Betragtning, og hertil blev der

da ogsaa taget Hensyn saavel ved Taksationen som af Landinspektøren.

Anlægget kritiseres.

Saaledes var nu det første Stykke af den længe savnede Trækvej bleven til. Men inden man var kommen saa vidt, havde der især i Handelskredse rejst sig en stærk Stemning mod hele Planen, der, som man sagde, var forældet, inden man fik begyndt paa den. Sagen var, at Dampskibsfarten var ved at vinde frem, og man mente, at den ogsaa var anvendelig paa Gudenaen, og at Dampkraften nu der maatte afløse Hestekraften. Hidtil havde Dampskibe ikke spillet nogen stor Rolle her i Landet; men saa kom Trearskrigen, og den ruskede op, og umiddelbart efter, at den var sluttet 1850, kom der større Fart i Udviklingen. Men det var jo netop først, efter at man allerede havde planlagt at lave en ny Trækvej langs Gudenaen. Men ved Siden af Handelsstandens Ønske om at faa en Slæbedamper til at trække Prammene op ad Aen, var der vokset frem en Mistillid til de Mænd, der forestod Anlægget af Trækvejen. Denne Mistillid giver sig undertiden stærke Udslag, og den paabegyndte Udbedring af Pramløbet og Anlæggelsen af en ny Trækvej gøres til Genstand for en saare skarp Kritik. Den ^{8/10} 1851 skrev f. Eks. Michael Drewsen til »Finanskomiteen over Gudenaens Sejlbergørelse« bl. a.: »Trækvejen, som er anbragt paa dyrekøbte Jordstrimler, vil umuligi Vinterens Løb kunne staa sig«. Drewsen fordømmer i det hele det nye Anlæg og siger, at Rigsdagen har bortkastet de 22.000 Rigsdaler, der er bevilget til Arbejdet, til Unytte. »Planen, hvorefter, og Maaden, hvorpaa Aen gøres sejlbar, er lige slette«. — »Det Stykke af Gudenaen, hvorpaa man

har arbejdet i Sommer, og der skal være afleveret som færdigt, erklærer Prammændene nu at være langt vanskeligere at befare end forhen«. — Drewsen har raadet Carlsen til at lade Opmudringen udføre ved indkaldte westphalske Tørveskærere, da de med deres Kætschere forstaa at udføre den Slags Arbejde; men Carlsen var selvklog og lod Arbejdet udføre af danske Arbejdere med almindelige Spader, og Følgen deraf er, at Mudde ret blot blev flyttet i Løbet, ikke fjernet, saa Prammene nu løber paa Grund, og undertiden maa have 7 Heste for at slippe løs igen.

Drewsen spaar, at Strøm og Højvande i Aaen allerede den første Vinter vil ødelægge alt, hvad Carlsen har lavet. Han siger endvidere, at Daglønnen for det udførte Arbejde har været utrolig høj. »Men tager vi Hensyn til, at der blandt Kommissionens Medlemmer findes Entreprenører for Arbejdets Udførelse, da er denne Gaade let løst«. — »I Rigsdagen vil formodentlig den ærede Rigsdagsmand Christen Jensen gøre Indsigelse mod min Fremstilling af Sagen, men Chr. Jensen er udvalgt af Carlsen som Medlem af Kommissionen og er en af Entreprenørerne.«

Trods Drewsens og andres Kritik forhandlede der i Rigsdagen om Arbejdets Fortsættelse. Den første Bevilling havde været en Slags Prøve, og da Drewsens onde Spaadom om Vinterens Virkning paa det allerede fuldførte ikke gik i Opfyldelse, men Uddybningen virkelig virkede efter sin Bestemmelse, saa var Lovgivningsmagten ingenlunde tilbøjelig til at give yderligere Bevillinger. Men Drewsen gjorde da atter et Forsøg paa at hindre Arbejdets Fortsættelse. I Spidsen for 8 Forretningsmænd i Silkeborg og 42 Købmænd i Randers indsendte han ^{7/11} 1852 en Skrivelse til Finans

udvalget med en indtrængende Anmodning om, at der ikke bevilgedes flere Penge til en Trækvej ved Gudenaå, da man ansaa de allerede udførte Arbejder for forfejlede og ganske uholdbare — og særlig ogsaa fordi man maatte anse Dampkraft for særdeles anvendelig som Trækkraft paa Gudenaå.

Det er altsaa ingenlunde Uddybelsen, man har noget imod, men den langsomme Fremførelse ved Hestekraft; — og bagved laa en stærk Mistillid til Carlsen.

Til Fortsættelse af Arbejdet i 1852 var der ikke søgt nogen Bevilling; man nøjedes med at fuldføre, hvad man ikke var bleven færdig med det foregaaende Aar. Der blev ogsaa derved Tid til at skønne over Anlæggets Holdbarhed, og denne stod sin Prøve godt. Mod Anvendelse af Dampkraft talte mange Grunde. For at den kunde betale sig, maatte et større Antal Pramme bugseres op i samlet Række, men et saadant Train kunde ikke passere det ofte bugtede Løb uden hvert Øjeblik at støde paa. Skulde en eller to Pramme ad Gangen bugseres op, blev Befordringen for kostbar. Endelig skulde, hvis der bugseredes flere i et Train, den ene standse her og den anden der for at losse eller lade, aflevere Pakker eller Besked. Den samme Pram kunde have Ærinde ved flere forskellige Ladepladser og kunde ikke rette sig efter bestemte Afgangstider. Der var Grunde nok, der talte for at bibeholde Trækning ved Hjælp af Heste, og dertil kom, at en Mængde Pramførere saa sig truede i deres Erhverv, hvis Dampkraften vandt Indpas paa Aaen.

Trods den Modstand, der havde rejst sig, ansøgte man paany om Bevilling af Penge til Fortsættelse af Anlægget, og Rigsdagen viste sig villig til at bevilge det fornødne.

I 1854–55 reguleredes Aaløbet og anlagdes Trækvejen fra Kongensbro til Svostrup, 1855–56 fra Svostrup til Resenbro, 1856–57 fra Resenbro til Silkeborg, og endelig 1857–58 fra Friisholt Skel til Tange.

Den nye Trækvej fra Kongensbro til Silkeborg blev – modsat den gamle – lagt paa Aaens venstre (vestlige og nordlige) Bred. Den støttede sig ved Silkeborg til

Trækvejen ved Kongensbro. Wm. Berthelsen fot.

Dæmningen, som 1854 for Statskassens Regning var bleven lagt over Silkeborg Langsø som Forberedelse til en Landevej Silkeborg–Viborg (anlagt 1855–60). Langs Søen og den første Del af Aaen hen forbi Gød vad, hvor den var lavvandet, og Bredden uregelmæssig og sumpet, maatte man flere Steder grave Kanaler til Pramløbet for at faa Trækvejen og Løbet tilstrækkeligt nær ved hinanden. Iøvrigt maatte det samme gøres enkelte andre Steder paa Strækningen til Kongensbro.

Vejbanen paa Trækvejen blev overalt gjort 9 Fod

(ca. 3 m) bred. Skraaningen mod Aaen lavedes med et Anlæg af $2\frac{1}{2}$ Fod for hver Fods Højde; mod Landsiden derimod med kun 1 Fods Anlæg for hver Fods Højde, og her blev der hele Vejen trukken en Grøft. Dæmningens og Grøftens Skraaninger beklædtes med Græstørv. Hvor Dæmningen gik helt ud til Aaen, blev dens Fod dækket med en Stenbelægning. Over de større Aaløb, som Trækvejen overskærer, blev der lagt Broer, og der blev lavet Stenkister eller lagt Rørledninger til de mindre Vandløb. Hvor der var Mosebund, blev der under Vejen lagt Faskiner. Vejbanens Højde over Sommervandstand var mindst 1 m paa de lavere Strækninger. Hvor Aabredden er høj, hæver Vejen sig til 2 à $2\frac{1}{2}$ m over Sommervandstand, men ikke derover, idet højere Skrænter er afgravede til denne Højde.

Udgravningen og Reguleringen af Pramløbet havde til Formaal overalt at skaffe en Vanddybde af ca. 1 m og at frembringe et Løb uden alt for store Bugter og saa nær op ad Trækvejen som muligt. Hvor Faldet var temmelig stort, og Strømmen som Følge deraf ret stærk, søgte man at hæmme den ved Skraadæmninger ud fra Bredden op mod Strømmen. Disse Dæmninger skulde ogsaa tvinge Strømmen til at følge et nogenlunde regelret Løb, der skulde være saa bredt, at to Pramme alle Vegne kunde passere hinanden, d. v. s. 20 Alen.

De udgravede Stykker beløb sig tilsammenlagt paa hele Strækningen fra Silkeborg til Tange til over $\frac{5}{4}$ Mil. Op imod 300 Sten af 2 til 3 Alens Diameter foruden en Mængde af mindre Dimensioner blev optagne af Aaen. Mange af de store maatte sprænges for at kunne fjernes. En af de værste Hindringer for Sejladsen havde hidtil Aalegaardene været. Mellem Silkeborg og Tange var der ialt 20, hvoraf 12 var meget generende

for Pramfarten, dem fjernede man nu uden Erstatning til Ejerne. I Reskriptet af $12/6$ 1807 blev det forbudt at anlægge nye Aalegaarder i Gudenaa, som kunde genere Sejladsen, og naar Ejeren ikke kunde bevise, at Aalegaarden var ældre end 1807, fjernedes den uden videre. Kun en, der tilhørte en Gaard i Tange By, maatte afkøbes Ejeren for 600 Rigsdaler.

Aalegaarden ved Resenbro var ligeledes af ældre Dato, men den var saa indbringende, at man kun kunde købe den for 15 à 20 Tusinde Rigsdaler. Man gik i Stedet for her den Vej at ombygge den uden Udgift for Ejeren, saaledes at den blev sammenbygget med Broen og med en Gennemsejling paa 12–13 Alens Vidde. Der blev sørget for, at der ikke her blev stærkere Strøm end ellers i Løbet. I den gamle Aalegaard havde Gennemsejlingen kun været 6–7 Alen vid.

De to Broer Resenbro og Kongensbro, der var baade lave og havde snævre Aabninger, blev helt ombyggede, saa Højden fra Vandet til Brobjælkernes Underkant blev ca. 6 Alen, og Gennemsejlingen ca. 13 Alen. Omkostningerne ved Ombygningen blev paalagt Amterne; den beløb sig til noget over 4.200 Rigsdaler. — Hele Anlægget kom til at koste ca. 101.000 Rigsdaler, og desuden udrededes der i Erstatninger for Afgivelse af Jord m. m. ca. 21.000 Rigsdaler.

Vedligeholdelse af Aaløb og Trækvej kostede senere ca. 2.000 Kr. aarlig, bortset fra de enkelte Tilfælde, hvor større Katastrofer er indtruffet. I Vinteren 1859–60 foretoges der store Engvandingsanlæg ved Alling Aa; i den Anledning blev Vandet der stærkt opstæmmet, men ved Tøbrud gennembrødes Dæmningen, og Vandet strømmede voldsomt ned over Trækvejen og lavede et stort Hul i den.

Den følgende Vinter stoppede Ismasser Vandet i Gudena, og ved Tøbrud rev da den voldsomme Strøm et Hul i Trækvejen paa 54 Alens Længde og en Dybde af 3-4 Alen under Middelvandstand. Den Slags Kalamiteter kunde naturligvis indtræffe og fordyre Vedligeholdelsen.

Taksation og Erstatning.

Til Anlæg af Trækvejen eksproprieredes kun den Jord, hvorover selve Vejbanen med dens Skraaninger og Grøft gik. De mellem Vejen og Aaen afskaarne Strimler forblev i Ejernes Besiddelse, men med indskrænket Brugsret, idet disse kun fik Lov til at slaa og bjerge det paa Strimlerne voksende Græs, men ikke paa nogen som helst anden Maade maatte benytte det eller lade det afgræsse af Kreaturer; tillige fik Ejerne enhver for sin Lod Lov til at slaa og bjerge Græsset paa Vejens Skraaninger og i Grøften dog kun saaledes, at de ikke kunde gøre Erstatningskrav gældende, hvis Græsset ved stedfindende Arbejder blev delvis eller helt tilintetgjort, ligesom Bestyrelsen kunde forbyde Høslætten enten for at foretage Reparation eller af et hvilket som helst andet Hensyn, uden at Krav om Godtgørelse deraf kunde udledes. Det offentlige skulde have uindskrænket Ret til at foretage alle mulige Reguleringer og Udbedringer ved Trækvejen, som i Fremtiden maatte anses fornødne, uden yderligere Godtgørelse til Lodsejeren.

Den 16. Juni 1854 foretoges Taksation af det eksproprierede paa Strækningen fra Svostrup til Kongensbro. De af Retten udmeldte Taksatorer var Proprietær Ingerslev, Lemming Nygaard, og Sognefoged Niels Jensen, Bøgeskov.

Der tilkendtes følgende Lodsejere Godtgørelser, de i første Rubrik anførte for den til Trækvejen eksproprierede Jord og de i anden Rubrik anførte for Værdiforringelse af de mellem Trækvejen og Aaen liggende Strimler.

<i>Fra Svostrup til Kongensbro:</i>	Afstaaet	Afskaaret
	Areal	Areal
	Rd.ler Sk.	Rd.ler Sk.
1. Gdr. Peder Nielsen, Svostrup For en Ladeplads 25 Rigsdaler Den hosliggende Holm fandtes ikke at kunne komme i Betragtning	725 —	48 48
2. Anders Jensen af Gjern for Svostrupholm		12 —
3. Hmd. Anders Jensen, Svostrup	250 —	50 —
4. Gdr. Anders Nielsen, Svostrup For en Ladeplads 25 Rigsdaler	395 —	49 36
5. Gdr. Rasmus Nielsen, Gravballe	250 —	41 64
6. Gdr. Søren Nielsen, Gravballe	300 —	50 —
7. Hmd. Christen Jensen, Gravballe	300 —	50 —
8. Propr. Hillebrandt, Gravballegaard For en Ladeplads 25 Rigsdaler	375 —	75 —
9. Kromand Anders Jensen, Svostrup	500 —	62 48
10. Gdr. Rasmus Nielsen, Gravballe	275 —	45 80
11. Gdr. Lars Nielsen, Borup		
a. 1. Parcel	300 —	50 —
b. 2. Parcel	375 —	62 48
12. Gdr. Anders Pedersen, Gravballe	280 —	46 64
13. Gdr. Niels Nielsen, Borup	250 —	41 64
14. Propr. Jacobæus, Borupgaard For en Ladeplads 25 Rigsdaler	300 —	50 —
15. Justitsraad Holm, Borupholm	200 —	33 32
16. Gdr. Anders Andersen, Borup	560 —	93 32
17. Gdr. Thomas Nielsen, Borup	340 —	56 64
18. Den under Tvilum hørende Holm	250 —	41 64
19. Hmd. Søren Christensen, Borup	200 —	33 32
20. Gdr. Anders Nielsen, Asmindgaarde For en Ladeplads 25 Rigsdaler	250 —	41 64

	Afstaaet	Afskaaret
	Areal	Areal
	Rd.ler Sk.	Rd.ler Sk.
21. Gdr. Johan Phillipsen, Asmindgaarde For en Ladeplads 25 Rigsdaler Holmen kunde ikke komme i Betragtning	740 —	123 32
22. Hmd. Søren Sørensen, Asmindgaarde For en Ladeplads 25 Rigsdaler	100 -	12 48
23. Bmd. Jacob Johansen, Asmindgaarde	600 —	100 —
24. Vorbeck. Allinggaard: a.	1600 --	252 48
b. Husmandslodden	200 —	33 32
c. For Teglværkets Forlæggelse		50 —
25. Gdr. Søren Danielsen, Grønbæk for Allingholm	450 —	150 —
26. Gdr. Johannes Phillipsen af Allinggaard	900 —	150 —
27. Gdr. Niels Nielsen i Roe	320 —	53 32
28. Gdr. Peder Pedersen i Roe	300 —	50 —
29. Gdr. Søren Pedersen Holm af Iller	320 —	53 32
30. Gdr. Christen Jensen af Iller	320 —	53 32
31. Gdr. Joseph Christensen	320 -	53 32
32. Kromand Chr. Bang, Kongensbro og Jens Jensen af Trust	425 --	85 —
33. Gdr. Niels Jørgensen, Iller	320 ---	53 32
34. Bmd. Gregers Hansen, Roe Mark	300 —	91 64
35. Kromand Bang, Kongensbro	330 —	75 80

Ved Taksationen er forudsat, at Ejerne under Nr. 24, 25, 26 og 32 foruden den tilkendte Erstatning erholder Afgang i Hartkorn, hvorimod de øvrige fremdeles i Henhold til Lov af 6/4 1850 beholder Hartkornsbyrden.

Resenbro—Svostrup.

1855 ^{21/5} foretoges Taksation paa Strækningen Resenbro—Svostrup. Taksatorer var ved denne Lejlighed Proprietær Ingerslev, Lemming Nygaard og Proprietær Vorbeck, Allinggaard. — Man ansatte 1 Td. Land bedste Jord (Taxt 24) til en Værdi af 550 Rigsdaler, herunder indbefattet Godtgørelse af Hartkornet, som hviler paa de afgivne Arealer. I Henhold hertil tilkendtes der de paagældende Lodsejere følgende Erstatninger:

	Afstaaet Areal	Afskaaret Areal
	Rd.ler Sk.	Rd.ler Sk.
1. Gdr. Jens Rasmussen, Matr. Nr. 19, Resendal For et Ladested endvidere 25 Rigsdaler	823 —	131 32
2. Hmd. Søren Rasmussen, Matr. Nr. 8, Resendal	298 —	49 64
3. Gdr. Peder Christensen, Matr. Nr. 5, Resendal	206 —	34 32
4. Hmd. Jens Christensen, Matr. Nr. 2b, Resendal	206 —	34 32
5. Bmd. Chr. Jensen, Matr. Nr. 13, Resendal:		
Den sydlige Lod	252	36 —
Den nordlige Lod	527 —	80 64
6. Hmd. Jens Larsen Mejlgaard, Matr. Nr. 11b, Resendal	343 —	51 48
7. Fælles Vandsted	46 —	
8. Gdr. Niels Mathiesen, Matr. Nr. 6, Resendal	275 —	34 32
9. Hmd. Thomas Jensen, Matr. Nr. 7, Resendal	229 —	32 64
10. Gdr. Peder Sørensen, Matr. Nr. 3, Resendal	412 —	55 48
11. Hmd. Søren Hansen, Matr. Nr. 10, Resendal	275 —	45 80
12. Bmd. Ole Christensen, Matr. Nr. 4, Resendal	229 —	38 16
13. Sognefoged Niels P. Andersen, Skellerup Nygaard, Matr. Nr. 1b	870 —	124 48
14. Gdr. Niels Christensen, Matr. Nr. 1a, Resendal	503 —	81 —
15. Propr. Lihme, Nebelgaard, Matr. Nr. 1	275 —	39 —
Matr. Nr. 2 med Holmen	710 —	134 32
Flytning af et Tørvehus 50 Rigsdaler For 2 Ladepladser endvidere 100 Rigsdaler		
16. Gdr. Peder Sørensen, Matr. Nr. 3, Nebel	435 —	67 —
17. Gdr. Chr. Danielsen, Matr. Nr. 3a, Dalsgaard:		
Den sydlige Lod	298 —	44 80
Den nordlige Lod	320 64	44 16
18. Gdr. Chr. Sørensen, Matr. Nr. 2, Dalsgaard:		
Den sydlige Lod	206 —	29 48
Matr. Nr. 2b, Grauballe	206 —	29 48
Matr. Nr. 2, Dalsgaard, nordlige Lod	229 —	32 64
19. Gdr. Jens Sørensen, Matr. Nr. 1, Dalsgaard:		
Den sydlige Lod	572 —	90 48
Den nordlige Lod	91 64	11 48
20. Gdr. Søren Nielsen, Matr. Nr. 3a, Grauballe	183 —	26 16
21. Gdr. Anders Nielsen, Svstrup	206 —	29 48

	Afstaaet Areal	Afskaaret Areal
	Rd.ler Sk.	Rd.ler Sk.
22. Gdr. Peder Nielsen, Matr. Nr. 3, Svostrup: Sydlige Lod: Stykket som afgives til Trækvej og Kanal	229 --	32 64
Det ved Kanalen afskaarne Stykke		112 —
Nordlige Lod	641 —	89 —
23. Gdr. Jens Andersen af Dalsgaard	185 —	26 16

Resenbro—Silkeborg.

1856 $\frac{9}{5}$ foretoges Taksation paa Strækningen Resenbro—Silkeborg af de samme Taksatorer som sidst. 1 Td. Land bedste Jord (Takst 24) sættes til en Værdi af 700 Rigsdaler, heri iberegnet Godtgørelse for Skattebyrden, forsaavidt denne vedbliver at hvile paa de Lodder, hvoraf Arealet er afskaaret. Værdien af Høslætten paa Vejskraaning sættes til 100 Rigsdaler pr. Td. Land. Den Godtgørelse, der bliver at udbetale pr. Td. Land (Takst 24) bliver altsaa 600 Rigsdaler.

I Henhold hertil tilkendtes der de paagældende Lodsejere følgende Erstatninger:

	Afstaaet Areal	Afskaaret Areal
	Rd.ler Sk.	Rd.ler Sk.
1. Gdr. Peder Jacobsen, Matr. Nr. 1b, Resendal	275 —	45 80
2. Degneembedet i Gødvad, Matr. Nr. 2	300 —	50 —
3. Præsteembedet i Gødvad, Matr. Nr. 1 og 3	325 ---	46 40
4. Gdr. Niels Nielsen af Gødvad, Matr. Nr. 5:		
a. den nordligste Lod med Holmen	475 --	109 36
b. den mellemste Lod med Holmen	475 --	87 48
c. den sydligste Lod	350 —	58 32
Matr. Nr. 7: a. hele Lodden	425 —	81 64
For et Ladested 50 Rigsdaler		
5. Gdr. Jens Hansen, Matr. Nr. 6a, Gjødvad:		
a. den første Lod med Holmen	500 —	94 --
b. den mellemste Lod	325 —	65 —
c. den sydligste Lod	350 —	58 32
6. Kromd. Henrik Petersen, Matr. Nr. 12, Resenbro	50 ---	16 64
7. Gdr. Villum Nielsen, Matr. Nr. 10, Gjødvad		
a. den nordligste Lod	750 —	187 48
b. den sydligste Lod	350 —	58 32

	Afstaaet Areal	Afskaaret Areal
	Rd.ler Sk.	Rd.ler Sk.
8. Sognefgd. Chr. Hansen, Matr. Nr. 4b, Gjødvad:		
a. den nordligste Lod	200 —	66 64
b. den sydligste Lod	350 —	58 32
9. Hmd. Jacob Christensen, Matr. Nr. 7b, Gjødvad	150 —	50 —
10. Gdr. Jens P. Johansen, Matr. Nr. 17a, Gjødvad	750 —	146 24
11. Gdr. Peter Hansen. Matr. Nr. 12a, Gjødvad	350 —	58 32
12. Sognefoged Chr. Jensen af Voel, Matr. Nr. 11a, Gjødvad:		
a. for Trækvejen	375 —	93 72
b. for Kanalen	400 —	
c. den afskaarne Holm		100 —
13. Gdr. Søren Nielsen, Matr. Nr. 16 af Gjødvad:		
a. for Kanalen	400 —	
b. for Trækvejen	375 —	93 72
c. for den afskaarne Holm		133 32
14. Gdr. Jens Poulsen, Matr. Nr. 18 af Gjødvad:		
a. for Trækvejen	375 —	93 72
b. for Kanalen	400 —	
c. den afskaarne Holm		100 —
15. Gdr. Hans Poulsen, Matr. Nr. 9a, Gjødvad	350 —	70 —
16. Gdr. Jens Thøgersen, Matr. Nr. 15, Gjødvad	425 —	70 80
17. Gdr. Rasmus Rasmussen, Matr. Nr. 14, Gjødvad	700 —	95 56
18. Propr. Herskind, Matr. Nr. 19, Gjødvad:		
a. fra det nordre Skel til, hvor Vejen gaar til Søen	325 —	54 16
b. Strygeplads ved Teglværket + Tab ved Ladestedet	3000 —	
For Flytningen af en Trodse 25 Rigsdaler		
19. Hmd. Mikkel Nielsen, Matr. Nr. 21a, Gjødvad:		
a. den nordlige Lod	300 —	50 —
b. den sydlige Lod	175 —	35 —
Matr. Nr. 20.	175 —	35 —
20. Hmd. Hans Andersen, Matr. Nr. 17b, Gjødvad	250 —	41 64
21. Enke Marie Krieger, Matr. Nr. 22, Gjødvad	150 —	25 —
22. Hmd. Lars Eriksen, Matr. Nr. 25, Gjødvad	200 —	33 32
23. Hmd. Bertel Rasmussen, Matr. Nr. 24, Gjødvad	200 —	33 32
24. Hmd. Jens Olesen, Matr. Nr. 23b, Gjødvad	200 —	33 32
25. Hmd. Peter Nielsen, Matr. Nr. 26, Gjødvad	150 —	25 —
26. Øster Kejlstrup:		
Hele Lodden	225 —	95 80
For 2 Ladesteder 50 Rigsdaler		
27. Proprietær Hastrup, Vester Kejlstrup	50 —	10 —
For 2 Ladepladser 50 Rigsdaler		

Flere af Lodsejerne anførte endvidere, at under det af dem afstaaede Terrain fandtes Mergel, og forlangte, at hertil skulde tages Hensyn ved Beregningen af den Erstatning, som tilkom dem. Da Mergelen imidlertid ikke kunde paavises, blev denne Paastand dog ikke tagen til Følge, men det forbeholdtes at taksere den forøgede Værdi, som Jorden paa Grund af den underliggende Mergel maatte have, ved en Continuationsforretning, efter at de fornødne Foranstaltninger vare trufne til Mergelens Paavisning.

Ved Kontinuationsforretningen den ²⁶/₅ blev der tilkendt følgende yderligere Erstatning for Mergel:

	Rd. 1er Sk.
7. Matr. Nr. 10 af Gjødvad	49 80
8. Matr. Nr. 4b s —	68 24
11. Matr. Nr. 12a s —	8 72
12. Matr. Nr. 11a s —	72 24
19. Matr. Nr. 21a s —	16 12
20. Matr. Nr. 17a s —	12 48

Det er næsten en Selvfølge, at ikke alle Lodsejere var tilfredse med disse Taksationer og forlangte Over-taksation. I Almindelighed frembyder en saadan ikke Forandringer af større Interesse. Men det skal dog her noteres, at paa Strækningen Resenbro—Svostrup fik Nr. 15 Proprietær Lihme, Nebelgaard, Erstatningen for Flytning af et Tørvehus samt for 2 Ladepladser forhøjet fra 150 til 290 Rigsdaler og for Tab paa Mergelgrave, som slet ikke var taget i Betragtning ved første Taksation, fik Nr. 17 Chr. Danielsen 25 Rigsdaler; Nr. 20 Søren Nielsen, Grauballe, 50 Rigsdaler; Nr. 21 Anders Nielsen, Svostrup, 200 Rigsdaler, og endelig Nr. 22, Peder Nielsen, Svostrup, 550 Rigsdaler. Man skønner deraf, at navnlig sidstnævnte maa have haft Forretning med Salg af Mergel.

Overtaksatorer var i dette Tilfælde Proprietær Nellesmann, Alling Skovgaard, Landmaaler Schmidt, Bøgildgaard, Gdr. Clemmesen, Kellerup og Skovfoged With af Borre.

Meget værre gik det til i et Par Tilfælde paa Strækningen Resenbro—Silkeborg. Her var Vandbygningsinspektør Carlsen, der var til Stede ved Taksationen paa det offentlige Vegne, meget misfornøjet med den store Erstatning, som Taksationerne havde tilkendt Proprietær Herskind, Sølund, og paa den anden Side var Nr. 8, Sognefoged Chr. Hansen, og Nr. 15, Gdr. Hans Poulsen af Gjødvad, utilfredse med de dem tilkendte Erstatninger. De havde begge store Rørskær i Aaen udfor deres Ejendomme; herfra var der bleven bjerget Tækkerør til deres Gaarde i umindelige Tider. Nu skulde Kanalen gaa gennem det bedste af Rørskæret, og hvad der laa udenfor Kanalen blev vanskeligt at bjerge. Men Carlsen havde paalagt Taksatorerne ikke at tage Hensyn til, hvad der voksede ude i Vandet, med mindre de paagældende Lodsejere kunde bevise, at Grunden derude i Vandet var deres egen.

Der maatte altsaa for disse tres' Vedkommende en Overtaksation til. Som Taksatorer blev af Retten udmeldt Proprietær Nellemann, Alling Skovgaard, Proprietær Boserup af Sinding Østergaard, Sognefoged Niels Nielsen af Gullev og Sognefoged Chr. Jensen Rydal af Funder. Carlsen var atter til Stede, og som Leder af Forretningen fungerede Stiftslandinspektør Honum af Aarhus.

Medens man ved alle de tidligere Taksationer havde ansat en Td. Land bedste Jord (Takst 24) til en Pris, som skulde svare til Egnens Priser i Handel og Vandel, gik man her en anden Vej. Man opstillede følgende Regnestykke. En Td. Land af højeste Takst ansættes til at kunne give aarlig 8 Læs Hø à 60 Lispund. Hvert Læs ansættes til Værdi 6 Rigsdaler. Udgift ved Bjergning $1\frac{1}{2}$ Rigsdaler pr. Læs eller ialt 12 Rigsdaler pr.

Td. Land. Følgelig bliver den aarlige Indtægt af en Td. Land Eng 36 Rigsdaler, hvilket svarer til en Jordpris af 900 Rigsdaler pr. Td. Land bedste Jord. Værdien af Høslætten paa Vejskraaningens ansættes til 100 Rigsdaler, som fradrages; altsaa bliver Godtgørelsen 800 Rigsdaler pr. Td. Land; heri indbefattet Godtgørelse for Skattebyrden, idet der ikke gives Afslag i Hartkorn.

Paa Grundlag heraf tilkendte man følgende Erstatninger:

	Afstaaet Areal	Afskaaret Areal
	Rd.ler Sk.	Rd.ler Sk.
18. Proprietær Herskind, Sølund, Matr. Nr. 19:		
1. Fra hvor Trækvejen gaar ud i Søen	366 64	61 11
2. det resterende Stykke, som optages af Lade- og Strygeplads	200 64	53 32
3. For Strygepladsen pr. □ Alen 48 Sk.		
4. For at opfylde ligesaa mange □ Alen som borttages af forrige Strygeplads } ialt 25 —		
pr. □ Alen 24 Sk.		
5. For at flytte en Trodse		
6. Teglværket antages at kunne producere aarlig 500.000 Sten, hvoraf det formenes, at Halvdelen kan udskibes uden forøget Udgift; den anden Halvdel vil udfordre 16 Sk. pr. 1.000 Sten, altsaa en aarlig Udgift af 41 Rigsdaler 64 Sk. — Indledning af Brændemateriale forøget Udgift 6 Rigsdaler 32 Sk. Kapitaliseret	1200	—
15. Hans Poulsen, Matr. Nr. 9:		
a. Hele Lodden	400	— 100 —
b. for Stykket, som afskæres ved Kanalen	400	—
c. for afskaarne Rør og forøgede Omkostninger ved Bjergning af Rørudfor Holmen	150	—
8. Chr. Hansen, Matr. Nr. 4b:		
a. den nordlige Lod	300	— 60 —
b. den sydlige Lod	400	— 100 —
c. for afskaarne Rør og forøgede Omkostninger ved Bjergning udenfor Kanalen	75	—

Det ses let, at Proprietær Herskind ikke har vundet ved Overtaksationen. Ved den første Taksation blev der tilkendt ham ialt 3404 Rigsdaler 16 Sk. Ved den anden kun 1906 Rigsdaler 75 Sk. foruden 48 Sk. pr. Kvadratalen for hvad der eksproprieredes af hans Strygeplads og 24 Sk. pr. Kvadratalen til Anlæg af en ny; men disse Poster kunde jo ikke løbe op til 1500 Rigsdaler, med mindre det eksproprierede Areal af Pladsen var mindst 2000 Kvadratalen, og det har det næppe været.

Anderledes med Nr. 15, Hans Poulsen; i Stedet for 420 Rigsdaler ved første Taksation faar han nu 900 Rigsdaler foruden 150 Rigsdaler for Rørskæret, og Nr. 8, Chr. Hansen, faar i Stedet for 675 Rigsdaler nu 860 Rigsdaler foruden 75 Rigsdaler for Rørskæret; men til Godtgørelse for Rørskæret var for dem begge stillet den Betingelse, at de skulde godtgøre deres Ejendomsret dertil, da det jo laa ude i Vandet, og Carlsen havde hævdet, at man kun maatte medtage under Vurderingen, hvad der var virkelig fast Land, og hvad derpaa voksede.

Bitter Strid og Proces.

Saa vel Carlsen som Landinspektør Honum var meget ilde tilfreds med denne Overtaksation. Landinspektøren gav Forretningen Paategning om, at den ansatte Pris paa en Td. Land bedste Engjord efter hans Mening var for høj. Carlsen spurgte Sognefoged Chr. Jensen, Rydal, om Prisansættelsen var i Overensstemmelse med Egnens Priser i Handel og Vandel, og hertil svarede Jensen Rydal ubetænksomt, at dem kendte han ikke. Carlsen tog straks Landinspektøren til Vidne paa denne Udtalelse og erklærede, at Jen-

sen Rydal saa var incompetent som Taksationsmand, og paa dette Grundlag vilde han søge at faa Taksationen kendt ugyldig. Den skulde efter Bestemmelsen afhjemles ved Retten 4 Dage senere, men dette forhindrede Carlsen. Men paa den anden Side forkastede Retten hans Forlangende om, at Taksationen kendtes ugyldig. Og nu begyndte der en bitter Strid mellem Parterne, som varede et Par Aar. Carlsen indbragte Sagen for Indenrigsministeriet, og der veksledes en Mængde Skrivelser frem og tilbage. De fire Taksationsmænd hævdede jo stadig, at de havde vurderet efter bedste Skønnende og var rede til derpaa at aflægge Ed; de var retslig udmeldte og havde deres Papirer i Orden, saa Ministeriet ikke godt kunde gøre noget ved den Sag. Tilsidst besluttede Ministeriet at godkende Taksationen og endelig den 10. September 1858 blev den afhjemlet ved Retten. Først nu kunde Erstatningerne udbetales, og det varede endda til 26. Marts 1859, inden de blev anvist til Udbetaling, altsaa henimod 3 Aar efter, at de andre Lodsejere havde faaet deres Erstatninger udbetalt.

Men Hans Poulsen og Chr. Hansen fik endnu ikke noget for Tabet ved Rørskæret; de havde nemlig intet kunnet bevise angaaende deres Ejendomsret. At de førte Bevis ved Thingsvidner for, at Ejerne af deres Gaarde i umindelige Tider havde skaaret Rør i Aaen, var ikke tilstrækkeligt. Chr. Hansen havde, inden Arbejdet med Trækvejen kom til hans Ejendom, skyndt sig at grave en Kanal fra Strømmen gennem Sivene og den sumpede Eng ind til fast Jord for saaledes at faa en Slags Havn til sin Pram og nem Adgang til den, naar han skulde losse eller lade. Over denne Kanal havde han, hvor Trækvejen skulde gaa, lagt en Bro, som Prammene

kunde sejle under. Men Carlsen respekterede ikke Sognefogdens Bro, han brød den op og fyldte Kanalen der, hvor Trækvejen skulde gaa, og det vilde Chr. Hansen nu ogsaa have Erstatning for.

De to Mænd anlægger nu Sag mod det offentlige (Indenrigsministeriet). Hans Poulsen forlanger Renter af Erstatningssummen for den Tid, han har maattet gaa og vente paa at faa den udbetalt, samt 150 Rigsdaler for Rørskæret, som Overtaksationen har tilkendt ham ialt 172 Rigsdaler. Chr. Hansen forlanger ligeledes Renter og Erstatning for Rørskæret 75 Rigsdaler samt Godtgørelse for Udlæg til Overtaksationen, som han mener, at Staten som den tabende bør betale, ialt 263 Rigsdaler, og endelig forlanger han Erstatning for den opbrudte Bro og den fyldte Kanal.

Det blev lang Procedure med stadige Opsættelser, fordi Sagførerne maatte forhandle med Ministeriet. Først over 2 Aar efter ($3\frac{1}{6}$ 1861) faldt Dommen ved Underretten, der gav Sagsøgerne Medhold. For Kanalen og Broen tilkendtes der Chr. Hansen en Erstatning efter uvildige Mænds Skøn, dog ikke over 200 Kr.

Det offentlige appellerede Sagen og $1\frac{1}{4}$ 1862 stadfæstede Overretten i Viborg Underrettens Dom dog med Undtagelse af Erstatningen for Kanalen, hvorfor det offentlige frifandtes.

Saa gik Sagen til Højesteret, der $\frac{6}{5}$ 1864 pure frikendte det offentlige for de to Mænds Tiltale. De fik ikke en Døjt. Denne Dom faldt nøjagtig 8 Aar paa 3 Dage nær efter den første Taksation, og Sagen kostede vel de 2 Mænd mere, end der ved denne var tilkendt dem.

Spørgsmaalet om, hvem der ejede Gudena og navnlig Aens Grund, kom Højesteret udenom derved, at

de to Mænd under Sagens Gang havde erkendt Statens Ejendomsret til Aa og Grund. I Dommens Præmisser hedder det, at om de to Mænd end maatte anses for berettigede til som tilstødende Lodsejere at høste de Rør, som gror i Aaen ud for deres Jorder, mangler der Føje til at anse dem i Besiddelse af en videregaaende Ret hertil, end der er forenelig med den Ret, som Staten har til at afbenytte Gudenaasom sejlbart Farvand og foretage de hertil sigtende Oprensninger i den. Der vil derfor ikke kunne tilkomme dem Erstatning for den Skade, som Rørskæret har lidt ved, at der gennem det er skaaret et nyt Sejlløb langs Trækvejen.

Hvorledes Ejerforholdet til Gudenaan og dens Grund tidligere er bleven opfattet af det offentlige, er Forfatteren ubekendt¹⁾; men det er klart, at efter at det kgl. Reskript af 1807 griber ind og forbyder Anlæg af Aalegaarde og Broer over Aaen, har Staten lagt en Haand paa den som Vandvej; og Statens saaledes manifesterede Overhøjhed over Aaen udvikles videre ved det af Ministeriet 1843 godkendte Reglement for for Aaen, der bl. a. forbyder Lodsejerne af Aaen at optage Sand, Jord, Grus eller Sten, og med Rod at oprykke eller opgrave Rør, Siv eller anden Grøde, som vokser i Aaen. Der bliver i hvert Fald saaledes ikke megen »Ejerret« over Aaen tilbage til Lodsejerne udover den, der kan erhverves ved Aldershævd, f. Eks. Ret til at skære Rør.

1) Danske Lov tilkender kun Lodsejerne Ret til *Fiskeri* ud for deres Lodder til Midtstrøms; den synes at forudsætte, at en Aas eller Søs Grund er Statens, medmindre Kongen engang har solgt den eller skænket den til en privat Mand, der saa har kunnet sælge den videre med samme Ejendomsret, som han selv havde over den.

Befolkningen og Pramfarten.

Der er næppe Tvivl om, at Folk i Almindelighed i de Egne, der paa en eller anden Maade kunde benytte sig af Pramtrafikken til Transport af Varer, havde Forstaaelsen af, at den betød noget for dem, og at det var en stor Fordel for deres Egn, at den var kommen i Stand. Mest betød den jo for de Egne, der laa nærmest Aaen, fordi de kunde benytte den baade i smaat og stort: til at befordre hele Pramladninger og til at besørge mindre Ærinder, og i Almindelighed var Pramfolkene velsete og velagtede, skønt der rigtignok var en Del sorte Faar i Flokken. For mange af dem, der boede nærmest Aaen, var den ved Pramfarten bleven en Rigdomskilde.

For ikke at tale om, at Ejendomme og ogsaa Produkter var bleven mere værd som en direkte Følge af Pramfarten, saa frembød denne for mange god Lejlighed til at tjene Penge. Meget blev sat i Værk, som enten aldrig var kommen, eller i hvert Fald først langt senere, hvis Pramfarten ikke havde været. Man vilde ikke i 1845 have anlagt Papirfabrik og Handelsplads ved Silkeborg, hvis Pramfarten ikke allerede havde været godt udviklet. Langs Aaens Bred opstod Teglværker, f. Eks. Sølund ved Silkeborg (maaske fremkaldt ved Handelspladsens Anlæggelse), Allinggaards Teglværk, Borup Teglværk. Ved Ans var der ikke mindre end 3 Teglværker. Paa den anden Side Aaen var der Teglværk Nord for Tvilum og Kalkbrænderi Syd for Tvilum. Ved Nebelgaard dreves stor Tørveproduktion med stort Tørvemagasin med Ladeplads ved Aaen. Til Gaarden hørte nok en Ladeplads. Meget andet har der været andre Steder langs Aaen, men her omtales i Regelen kun, hvad der stod i Forbindelse med Træk-

vejen fra Silkeborg og Kongensbro paa Aaens venstre Bred.

Naturligvis havde hvert af de store Værker sin egen Ladeplads. Med ved at betragte de øvrige Ladepladser paa den nævnte Strækning kan vi slutte os til, i hvor høj Grad Befolkningen selv tog aktiv Del i Pramsfarten. Proprietærer, Gaardmænd og Husmænd, der ejede Pram og havde Jord ud til Aaen, lavede sig ogsaa hver sin Ladeplads, hvad enten de selv sejlede med Prammen eller holdt fremmede Folk dertil. Vi finder følgende Række fra 1850erne:

Ejerne af V. og Ø. Kejlstrup havde hver 2 Ladesteder og flere Pramme, som de drev ved fremmede Folk.

I Gjødvad: Gdr. Sognefoged Chr. Hansen og Gdr. Niels Nielsen hvert et Ladested.

I Resendal: Gdr. Jens Rasmussen.

Nebelgaard: Et Ladested foruden et særligt Tørveladested.

I Svostrup: Gdr. Peder Nielsen og Gdr. Anders Nielsen, hver et Ladested.

Grauballegaard: Et Ladested.

I Borup: Gdr. Niels Nielsen og Hmd. Søren Christensen hver et Ladested.

I Asmindgaarde: Gdr. Anders Nielsen, Gdr. Johan Phillipsen og Hmd. Søren Sørensen hver et Ladested.

Ved Kongensbro var der en større Ladeplads, vistnok fælles for Købmanden og Kromanden.

Flere baade Gaardmænd og Husmænd, som ved Anlægget af Trækvejen fik udbetalt Erstatninger for Jordafstaaelse, anvendte disse Penge til Anskaffelse af Pramme. Tidligere havde de ikke haft Raad til noget

saadant, og nu mente de, at det var en god Pengeanbringelse. Man maa huske, at endnu var Banker og Sparekasser kun lidt kendte, og de, der var, var man ofte noget mistænksomme overfor. I 1840erne angives Prammenes Antal paa Gudena i det hele at være 76. Omkring 1860 var der 120, og da senere Trafikken naaede sit Højdepunkt, siges der at have været omkring 200 Pramme paa Aen. Som Pramførere fra andre Byer kan nævnes fra Ans: Christen Enevoldsen, Niels Bilidt, Anders Sjørslev, Niels Bigum og Mads Koustrup. Fra Bøgeskov i Gullev Sogn paa den anden Side Aen: Niels Rytter og Poul Pedersen. Da denne sidste døde, fortsatte 3 af hans Sønner, Søren, Carl og Anders Poulsonner Erhvervet paa Aen, medens en fjerde, Hans hjalp Moderen med Gaardens Drift. Rimeligvis var der ligesaa mange Pramførere fra Houlbjerg og Gern Herreder Øst og Syd for Aen, som fra Lysgaard—Hids Herreder Vest for Aen, men i denne Undersøgelse er kun taget Hensyn til disse sidste, og Navne fra Eggen Øst for forekommer derfor sjælden.

Naturligvis blomstrede Kroerne i høj Grad ved Pramfarten. De vigtigste mellem Bjerringbro og Silkeborg var Tange, Ans, Kongensbro, Svostrup og Resenbro. Af dem overgik Kroen i Ans alle de øvrige.

Anlægget af Trækvejen gav Pramfarten et stærkt Opsving, men medførte for Lodsejerne, over hvis Jor der den gik, en Del Ubehageligheder, som de havde svært ved at forsone sig med, og hvorover der lyder højlydte Klager. Trækvejen afskar dem tildels fra Aen, idet man nu ikke mere kunde køre ned til Aabred den, hvor det skulde være. Men allerværst var det med Kreaturerne; de maatte ikke betræde Vejen eller Strimlerne ved Aen, og da man fortsatte med Løsdrift om

Efteraaret, som man var vant til fra Arilds Tid, kunde det ikke undgaas, at Kreaturerne gik paa forbudte Veje. Bønderne tog i Begyndelsen ikke Forbudet alvorligt, men Følgen var, at Trækvejens Skraaninger og Grøft i Løbet af det første Par Aar blev saa nedtraadt, at en ret kostbar Istandsættelse var nødvendig. Tillige fandt Bønderne ogsaa, at Trækvejen kunde bruges som Kørevej, hvilket naturligvis ogsaa var forbudt; snart var derfor visse Strækninger af den saa opkørt, at det generede Trækhestene at gaa paa den. Da den ikke havde nogen fast Vejbelægning, kørte de smalfælgede Vogne, man dengang brugte, snart Vejbanen sønder og sammen.

Det blev nødvendigt at gaa haardt frem og straffe Overtrædere med Mulκτη, men det varede længe, inden disse Forseelser blev bragt til Ophør. Ved Loven af ^{30/1} 1861 blev der givet Opsynsmændene ved Pramsfarten Myndighed som Politibetjente, og der sattes Bøder for den Slags Overtrædelser paa indtil 50 Rigsdaler.

Spørgsmaalet om Kreaturerne Færden paa Vejskraaninger og i Vejgrøfter var dengang af langt større Betydning for Bønderne, end man nu er tilbøjelig til at antage. Løsdrift med Kreaturer om Efteraaret hørte med til en Gaards naturlige Drift og var nedarvet gennem Aarhundreder.

I Fællesskabets Tid slettedes om Efteraaret alle Skel, og Byhyrden drev med Landsbyens Høveder, hvor der var mest Græs til Dyrene uden at behøve at bryde sig om, hvem Jorden tilhørte. Da Gaardene udskiftedes af Fællesskabet, og hver Mand egentlig skulde holde sine Dyr paa sit eget, opretholdt man ofte, naar der var Enighed og god Forstaaelse mellem Lands-

byens Beboere, den fælles Løsdrift.¹⁾ Efterhaanden blev det dog almindeligt, at hver Mand holdt sine Dyr paa sit eget under egen Hyrde, men Løsdriften om Efteraaret beholdt man. Hyrden skulde passe, at Dyrene ikke kom paa Naboens Jord, men paa Vejen kunde de frit færdes, baade paa langs og tværs og æde Græsset der, hvis der var noget; der var hverken Vejskraaninger eller Grøfter, som de kunde gøre Fortræd.

Saa kom i Halvtredserne, samtidig med Anlæggelsen af Trækvejen ved Gudena, de nye Landeveje ud fra Silkeborg i alle Retninger: til Aarhus, til Ringkøbing, til Viborg, til Randers over Ans.

Det var moderne Veje med Grøfter langs Siderne, med Udgravninger, Dæmninger og Skraaninger, og med dem fulgte Forbud mod, at Grøfter og Skraaninger betraadtes af Kreaturer. Dette var noget nyt og uvant for disse Egne og blev snart Aarsag til mange Kvaler og megen Forbitrelse. Man fandt disse Forbud ganske urimelige. Græsset paa Marken skulde jo dog græsses af lige til Grøftkanten, og hvorledes kunde man forlange, at en Hyrdedreng, naar hans ofte store Flok Høveder græssede paa Marken lige ved Landevejen, skulde kunne forhindre, at flere af Dyrene gik ned i Grøften eller op paa Vejskraaningen, især naar Græsset der stod frodigere end paa Marken? Ofte delte Landevejen en Gaards Marker i to Dele, men til Passage fra den ene Del til den anden var der kun anlagt en enkelt Overkørsel. Naar nu Hyrden skulde drive sine Høveder fra den ene Side af Vejen til den anden, hvordan skulde han saa faa Dyrene til at gaa pænt i Gaasegang eller ved Siden af hinanden i Geledder

¹⁾ I Langaa f. Eks. opretholdtes fælles Løsdrift om Efteraaret til omkring 1860.

ad Overkørselen og forhindre dem i at springe over Grøfterne, hvor de fandt for godt? – I første Omgang faldt det slet ikke Bønderne ind at opgive Løsdriften og holde Dyrene tøjrede hele Aaret. De betragtede Forbudet som noget, der jo nok skulde staa paa Plamamsen – ligesom f. Eks. Forbud mod Rygning i en Rutebil i vore Dage – men som man ikke behøvede at tage det saa nøje med at overholde.

Der skulde mange Politisager og mange Bøder til, før det gik ind i Folks Bevidsthed, at ogsaa den Lov skulde lydes. Blandt dem, der i en saadan Sag maatte staa som anklaget for Politiretten, var vor Kending fra Overtaxationen i Gjødvad, Sognefoged Chr. Jensen Rydal i Funder, ham, der ikke kendte Egnens Jordpriser.

Man havde med Hensyn til Græsset paa Landevejens Rabatter, Skraaninger og Grøfter været saa klog at tillade Vejmændene at høste det. Derved var de bleven interesserede i at holde det fredet for andres Kreaturer og mere nidkære til at angive Overtrædere. Ved Trækvejen var Græsset Lodsejernes, og de fandt det derfor saa meget mere urimeligt, at de ikke maatte udnytte det, som de bedst kunde.

Mens vi er ved Dyrene paa Landjorden, skal der omtales en ejendommelig Hindring for Sejladsen, som Dyrene i Vandet, Fiskene, foraarsagede. Hvert Aar, naar Ørrederne trak op for at lege, kunde de paa visse Steder i Aaen i Løbet af meget kort Tid, undertiden kun en Nat, danne Forhøjninger, de saakaldte Ørredbanker, over hvilke Prammene ikke kunde flyde. Ja, saaledes forklarede man i hvert Fald dengang disse Bankers Fremkomst, og Forklaringen støttes jo derved, at de kun fremkommer i Ørredtiden.

Ved Loven af 1861 ordnedes alle Forhold vedrørende Trækstien og Pramfarten, og dens Regler traadte i Stedet for Reglementet af 1843, der samtidig ophævedes. Som en ny Paragraf var tilkommen en Bestemmelse om, at Trækhestenes Kuske kunde idømmes Bøder, hvis de lod Hestene gaa udenfor Vejen ind paa Lodsejernes Enge og Marker. Dette var nemlig noget, som tidligere havde givet Anledning til stærke Klager fra Lodsejernes Side, ja endogsaa til slemme Sammenstød mellem disse og Kuskene.

Iøvrigt overtoges Gudena nu helt af Staten. Sejls-ladsen gaves fuldstændig fri, og alle de Afgifter, der hidtil havde været betalt af Prammene, bortfaldt. Der oprettedes en Gudenaabestyrelse, hvis Formand (Bestyreren) valgtes af Indenrigsministeren. Som Tilførs-ordnet til Bestyrelsen vælges for 3 Aar ad Gangen 1 af Randers Byraad, 1 af Randers Havnekommission, 1 af Randers Amdsraad, 2 af Viborg Amdsraad, 1 af Skanderborg Amdsraad og 1 af Silkeborg Byraad. Staten udreder hvert Aar 2000 Rigsdaler til Vedligeholdelse. Slaar dette ikke til, udreder Staten $\frac{2}{3}$ af Resten, mens $\frac{1}{3}$ fordeles saaledes, at Randers betaler 39 %, Randers Havn 6 %, Randers Amt 8 %, Viborg Amt 30 %, Skanderborg Amt 8 % og Silkeborg By 9 %.

Nu var alt i bedste Orden. Kun Skade, at Ordningen var kommen meget for sent.

Pramme og Prammænd.

En Pram eller Kaag, som den ogsaa kaldtes, var en stor fladbundet Baad. Størrelsen kunde være forskellig. Forinden Gudenaens Uddybning og Regulering fandt Sted, var de Pramme, der brugtes mellem Silkeborg og Tange eller Bjerringbro, kun ret smaa og stak knap

en Alen dybt. Større Pramme brugtes mellem Randers og Bjerringbro eller Tange. De kunde være 30–40 Alen lange, 8–10 Alen brede og stikke $1\frac{1}{2}$ Alen dybt. De kunde ikke gaa ovenfor Tange; derfor fandt der her en Omladning Sted af Varerne til de mindre Pramme, som saa førte Varerne til Bestemmelsessteder længere oppe ved Aaen. De smaa Pramme kunde naturligtvis godt gaa helt til Randers og gjorde det ogsaa tit; men undertiden var det fordelagtigere for dem ogsaa ved Tange at omlade Varerne i en større Pram, naar en saadan just laa tom og skulde til Randers, og saa selv vende tilbage efter en ny Ladning oppe ved Aaen. Der var altsaa et vist Samarbejde mellem de to Typer.

Efter Aaens Uddybning kunde de store Pramme gaa helt til Silkeborg, og saa blev der ikke mere Brug for Omladning.

En stor Pram kunde bære 20 à 25 Tons, naar Aaen havde Normalvandstand. I Sommertiden kunde det hænde, at man maatte nøjes med en lettere Ladning, hvis man vilde have Vand under Kølen.

Prammene havde Ror og Master; disse maatte kunne lægges ned, naar man passerede Broerne. Efter at Kongebro og Resebro var bleven ombyggede og forhøjede, var det ogsaa bleven Skik at give Prammene smaa Overbygninger baade for og agter. Forrummet brugtes som Redskabsrum. I Agterrummet var der et Par Siddepladser og et lille Bord samt ved Siderne to Køjer, en til Pramføreren og en til hans Medhjælper. Saadanne Overbygninger havde for Resten allerede tidligere enkelte af de store Pramme haft, som sejlede mellem Randers og Bjerringbro; nu blev de helt almindelige.

Prammen blev fra Randers til Bjerringbro altid truk-

ken op ad Strømmen af Mænd. Var den godt lastet, skulde der 4 à 5 stærke Karle til at trække den op. Var der gunstig Vind, satte man Sejl, det kunde hjælpe betydeligt, og Vinden blev altid taget i Betragtning, naar man skulde beregne, hvor mange »Lejemænd« man skulde engagere til at trække Prammen op. Hver Lejemand fik 3 à 4 Rigsdaler for en Tur og Kaffe et Par Gange paa Vejen. Af Lejemænd gik der altid en Flok paa Havnen i Randers og ventede paa Hyre. Den Betaling, her nævnes, gjaldt i de gode Tider i Tredserne. Tidligere havde en Pramfører med en lille Pram kunnet byde en ledig frysende og sulten Lejemand 12 Skilling for en saadan Tur, og Stakkelen kunde gladelig slaa til ved Udsigten til god varm Kaffe et Par Gange paa Turen. Ja, saadan var det nu dengang.

Naar Vinden var god og Pramførerens Medhjælper hjalp til med Stagen, kunde Lejemændene gaa i Trav og Turen hurtig tilbagelægges. Men det var ikke det almindelige. Sædvanlig var det et forfærdeligt Slid at slæbe Prammen mod Strømmen. Hver af Mændene havde en Sele over Skuldrene og en lang Stok i Haanden – eller rettere i begge Hænderne –, hvormed han ligesom stagede sig selv frem. Og saa gik det af Sted langs Aaen i den bløde og optraadte Engbund, gennem Vand og Morads. Ved de dybe Grøfter, der førte ud til Aaen, brugte han Stokken som Springstok; den var forneden forsynet med et Par udstaaende brede Flæner, som forhindrede den i at synke ned i den bløde Bund. Lejemænd mærkedes ofte af det haarde Slid i den foroverbøjede Stilling, der efterhaanden gav deres Krop en krumbøjet sammentrykt Form. Det betragtedes meget almindeligt som det laveste Trin af Usselhed at synke ned til at blive Lejemand. Og godt saa de

ikke ud. Snavs generede dem ikke, og Haar og Skæg fik Lov at gro, som det vilde. Vaskede blev de kun, sagde man, naar de tilfældigvis dumpede i Aaen. De kunde ikke lide Vand over Hovedet, fordi de fik for meget om Benene, sagde man, og saa trøstede mange af dem sig for meget ved Brændevinen, det satte ogsaa sit Mærke paa dem. »Han er næsten lige saa fæl som en Prammand«, sagde Præsten, han vilde forklare sine Konfirmander, hvor skrækkelig Djævelen saa ud.

Men alligevel kunde der tjenes Penge ved den Bestilling. Kristen Rask lagde Skilling til Skilling af sin Løn som Pramtrækker og købte derfor til sidst en Gaard i Hørup.

Pramføreren stod ved Roret, og Karlen brugte Stagen. Opad mod Strømmen lystrede Prammen Roret godt; men nedad virkede det ikke meget, især naar Strømmen var stærk, og saa maatte de begge bruge Stagerne for at holde Prammen i det rigtige Løb. Stagen havde ligesom Stokkene Flæner til at hindre dem i at synke for dybt i Mudderet. Brugen af Stagen kunde være forbunden med ubehagelige Overraskelser. I Aaen var der somme Steder dybe Huller. Erfarne Prammænd vidste, hvor de var saa omtrent, men det var ikke altid let nøjagtigt at beregne, om man var over dem. Lagde Manden sig kraftigt til Stagen, og denne gik i et dybt Hul, gik han uhjælpelig over Bord. Sædvanlig blev han af sin Fælle trukken indenbords igen; men det kunde ogsaa hænde, at han blev dernede. Man sagde, at Aaen hvert Aar krævede sit Offer. Der var næppe ret mange Prammænd, som ikke nogle eller mange Gange havde faaet sig en ufrivillig Dukkert; det kunde jo ogsaa ellers hænde af andre Grunde, at man gik i Vandet. En Prammand, der altid gik med Pibe i Munden, gik paa Hovedet udenbords, men kom op og blev

halet indenbords, stadig med Piben i Munden. En spurgte ham: »Gik din Pibe ikke ud. Hans?« Hans bakkede prøvende paa Piben og svarede: »Jo, minsan gjorde den saa«.

Sejl brugte man, naar Vinden passede, baade paa Op- og Nedturen. Det kunde hænde, at det trak saa godt opad, at Trækhestene maatte løbe i Trav. Saa kunde en Tur forløbe hurtigt. En hel Tur fra Silkeborg til Randers og tilbage igen tog i Almindelighed en Ugestid. Pramføreren havde Kost med til hele Ugen til sig selv og sin Medhjælper, Tørkost naturligvis. Sulet var mest røgede Varer og rigeligt Flæsk. Man drak Brændevin til Maden og skyllede efter med Vand fra Aen. Paa de smaa Pramme uden Overbygning kunde man ikke overnatte uden i lune Sommernætter. Da lavede man sig et Leje paa Prammen og dækkede sig til, som man bedst kunde. Naar der kom Høstakke paa Engen, var det ingen Sag, saa gik man i Land et Sted og hentede sig en Favnsfuld Hø af en Høstak; det kunde tjene baade til Over- og Underdyne. Ellers maatte man indrette sig paa ved Aftenstid at naa en Kro, hvor man kunde overnatte, eller man søgte til Bekendte i et Hus eller en Gaard nær Aen, hvor man vidste, man kunde faa Nattely.

I Kroerne, navnlig i Ans Kro, var der hver Aften stort Rykind af Pramfolk. Det var nu ikke altid, det blev til Nattesøvn, meget ofte gik det meste af Natten med Kortspil, Drikkeri eller alskens Lystighed. Ved Kortspillet vandt de mere drevne fra de mindre drevne, og Folk mente, at visse Pramførere tjente mere ved Kortspillet end ved deres Pramme. Det var især de unge Karle, Medhjælperne paa Prammene, der maatte aflevere meget af, hvad de fik i Løn.

Mange Pramførere havde paa deres Ture deres Bøsse med. Der kunde jo tit gives Lejlighed til at skyde til en And eller en anden Vandfugl. Onde Tunger sagde rigtignok, at nogle af dem havde ondt ved at skelne mellem vilde Fugle og tamme Fugle, men hvad kan onde Tunger ikke sige. Noget helt andet er, at Skovbetjenten i Borre Skov eller Folk, der færdedes i Nærheden af Friisholt Krat om Natten, hørte Skud i Skov og Krat, og Skovbetjentene fik travlt og kunde ofte naa ned til Aaen og skimte en Pram fjerne sig nedad. De skyndte sig da tilbage og fik fat i et Par Heste og red i Galop ad Ans til; for de mente jo, at der maatte den mystiske Pram lægge til. Det hjalp imidlertid ikke noget, for en Pram, der havde et nyskudt Dyr af Grevens om Bord, skulde nok vogte sig for at lægge til ved Ans; den gled ganske roligt videre ned ad Aaen, og Betjentenes Ransagninger paa de Pramme, der laa ved Ans, var omsonst.

Drikeriet og Kortspillet i Kroerne medførte ofte Skændsmaal, som kunde ende i voldsomt Slagsmaal. Det var dog ikke saa tit, at man gjorde op paa den Maade, mens man var i Kroen; for Kromanden kunde godt træde op med Myndighed i saadanne Tilfælde. Men gemt var ikke glemt. Der var noget, der hed Markeder, og der var det rette Sted til med Næverne at gøre gammel Regning op. Paa Brorup (senere Ans) Marked gik det løs, og mangan Prammand maatte forlade Pladsen med en banket Trøje, hvis hans Modstander var ham overlegen i Kræfter. Men han gik ikke til Retten og beklagede sig; han kunde bagefter give eller modtage en Haandsrækning af sin Fjende, hvis der trængtes til en saadan i Virksomheden paa Aaen.

Naturligvis var der sorte Faar i Prammændenes Flok, og som det ofte gaar i saadanne Tilfælde, maatte hele Standens Ry lide for disse enkeltes Skyld. Men i Almindelighed var Prammændene brave, godmodige Mennesker og de fleste af dem fuldt paalidelige og samvittighedsfulde. Tjene Penge vilde de alle, og de fleste var ogsaa nøjsomme og sparede sammen. Det lykkedes for en Del af dem at naa frem til relativ Velstand.

Der var ingen Mangel paa Tilgang af unge til Prammandsvirksomheden. Bønderkarle fra Gaardmandshjem fandt Arbejdet og Livet paa Aaen meget interessantere end Arbejdet hjemme ved Landbruget. Ganske vist skulde der undertiden tages haardt fat ved Losning og Ladning; men saa var der til Gengæld mange lette og behagelige Timer, naar Baaden gled af Sted hen gennem Engene; og der var Afveksling. Mangen ung Mand var lykkelig, naar han havde faaet en Plads som Medhjælper hos en Pramfører, og for at faa Pladsen havde han maaske sat sin Fordring til Lønnen langt ned. Saa dan en ung Mand lod sig maaske hyre for Kosten og 8 Skilling om Dagen, medens den almindelige Løn var Kosten og 1 Mark om Dagen.

Men Tjenesten var jo kun en Sommertjeneste; det vil sige, man blev ofte ved, naar Vejret tillod det, til hen imod Jul, tiltrods for at det blev koldt for Lejemændene at vade gennem Engene paa den Tid. Om Vinteren havde de unge Prammænd ofte Beskæftigelse hos Haandværkere, Træskomænd og lignende, eller de selv drev et Haandværk, de havde lært.

Det var naturligt, at Pramfolkene af og til drev lidt Fiskeri. Dette indskrænkede sig dog til lidt Lystfiskeri med Medestangen, og det var særlig de unge, som paa den Maade fordrev Tiden, naar de laa stille et

eller andet Sted og ikke havde andet at gøre. I og for sig var det ulovligt, da alt Fiskeri tilhørte Lodsejerne, fra hver Side til Midtstrøms udfør hvers Lod, og var i Regelen paa længere Strækninger lejet ud til professionelle Fiskere. Men det var nu dog ikke af den Grund, at der herskede Fjendskab mellem Pramfolkene og Fiskerne; det gjorde der nemlig i høj Grad, og begge Parter søgte ofte gensidig at chikanere hinanden. — Fiskerne satte deres Garn for langt ud i Strømmen, saa Prammene daarligt kunde komme forbi, og Pramførerne generede sig ofte ikke for at styre lige igennem et Fiskegarn og ødelægge det i Stedet for at styre udenom, naar det var lidt i Vejen.

Værst var det med Aaleruserne, som Fiskerne satte ud i Strømmen om Aftenen og igen tog op om Morgen. De kunde ofte opholde en Pram, der var kommen paa Vej lidt tidlig om Morgen, og ofte var Fiskerne ikke saa samvittighedsfulde med at fjerne Rusepælene. Naar en Pram uforvarende løb paa en saadan Pæl, kom den oftest ud af Kurs og løb paa Grund, hvis den ikke tog endnu værre Skade, og den kunde endog bringes til at kænre.

I Viborg Stænderforsamling 1842 klagede den Deputerede L. Ostenfeldt fra Christianslund i Ørum Sogn Syd for Aaen meget over Fiskerne og siger, at de sætter deres Aaleruser ud om Natten »alene for at chikanere«. Han var selv Pramejer og siger: »Jeg har selv haft det Tilfælde, at en Pram med 90 Tdr. Rug og mere end 12 Tdr. Havre er bleven kænret«. Han vilde have Forbud mod den Slags Fiskeri; men det lod sig dog ikke gennemføre.

Dette daarlige Forhold mellem de to Parter fortsattes ogsaa efter Aareguleringen i Halvtredserne og vidner

ikke om nogen overvættes stor Hensynsfuldhed fra nogen af Siderne.

Kuske og Trækheste.

De Pramejere, der boede i Nærheden af Tange og Bjerringbro, havde ofte deres egne Trækheste, men ellers var det Lejeheste, man brugte, og det blev en hel Forretning at leje Heste ud til at trække Pramme op. Det var ikke altid noget let Arbejde, og især i ældre Tid, da Trækstien dels laa daarligt i Forhold til Pramløbet og dels gik paa den bløde Eng, blev Hestene udsat for et rent Dyrplageri.

Den før omtalte Ostenfeldt fra Christianslund giver i Stænderforsamlingen en grel Skildring baade af Stiens Slethed og Mishandlingen af Dyrene. »Jeg har selv set«, siger han, »2 Heste for en Pram ligge paa Trækvejen, fordi de ikke formaaede at slæbe sig frem paa den«. Der var jo dengang ikke nogen Dyrebeskyttelseslov, og for Kuskene gjaldt det jo om for enhver Pris at føre Prammen igennem; de har næppe haft nogen Medfølelse med Dyrene.

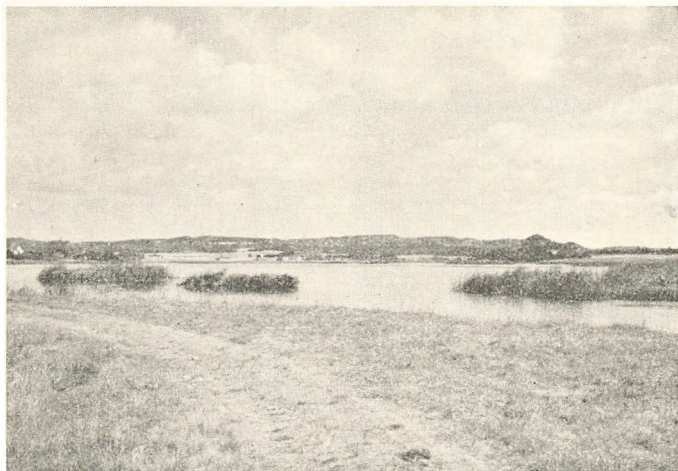
Som Kuske brugtes iøvrigt i stor Udstrækning 12—14 Aars Dreng, navnlig naar der var mere end een Hest for en Pram. Naar der da blot var een voksen Mand med, var det nok; de øvrige var da gerne Dreng undertiden helt ned til 10—11 Aar eller endnu yngre. Der var gerne en Kusk for hver Hest. Paa Opturen maatte de gaa paa deres Ben fra Tange, hvor Turen begyndte, til Kongensbro. Herfra til Silkeborg, hvor Strømmen ikke var saa stærk og Trækket altsaa lettere, kunde de faa Lov at ride. Efter et Hvil og et Foder i Silkeborg tiltraadtes Tilbagereisen. Denne gik ikke ad den bugtede Trækvej, men ad Landevejen Syd og

Øst for Aaen gennem Sminge, Tvilum og Trust til Kongensbro og derefter ad Vejen over Ans til Tange. Den Vej blev noget kortere end Trækvejen; ad denne var der ca. 35 km; men den deltes omtrent lige paa Midten af Kongensbro, og her holdtes der Hvil.

Paa Tilbagevejen holdt man gerne Hvil ved Tvilumgaard. Dette havde til Dels sin Grund i, at man der nok kunde lade Hestene tage sig en Mundfuld Græs. Saadan noget havde jo ikke saa meget at sige paa en stor Gaards Marker. Var det i Høsttiden, kunde man ogsaa liste sig til at stikke et Havreneg til Hestene, men iøvrigt havde man jo Muleposer med til dem. I den rigtig gode gamle Tid havde ingen, naar det da ikke var en ren Smaamand, sagt noget til, at Hestene aad en Mundfuld Græs, hvadenten det nu var paa Engen ved Trækstien eller ved Siden af Landevejen, men Tiderne havde forandret sig. Produkterne var blevet noget værd, og nu kunde man ved Hjælp af Pramfarten komme af med dem. Nu var ogsaa Græsset steget i Værdi, og Lodsejerne vilde ikke mere taale, at Hestene græssede paa deres Enemærker, eller at de gik uden for den afsatte Træksti. I Reglementet var der kommen en Bestemmelse om, at Kusken kunde tiltales og mulkteres, hvis hans Heste forsaa sig paa andres Jord eller Græs. Det var ikke mere saa let at være Pramkusk. Men gamle Vaner havde dybe Rødder: det var ikke saa let at faa den Slags Fribytteri helt afskaffet.

Paa Turen fra Sminge til Tvilum passerede Vejen langs Foden af Gjærn Bakker med store Troldhøj og lille Troldhøj og mørke Slugter op i Bakkerne. Man var ingenlunde endnu kommen ud af Overtroens Tidsalder, og naar denne Strækning skulde passeres ved

Nattetid, kunde det baade krible og krybe i de smaa Kuske og i de store med. Ikke stort bedre var det at passere forbi Tvilum Kirke og Kirkegaard. Der gik imellem dem Fortællinger om, hvad den og den havde set og oplevet paa den Tur for Aar tilbage, og gamle Kuske gav de unge Dreng Formaninger om ikke at være alt for nysgerrige og glo for stærkt op i Bakkerne;

Trækvejen ved Sminge Sø

Wm. Berthelsen fot.

de kunde maaske ellers komme til at se for meget, og det taaltes ikke af dem deroppe, hvad enten det nu var Trolldøj eller Skarnsmennesker, og saa fremførtes der Eksempler paa, at en Dreng eller en voksen Kusk var kommen rent galt af Sted, og det var nu sikkert en Straf, fordi de havde været for næsvise ved Trolldøj. Det var ikke alene Kuskene paa Vejen, men ogsaa Pramfolkene nede paa Aaen, der kunde komme i Alvorsstemning ved at passere den Strækning.

Foregik Turen hjem ved Nattetid, og man havde

passeret Tvillumgaard, kneb det ofte med at holde Øjnene aabne, men det gjorde heller ikke noget, for Hesten skulde nok finde Vejen hjem, og den var jo efter saadan en Rejse ikke sprælsk. Sindigt pamprede den af, og Drengen paa dens Ryg sov trygt og vaagne ofte først, naar Hesten gjorde Holdt foran sin Stalddør. Men det kunde ogsaa gøres nødig, at han fik en Søvn paa Hesteryggen, for maaske laa der en Pram og ventede paa Trækheste, og den skulde helst af Sted, inden det blev helt lyst. Tiden var ofte kostbar for Prammændene. Saa maatte Drengen af Sted paa en ny Tur, oftest saa med andre Heste, for man vidste jo, at det ikke gik an at overanstrengede de Dyr, der lige var kommen hjem, men Drengen – han tog saamænd ingen Skade; han sad jo det meste af Tiden mageligt paa Hesteryggen. Det var ikke nogen god Opdragelse, en saadan Dreng fik; han hørte og saa meget, som ikke var godt. Mellem Kuskedrengen og Silkeborgdrengene var der altid Krig. Først kujonerede de den lille Kusk, saa indlod han sig i Slagsmaal med dem; og tilsidst var det ham en Svir at klø dem. Han lærte ogsaa Skarnstreger. Naar f. Eks. Lodsejerne havde slaet Græsset paa Strimlerne mellem Trækvejen og Aaen og havde lavet ganske smaa Høstakke deraf, der laa saa lavt, at Træklinen fra Prammen kunde passere henover dem, naar den var strammet, som den burde, under Trækket, saa kunde Fyren, ved at lade Hesten gaa langsomt, slappe Linen, saa den fangede en Høstak, og drev han saa Hesten rask frem, kørte Linen Høstakken ud i Aaen. Det var sjovt at se paa.

Varetransport.

Fragten, man sejlede med til Randers, var Brænde,

Tørv, Korn, især Rug, samt andre Landbrugsprodukter. Saa var der Teglsten fra de mange Teglværker og Papir fra Silkeborg Papirfabrik. Allerede 1833, da Herredsfoged Holm rettede sin første Forestilling til Regeringen om at faa Forholdene ved Pramfarten ordnet, opgav han, at der aarlig ad Aaen til Randers førtes ca. 1000 Favne Brænde, $\frac{1}{2}$ Million Mursten, foruden Kornvarer og mange Tusinde Læs Tørv. For disse sidstes Vedkommende var det ikke alene enkelte store Proprietærer, der fabrikerede Tørv i stor Stil, men almindelige Gaardmænd, smaa og store, der havde Moser, lod aarlig fabrikere Tørv til Salg for derigennem at faa en ofte meget fornøden Indtægt. Rugen, der gik til Randers, kom ikke alene fra selve Egnen ved Aaen, men fra hele den sydlige Del af Viborg Amt og helt ovre fra Ringkøbing Amt, navnlig fra Hammerum og den sydlige Del af Ginding Herred. Denne Transport var i de forløbne Aar taget stærkt til, navnlig paa Grund af Landbrugets stærke Udvikling. Og alene Papiret fra Silkeborg, der næsten alt forsendtes ad denne Vej, gik efterhaanden op mod 1 Mill. kg om Aaret.

Transporten fra Randers tiltog ogsaa. Vandkraften ved Silkeborg slog ikke til til at drive Fabrikens Maskiner. Der blev anlagt Dampanlæg, og Kulforbruget dertil løb op til ca. 20.000 Tdr. aarlig. Dertil samledes der fra hele Nord- og Nordøstjylland Klude sammen til Papirfabriken, og der var tit store Mængder af den Vare at transportere op. Saa var der almindelige Købmandsvarer af alle Slags at transportere op til Købmændene i Silkeborg og til de store Forretninger, der havde rejst sig i Ans, i Tvilum, ved Kongensbro og flere andre Steder. Ofte oprettede Randerskøbmænd smaa Filialer paa passende Steder hos en Gaardmand, Husmand eller

Pramfører, og alle skulde jo forsynes. Ogsaa en stor Mængde Tømmer transporteredes op; det gik mest over Ans ad Veje Vest og Sydvest over til den sydvestlige Del af Viborg Amt og helt over i Ringkøbing Amt. Jo, Gudenaen var bleven en saare vigtig Trafikaare.

Men knap var man bleven færdig med at gøre Aaen saa fuldkommen god for Pramtrafikken, som den kunde blive, før nye Fremskridt paa den almindelige Trafiks Omraade, Jernbaner, truede dens Eksistens. 1864 aabnedes Langaa-Struer Banen, der blev dens første Konkurrent; 1871 Skanderborg-Silkeborgbanen (1877 forlænget til Herning), der skulde seigpine Livet ud af Pramfarten. Endnu 1880 var der dog godt Liv i den. Birkedommer V. Drechsel skriver i sin Bog om Silkeborg (1880) »Gudena er og bliver en yderst vigtig Færdselsvej. Bortset fra, at Forholdene er en Del forandrede derved, at Silkeborg har faaet sin Jernbane, ad hvilken det meste Gods tilføres den, som før passerede Gudena, er der dog meget tilbage til Aafarten. En stor Mængde grove Købmandsvarer forsendes ad denne Vej, og ligesaa alt her fabrikeret Papir, bestemt til København.« Men Drechsel henstiller, at der nu indføres Dampfart paa Gudenaen.¹⁾

Hans Ønsker i saa Henseende blev ikke opfyldt. Pramfarten var allerede dømt til Undergang.

Pramfartens Endeligt. — Trækvejen nu.

Det gik hurtigere ned ad Bakke med Pramfarten, end Birkedommer Drechsel havde anet. Om Indførelse af Dampkraft til Afløsning af Hestene blev der snart ikke

¹⁾ Fra midt i Halvfjerdserne trak en lille Dampbaad Pramme fra Aalborg ad Limfjorden og Ryaa langt op i Vendsyssel og Retur.

mere Tale. Allerede omkring 1890 var Pramme paa Aaen næsten en Sjældenhed. Dog opretholdt enkelte Farten til efter Aarhundredskiftet.¹⁾ Anlæggelsen af (Langaa)–Laurberg–Silkeborgbanen 1908 gav den Smule Sejlads, der var tilbage, Dødsstødet. I 1909 blev der nedsat en Kommission, der skulde overveje hele Gudenaaproblemet, og i denne Kommission var der endog Tale om at afhænde Trækvejen til Lodsejerne; men dette blev dog af Kommissionen fraraadet (Betænkning November 1911). Aabestyrelsen, som blev oprettet ved Loven af 1861, sad stadig; men saa kom Tanken om et Elektricitetsværk ved Tange frem, og 1918 vedtoges en Lov om dette Anlæg, der jo vilde spærre Gudenaen for al Trafik længere op ad. I den Concession, som udstedtes til Bevillingshaverne, blev der dog taget det Forbehold, at Ministeren, »saafremt efter hans Skøn Hensynet til Pramfart eller Træflaadning paa Aaen maatte gøre det nødvendigt, kan paalægge Koncessionshaverne paa egen Bekostning at opføre Anlæg til Prammenes eller Træets Transport over Dæmningen.« – De skal endvidere betale Halvdelen af dette Værks fremtidige Vedligeholdelse, den anden Halvdel skal betales af dem, der benytter Anlægget (man har vel nærmest tænkt et Selskab af Pramejere) og Koncessionshaverne behøver ikke at udføre Anlægget, før der er Sikkerhed for, at denne sidste Halvdel af Vedligeholdelsen vil blive betalt.

Teoretisk er der altsaa ikke noget i Vejen for, at en Pramfart igen kunde etableres, saa meget mere som Aaen gaar gennem en jernbanetom Egn. Det, der til

¹⁾ Den sidste Pramfører paa Aaen siges Anders Grønning at have været. Han sejlede for Købmand Boie i Randers med Købmandsvarer til nogle Forretninger, som stadig fik deres Varer ad den Vej.

syvende og sidst her gør Udslaget, er den siden da stærkt udviklede Biltrafik, der nu gør Gudenaen som Trafikaare ganske overflødig.

Først ved Lov af ²¹/₃ 1926 blev den gamle Aabestyrelse ophævet, og Gudenaen lagdes ind under Ministeriet for offentlige Arbejder og under Vandbygningsdirektoratets Tilsyn. I September samme Aar kom der et nyt Regulativ for Aaen og Trækvejen, der indskærpede og udvidede det gamle Forbud mod Kørsel og Trækning med Kreaturer ad Trækvejen eller Græsning af Kreaturer paa dens Omraade eller paa Strimmelen langs Aaen.

Ved Anlægget af Elektricitetsværket blev Trækvejen fra en Mils Vej nedenfor Kongensbro til Tange druknet i den nye Sø. Det Stykke af Vejen, der var anlagt fra Tange til Bjerringbro, blev i de senere Aar saa godt som ikke benyttet, da Trækningen oftest først begyndte ved Tange. I 1917 indgav Lodsejerne paa denne Strækning Andragende om, at de maatte have Lov til at sætte Hegn tværs over Vejen ned til Aaen og saaledes indlemme Vejen i deres Græsmarker, men dette Andragende blev afslaaet.

For den øvre Dels Vedkommende (Silkeborg—Kongensbro) foretog Lodsejerne ikke noget i den Retning; men nu da Vejen laa ganske ubenyttet hen og uden Opsyn, saa fulgte det af sig selv, at nogle af Lodssejerne uden at spørge lod deres Kreaturer græsse paa den, kørte paa den, ja enkelte spærrede den endogsaa med Pigtraad. Det hændte ogsaa, at fremmede, der spadserede ad Vejen, blev uvenligt tiltalte og bortviste. Men Trækvejen var nu ved at blive »opdaget« som et herligt Maal for en Udflugt fra Silkeborg og ogsaa andetsteds fra. Det hændte jævnligt, at en Bil stand-

sede ved en af de Broer, der fører over Aaen, og at det Selskab, den medførte, tog sig en Spadseretur ad Trækvejen. Men der næredes hyppigt nogen Frygt for at færdes der, da der ikke var Klarhed over, hvorvidt der var almindelig Færdselsret ad Trækvejen. Dette sidste foranledigede, at der paa Initiativ af Dr. phil. Esben Pedersen, Silkeborg, blev sat en Undersøgelse i Gang med Hensyn til Statens Ejendomsret til Vejen og til enkelte Arealer mellem Vejen og Aaen, der kunde afgive passende Hvile- og Lejrpladser for Besøgende. Da dette Forhold var bleven klarlagt, indsendte Naturfredningskomiteen for Silkeborg og Omegn, Silkeborg Turistforening, Silkeborg Byraad og Hovedbestyrelsen for Danmarks Naturfredningsforening i Januar 1935 en Indstilling til Ministeriet for offentlige Arbejder angaaende Fredningsforanstaltninger med Hensyn til Trækvejen langs Gudena. (Se Danmarks Naturfredningsforenings Aarsskrift 1934—35 Side 96). Man henstillede bl. a., at der fra de paagældende Myndigheder fremkom en offentlig Tilkendegivelse af, at Almenheden har Ret til gaaende Færd ad Trækvejen fra Silkeborg til Kongensbro. Dette Punkt blev imødekommet, idet der under 24/1 1936 ved Bekendtgørelse i samtlige Dagblade i Randers, Silkeborg og Viborg meddeltes, at Trækvejen indtil videre er aaben for gaaende Færd fra Silkeborg til 1 km Øst for Kongensbro, og der opsattes Tavler ved Vejens Begyndelse ved Silkeborg, ved Resebro, Svstrup Bro, Tvilum Bro og Kongensbro desangaaende.

Hvad der yderligere var fremsat Ønske om i Indstillingen søges opnaaet gennem Naturfredningen.

Som et Modtræk herimod indsendte 71 Lodsejere under 25. Maj 1935 Andragende om, at Trækvejen fra

Kongensbro til Silkeborg maatte blive nedlagt og det paagældende Areal overladt Lodsejerne til fri Raadighed; men dette Andragende kunde ikke bevilges, da Vejen nødvendigt fremdeles maa anvendes, naar Aaen uddybes eller oprensnes.

Som man ser, er den gamle Trækvej aldeles ikke endnu udgaet af Dagsordenen.

Trækvejen ved Resenbro

Wm. Berthelsen fot.

SYDVESTHIMMERLANDS SIDSTE RAKKER.

Af N. Kyø.

RAKKERNE (Natmandsfolkene, Keltringerne, Skøjerne, Taterne) er forlængst forsvundne i Danmark — som godt er! De var ved deres Omstrejfen blevet en sand Plage; for de tiggede, stjal, drak og levede i den største Løstgighed.

Enkelte gamle Mennesker mindes endnu at have set en eller anden Rakker, som gerne holdt til i sin Hjemstavnskommunes Fattighus.

Man kan ogsaa træffe enkelte af disse gamle, der husker adskillige Træk om Rakkerne, hvis Efterkommere nu er gaaet op i Landets øvrige Befolkning (eller rejser omkring paa Landevejene med de kendte store Vogne som Skærslibere, Cirkusfolk o. s. v.).

I Udkanten af Gedsted By, hvor »Tatol« ligger, stod Sognets gamle Fattighus, som nedbrødes omkring ved Aarhundredskiftet. Det vendte Øst—Vest med Vestgavlen mod Gaden. Her var kun to Lejligheder. Den ene beboedes til først i 80erne af Rakkersken Christiane Frederiksdatter (Augustenborg). Hun gik under forskellige Navne — vist mest »Gedsted Christiane«, »Christiane Augustenborg« og »Rakker Læppen«.

Ved at følge de skriftlige og mundtlige Efterretninger, der forefindes om hende, faar man — selv om disse langt

fra er udtømmende – et Billede af et trist og tragisk Levnedsløb.

Den 23. Juli 1818 kom Kedelflicker Frederik Christian Jensen Augustenborg og hans højt frugtsommelige Hustru Johanne Dorthea Madsdatter vandrende sydfra mod Gedsted.

Da de kom til Alhøj paa Gedsted Mark, blev Konen saa syg, at hun ikke formaaede at gaa videre, og her fødte hun en Datter, Rakkersken, der her skal fortælles om.

Rakkerne fik Barnet døbt i Gedsted Kirke den 28. Juli samme Aar. Fadderne var ifølge Kirkebogen: Sognepræst (siden Provst) Chr. H. Winther og Hustru Madame Winther, født Seeboth, Jomfru Seeboth (vel Madame Winthers Søster) samt Substitut (midlertidig Degn) Ove Christensen.

Hvorfor saa fine Faddere for Rakkerbarnet? – Der var sikkert ingen andre, der vilde staa Faddere ved denne Lejlighed.

En Vedtegning i Kirkebogen oplyser, at Rakkerparret var kommet hertil med Pas fra Politimesteren i Vejle og foregav at være hjemmehørende i Varning, Seest Sogn ved Ribe.

Som Barn fulgte Christiane vel Forældrene, eller hun muligvis var sat i Pleje – derom har jeg ikke kunnet skaffe Oplysning —, men Rentier Niels Mortensen, Gedsted, oplyser, at Rakker-Christiane som ung Pige tjente hos Sognepræsten i Gedsted. Hun var da en pæn Pige, venlig og dygtig og godt lidt af sit Herskab; men saa en Dag kom der en Del Rakkere til Byen. Disse fulgte hun og kom maaske ikke til Gedsted, før hun paa sine gamle Dage fik Bopæl i Fattighuset.

Af hendes Levnedsløb, siden hun forlod Præste-

gaarden i Gedsted, findes der en hel Del i A. Gaardboes: »De sidste Natmandsfolk i Vendsyssel«.

Her træffer vi hende 1843 for Dronninglund Herredsret i Sæby sammen med en daværende Kæreste, Zakarias Frederiksen, og dennes Søster Christiane Frederiksdatter – alle tre anklaget for Betleri og Løstagtighed.

Gedsted Christiane har da to Børn, en Datter og en Søn, med sig. Sønnen, Frederik Zakariasen, var Kæresten her Fader til. Datteren, Johanne Kirstine Thomasdatter, havde hun med en omvandrende Komediespiller fra Tønderegnen. De to tjente det nødvendige ved Tiggeri samt ved, at han sang for Folk, mens hun solgte Viser, Sy og Knappenaale. Nu havde hun fulgt Zakarias Frederiksen i tre Aar. Endvidere fremgik det af Forhøret, at de anholdte ønskede at hæve det omflakkende Liv, og da Dommeren gerne vilde hjælpe dem at faa dette Ønske opfyldt, saa lykkedes det ham ved Amtets og Kancelliets Hjælp at faa Sagen ordnet saaledes, at Rakkerne ved kgl. Resolution af $14\frac{1}{2}$ 1844 i Stedet for at straffes skulde hensigtsmæssig anbringes i gode Hjem.

De tre Rakkere samt Børnene blev saa anbragt; men Zakarias og Gedsted-Christiane forlod snart deres Opholdssted. Der blev dog ikke rejst nogen Aktion imod dem; men de fik alvorligt Tilhold om at forholde sig ordentlige i Fremtiden.

1848 træffes Zakarias med en anden Kæreste. Christiane Augustenborg er ikke mere hos ham. Ø. Brønderslev Kirkebog siger til sidst om ham: »Den 15. August 1872 døde Zakarias Frederiksen, omvandrende Natmand, 51 Aar gammel, ugift, af Brystsye«.

Sønnen Frederik, som Christiane havde med ham,

var født 1842 i Ø. Brønderslev Enge. Han tjente flere Steder i Vendsyssel og var Soldat i Aalborg, hvor han bjergede sig »den sorte Kokarde«. Saa vidt ganske kort nævnte Bog.

Rentier Niels Mortensen, Gedsted, udtaler videre, at denne Søn engang besøgte Moderen i Gedsted Fattighus. Der kom flere Rakkere som Gæster. Brændevinsflasken gik flittigt rundt. Selskabet blev mere og mere larmende, og til sidst endte det med, at der opkom et drabeligt Slagsmaal inde i det skrøbelige Fattighus, saa dets lave, lerklinede Vægge rystede.

En stor Mængde Folk forsamlede sig udenfor. Stedets Politi, Sognefoged Kresten Snedker, blev hentet. Han tog en Gaardmand, Willum Laustsen, med som Assistent. Det kunde ogsaa nok gøres nødigt; for Rakker Frederik især var helt balstyrig. Han var stærk og saa smidig som en Kat. Sognefogeden vilde han ikke respektere, da denne havde glemt sit Skilt hjemme. Han fik et Spark op i Skrævet, saa han blev ukampdygtig. Af Gaardmanden rev Rakkeren en Tot Skæg; men saa traadte nogle af Publikum til og fik Frederik slaaet mod Jorden, bastet og bundet og derpaa ført til Hobro Arrest.

Slige Gilder var ikke saa sjældne hos »Rakker Læppen«, som Christiane Frederiksdatter nu oftest kaldtes. Selv drak hun med af Hjertens Lyst.

Hun skal ikke have haft mindre end ti til tolv Børn med forskellige Fædre. I Niels Mortensens Barndom havde hun en Søn, Jens Christian Pedersen (Komdrup), som var sat i Pleje hos hans Forældre i Vævergaarden eller Brunsigergaard i Gedsted Sogn.

Denne Søn var født den 16. April 1848 i Frejlev ved Aalborg og konfirmeret i Gedsted Kirke 1862. Derfra

kom han til at tjene i Klotrup og Tiskrup. Ham og Halvbroderen Frederik Zakariasen fik Sogneraadet sendt til Amerika; saa var Forsørgelseskommunen fri for dem.

»Rakker Læppen« var ret godt begavet, mente Niels Mortensens Moder. Hun havde derhos et godt Haandelag for huslig Gerning (hjalp ofte i Vævergaarden) og var yderst renlig, en Egenskab, som Rakkerne ellers yderst sjælden besad.

I mange Aar gav hun sig af med Kvaksalveri og Spaaeri. Som »klog Kone« anvendte hun de kendte Midler med Kirkegaardsjord, Pilegjorde o. s. v. Engelsk Syge (»Skøwwer«) skulde hun have været særlig dygtig til at kurere. Spaaningen foregik naturligvis i Kort eller Kaffegrums.

Vandrelysten gik aldrig den gamle Rakker af Blodet. Hun maatte stadig ud med Tiggerposen; og saa en Stormvejrsdag, da hun i beruset Tilstand vilde gaa over et Gangbrædt, som laa over Aaen ved Højslev Mølle, saa blæste hun i Aaen, hvor man straks efter fandt hende druknet.

Dette skete iflg. Kirkebogen den 3. Juli 1882. Hun blev altsaa omtrent 64 Aar gammel.

Liget førtes til Gedsted og jordedes den 8. Juli i Kirkegaardens Sydøsthjørne, hvor man i mange Aar derefter kunde se den græsklædte Rakkergrav, som nu for adskillige Aar siden blev sløjfet.

KRÆMMER HANS.

Af J. P. Jepsen, Høgild.

DER kom en Mand med en stor Pose paa Ryggen vandrende hen over Heden mod mit Barndoms-hjem. Det var omkring 1876. Han blev modtaget som en kær Gæst og fik noget at spise og begyndte derefter at kramme ud af alle de forskellige og mærkelige Sager, han havde i sin store Pose. *Denne Mand var Kræmmer Hans.*

Det var mit første Minde om denne ejendommelige Personlighed, der i ca. 60 Aar i forrige Aarhundrede havde sit Tilhold hos Hedens Beboere langs Karup Aaens Bredder i den sydøstlige Del af Fjends og Ginding Herreder.

Da hele hans Liv og Person formede sig højst mærkeligt og er et Vidnesbyrd om en enkelt af de originale Skikkelser, der levede paa afsides Hedeegne i fordums Dage, skal jeg her prøve at tegne et Billede af denne Mand, saaledes som jeg personlig kendte ham gennem nogle Aar, og efter mundtlige Beretninger og historiske Oplysninger.

Der knyttede sig noget mystisk til Kræmmer Hans' unge Dage. Der fortæltes, at en Dag om ved 1830 kom han som Dreng vandrende hen over Heden ved Haderup og sluttede sig til Drengene, der gik ude i Heden og vogtede Faar. Han var meget sulten, og han kom med en af dem hjem om Aftenen og fik noget at spise og kom i Seng, da han var meget forkommen og ud-

sultet. Han fortalte, at hans Hjem laa langt vester ude, næsten helt ude ved Vesterhavet, og at han var løbet hjemmefra, da hans Stedmoder var saa ond mod ham, at det ikke var til at udholde, og han vilde aldrig hjem mere. Han fik saa Lov at friste Livet paa den Maade foreløbig og leve af Hedeboendernes Gæstfrihed ved at gaa fra Sted til Sted.

Om hans Ungdom vides ellers kun lidt udover det, at han hurtigt slog sig paa Handelen med, hvad han kunde faa fat paa af smaa Ting, som han gik omkring og solgte, deraf Navnet »Kræmmer Hans«, som var hans Kendingsnavn hele Livet. Han fik sig lavet en Indretning, hvorpaa han kunde lave Hægter af tynd Staaltraad, disse Hægter vilde Kvinderne gerne købe, da de var stærke og kunde rigtig holde til at hægte de tykke uldne Skjorter om Livet.

Efterhaanden, som han tjente Penge, udvidedes Handelen til at omfatte Lamme- og Faareskind, ligesom han ogsaa samlede gamle Klude. Der var ikke saa ringe en Ting, uden at han kunde faa noget ud af den, og faa den lavet i Penge. Af de bedste Klude syede han Kludesko og Huer, og han tog ikke meget i Arbejds-løn. Man kunde købe en Hue af Kræmmer Hans for 25 Øre, og var de særlig fine og med Øreklapper til at slaa ned om Ørene om Vinteren, saa 35 eller 50 Øre, og efterhaanden gik Hedeboenderne mest med disse Huer, baade Helligt og Søgnt, lavet af deres egne gamle Klude, som Kræmmer Hans havde faaet vasket og lappet sammet.

Men i alt dette var der jo ikke noget særlig mærkeligt ud over dette, at det giver et godt Billede af det nøjsomme Liv, der levedes paa Heden i disse Tider.

Det mærkelige hos Kræmmer Hans var den Kund-

skab og Viden, han med Tiden tilegnede sig, og som laa langt ud over det almindelige. Han levede meget spartansk og stillede ingen Fordringer til legemligt Velvære. Men naar det gjaldt at skaffe sig Oplysning og Kendskab ved Køb og Læsning af Bøger, da sparede han ikke. Han havde efterhaanden lært at læse og tildels tale flere Sprog.

Han kendte de fleste inden- og udenlandske Forfattere og kunde fortælle lange Træk af deres Værker. Han kunde fortælle om Statsomvæltninger gennem Tiderne, og om Statsmænds Indgreb i Folkeslagenes Liv Verden over. Og det var med en Glød og Fortælleevne, saa man saa det hele lyslevende for sig, særlig naar han fortalte gamle Sagn og Eventyr, da skød Øjnene Lyn. Han havde skarpt markeret Ansigtstræk med mørke Øjne, som lyste og gnistrede, naar han fortalte. Saaledes har jeg siddet adskillige Gange og lyttet, glemmende alt og alle ved at stirre paa det Billede, som Kræmmer Hans rullede op ved sin Fortællen.

Han var en stor Botaniker og kendte alle Urter, Blomster og Planter, ogsaa de fleste latinske Navne, og vidste, hvor de voksede. Derfor var han ogsaa en fast Leverandør til flere Apotekere af de Urter, som de havde Brug for.

Hvad angaar hans sproglige Kundskaber, da har jeg engang læst en Bog, som han har oversat fra Tysk. Det var en Læge og Sundhedsbog, hvis Titel var »Den barmhjertige Samaritan«. Det var en Anvisning paa, hvordan man ved en Mængde forskellige Urter kunde forebygge og helbrede alle mulige »Pestilenser og Krankheter«, som vi Mennesker kan blive belemrede med.

Denne Lægebogs Tilblivelse paa Dansk har en sær-
egen Historie, som her skal fortælles.

Paa en Aabrink kun faa Favne fra Karup Aa laa et gammelt, forfaldent Hus, hvor der boede en Mand ved Navn Henrik Kobborg. Han og Kræmmer Hans var fine Venner og havde mange fælles Interesser. — Henrik Kobborg havde et lille Bogtrykkeri og havde ogsaa anskaffet sig et Fotografiapparat. Det var i Fotografiens Barndom, men Henrik Kobborg drev det alligevel til at kunne fotografere ret ordentligt; men det var særlig Bogtrykkerkunsten, han dyrkede. Her sad saa de 2 Mænd i Hytten paa Aabrinken og tumlede med Problemer og Opgaver, der laa himmelhøjt over de omboendes Horisont og Fatteevne.¹⁾

Lyset har nok mangen en Aften sent blinket ud over Aaen og Heden gennem de smaa Vinduesruder, naar de 2 Mænd ivrigt har syslet med Arbejdet, der sikkert har været dem til stor Berigelse og Tilfredsstillelse. Et ejendommeligt Kulturens Værksted her midt paa Heden.

Til det legemlige Behov stillede de ikke store For-
dringer, og ellers var det ikke vanskeligt at gaa ud til Aaen og fange en Laksørred, der maaske kunde for-
slaa til flere Dage.

Der er udgaaet flere smaa Skrifter fra Kræmmer Hans' og Henrik Kobborg's Forlag paa Aabrinken ved Karup Aa for ca. 70 Aar siden.

Kræmmer Hans handlede ogsaa med Bøger, og det var en meget broget Samling, han gik rundt med i sin Taske, noget for enhver Smag og til store og smaa Priser. Og »Den barmhjertige Samaritan« blev jo altid

¹⁾ Kræmmer Hans har haft travlt med Oversættelsen og Henrik Kobborg med at sætte og trykke.

vist frem og anbefalet, den var hæftet eller indbunden af Kræmmer Hans selv, ligesom flere andre Bøger; det var ikke det fineste Arbejde, men det var billigt, og det var det vigtigste for Hedeboenderne, og de havde en usvigelig Tro paa Kræmmer Hans, særlig hvad hans Sundhedsteorier angik med Lægedom ved Urter.

Han fremstillede og forhandlede ogsaa en Slags Sundheds The, blandet af mange forskellige Slags Urter, som blev tørret og finhakket, og i mange Aar var det i mange Hjem den eneste The, som blev drukket. Og blandt alle de gode Dyder, denne The var i Besiddelse af, havde den ogsaa den Fordel at være umaadelig billig. Man kunde faa en stor Posefuld, der kunde forslaa til hver Dag i et helt Aar, for 50 Øre.

Saaledes vandrede denne ejendommelige Skikkelse rundt fra Sted til Sted med Kræmmerposen paa Ryggen, overalt en velset Gæst, da han altid bragte et friskt Pust med sig og altid havde noget at fortælle. Han havde sine bestemte Steder blandt Beboerne, hvor han helst vilde overnatte, og han vilde altid betale med lidt af sin Kræmmerpose for Nattelogi; men ellers kostede det ham jo uendelig lidt at leve, da alle gerne vilde have ham til Gæst ved deres Bord. Han blev derfor efterhaanden en ret formuende Mand. Han var ikke gerrig og beregnede sig altid en ganske lille Fortjeneste; men han sparede og lagde Øre til Øre efter Hedebondens Motto:

»Lidt til lidt og nøj til nøj,
det bliver møj til sidst.«

Han satte ikke sine Penge i Banker eller Sparekasser; men de af Egnens Beboere, som han særlig var bleven fortrolig med, og som kom til at trænge, kunde altid

laane Penge hos ham, og sjældn var han til at formaa til at tage Renter, det mente han ikke, det var ret.

En gammel Mand har fortalt mig, at da han som ung skulde til at sætte Bo, manglede han 100 Rigsdaler, som han ikke anede, hvor han skulde faa; men han kom saa til at tænke paa Kræmmer Hans og bad, om han vilde laane ham disse Penge. »Jou, a vil misaaen (minsanten), a houer nok, di Faar og Muer wa gue ve mæ, da a va fattig o sulten«, svarede Kræmmer Hans med det samme.

I de sidste Aar af hans Liv saa man ham sjældn med Kræmmerposen. Tiden var bleven en anden, den Slags Handel gik ikke mere. Han havde lejet en Stue hos en Mand ude ved Udkanten af Heden i Karup Sogn, hvor han tilbragte sine sidste Dage.

Han havde aldrig gaaet i Kirke eller til Alters men levede som en fremmed og ukendt baade overfor det kirkelige og verdslige Samfund; men han var derfor sikkert ikke et gudløst Menneske, han kendte og læste sin Bibel, og en Mand har fortalt mig, at han flere Gange havde hørt ham ligge vaagen om Natten og bede og synge Salmer.

Han havde ofte udtalt, at hans Penge efter hans Død skulde gaa til Egnens fattige og trængende, men desværre havde han intet faaet skrevet derom.

Man fandt ham en Morgen liggende død i Sengen, og da man begyndte at rydde op i hans Gemmer, fandtes der en Mængde Penge i Sølv og i Sedler, i Poser og Kasser, i og under Sengen og indsyet i hans Tøj.

Der fandtes saa mange Sølvpenge, at man maatte fylde dem i 2 Sække, og Sognefogden hængte dem saa tværs over Hesten, da han red til Kjellerup for at aflevere alt, hvad der var funden.

Pengene gik saa i en af Statens Kasser, da der ikke fandtes Arvinger, og intet var skrevet. En kedelig Anvendelse af disse Penge, der sparsommelig var samlet sammen og tiltænkt fattige og trængende paa Heden; men dermed skete jo Samfundets Love fyldest, disse Love, som Kræmmer Hans i levende Live aldrig var kommen i Berøring med.

En kold Efteraarsdag den 27. Oktober 1906 blev Kræmmer Hans begravet fra Karup Kirkegaard, 87 Aar gammel. Af Slægtninger var jo ingen tilstede og af Venner kun faa. De gamle af hans samtidige var forlængst døde, og den nye Slægt og Tid forstod ikke ham, og han ikke den. Og nu findes hans Grav ikke mere. End ikke til en Mindesten kunde Staten afse nogle faa af de Penge, den saa let og uventet var kommen i Besiddelse af.

Hvem var nu denne Mand, hvis Liv blev som et Eventyr paa Heden. Hvor kom han fra, og hvem var hans Fædre og Slægt? Om dette Spørgsmaal gik der i Folkemunde mere eller mindre sandsynlige Frasagn, da han sjældnen selv udtalte sig derom.

Jeg skal da prøve paa her tilsidst at løfte Sløret og se, om vi kan finde den onde Stedmoder.

Vi slaar saa op i Gudum Kirkebog, Fol. 8, 1819, hvor der staar:

Hans Christian Eskildsen, født 12. September 1819. Døbt samme Dag, en uægte Søn af Maren Christensdatter i Vester Trabjerghus.

Som Fader blev udlagt Eskild Kokholm.

Dette er det første Livstegn fra Kræmmer Hans, og det ser jo ret trist og bedrøveligt ud; men vi læser saa videre i samme Kirkebog, Fol. 120, 1819, 20. December, hvor der staar: »Coupuleret Eskild Eriksen

Kokholm 60 Aar og Pigen Maren Christensdatter 40 Aar.

Forlovere:
Hr. von Brochdorff
og Jens Tang.

Det ser unægtelig lidt højbenet ud med disse Forlovere. Egnens fornemste Mænd med en Adelsmænd i Spidsen. Hr. von Brochdorff var afskediget Kaptajn og Ejer af Aa Mølle.

Kræmmer Hans har enkelte Gange fortalt til sine fortrolige Venner, at det vistnok var en højtstaaende Mand, der var hans rigtige Fader. Her har vi vel saa Forklaringen paa de højtstaaende Forlovere for de fattige Husmandsfolk i Trabjerghus med det uægte Barn.

Slig Handel var ikke saa sjældnen i de Dage, og Kræmmer Hans maa jo som Dreng have hørt om Handelen, da han siden som Voksen kunde tale om det.

Eskild Kokholm var jo 20 Aar ældre end sin Kone, men hun døde først, nemlig 1827. Han sidder saa Enkesmand i 2 Aar, men gifter sig saa igen 1829, 70 Aar gammel, med Pigen Mette Nielsdatter fra Borbjerg, 45 Aar. Og her har vi vel saa nok den onde Stedmoder, dersom man kan tro Kræmmer Hans' Udsagn, og det er der ingen Grund til at betvivle.

Han var jo godt nok paa dette Tidspunkt 10 Aar gammel, men Faderen var jo 70, og har Mette paa de 45 saa været noget skrap og rap paa Haanden, saa kunde det jo blive drøjt nok for dem begge to maaske.

Eskild Kokholm overlever det ialt Fald ikke mere end 4 Aar. Han dør 1833; men Mette har nok ikke taget sig dette Dødsfald nær, thi 7 Maaneder efter gifter hun sig igen med en Ungkarl, der er 40 Aar

yngre end hendes første Mand. Det var dog en Forskel. Denne unge Mand hed Johannes Iversen og var fra Nr. Nissum.

Nu har Hans saa baade Stedfader og Stedmoder, og det har nok ikke bedret Kaarene for ham. Han bliver konfirmeret 1834 og faar Karakteren: »God Kundskab, god Opførsel«.

Der er ingen Tvivl om, at Kræmmer Hans øjeblikkelig har forladt Hjemmet efter Konfirmationen. De første Beretninger om hans Ankomst til Haderup Hede lyder paa, at han kom der, før han var blevet konfirmeret; men dette passer altsaa ikke. At hans Hjem har staaet for ham med Rædsel, kan man forstaa, idet han efter sine egne Udtalelser aldrig saa sin Stedfader eller Stedmoder mere. Jeg har selv hørt ham fortælle, at han en gang besøgte sin Hjemegn og gik forbi Huset, men gik ikke ind.

De vidste ikke, hvor han var bleven af, og brød sig vel heller ikke om at vide det.

Han blev over 50 Aar, inden de døde.

Jeg har ment, at denne ejendommelige Mand med denne ejendommelige Livsførelse sammen med Fortids Forhold paa Hedeegnene burde mindes i Aarbogen til Oplysning for Efterslægten. Var hans Evner og Kundskaber kommen til Udfoldelse under andre og bedre Forhold, saa havde han nok faaet et andet Auditorium at fortælle for og en anden Kontorstol end den der i Hytten paa Aabrinken ved Karup Aa.

Han fik ingen Sten paa sin Grav. Lad denne Rune da være ridset til hans Minde for Efterslægten.

FALDBORG KIRKE.

Af P. M. Hedeland.

UMIDDELBART Syd for Viborg—Aarhus Landevej, omtrent 1 km Vest for Rødkærsbro, har i gamle Dage staaet en Kirke, som efter en gammel Landsby er bleven kaldt Faldborg Kirke.

Indtil for et halvt Aarhundrede siden kunde man endnu se de sidste Rester af Kirkemuren og Kirkegaardsdiget, og de ældste Folk paa Egnen kan endnu mindes, at Grunden var markeret ved smaa Forhøjninger — vel nok de gamle Gravtuer.

Hvornaar Faldborg Kirke er opført, vides der intet om. Men den har hørt til de ældste Stenkirker her i Landet, og dens Tilblivelse kan sættes til Tiden mellem Aar 1100 og 1200.

For den nulevende Slægt kan det synes mærkeligt, at Kirken i sin Tid er bygget i en Udkant af Sognet, da der, før Stationsbyen Rødkærsbro blev til, kun har været en spredt Bebyggelse i den nærmeste Omegn, og der dog, saa langt tilbage Oplysninger herom foreligger, har boet flere Mennesker i Brandstrup end i Faldborg.

Imidlertid er det en indgroet Overlevering fra Slægt til Slægt, at der engang har ligget en By i Nærheden af Kirken, lidt Syd for denne. Og Stednavneforskningen fortæller os, at Bynavnet Faldborg, der egentlig er kommen af Faldbjerg, d. v. s. det Sted, hvor Bjergene »falder

af«, er den ældste By, medens Brandstrup er den yngre, en Udflytterby. Eet er i alt Fald sikkert: at der langt op mod vor Tid har været megen Skov i Brandstrup, at det dyrkede Areal har altsaa ikke har været nær saa stort som nu, og der har da været forholdsvis faa Beboere. Saa sent som i 1651 ses det i en^uBeretning, at medens der i Vindum foruden Vindumovergaard fandtes 12 hele Gaarde og i Faarup fem, saa var der i Brandstrup kun fire og i Skaungaard kun een; Faldborg nævnes slet ikke, saa nogen Gaard fandtes ikke her dengang. Jorden har hørt til Brandstrup Gaardene. Vi maa forestille os, at Kirken er bleven bygget paa en Tid, da de fleste af dem, der søgte den, boede i dens Nærhed.

Hvad Aarsagen har været til, at Faldborg By blev nedlagt, findes der ingen Efterretninger om. At det, som Sagnet siger, skulde være sket, fordi Byen er brændt, og Bymændene saa flyttede Nord paa, og at den ny By kom til at hedde Brandstrup, fordi den gamle var kommen i Brand, er der vel ikke megen Sandsynlighed for. Snarere kunde man tænke sig, at den er bleven øde i Pestens Tid i 13^r og 14^r Hundrederne. Der er jo nemlig rundt om i Landet adskillige Steder, hvor der før har været Landsbyer og Kirker, som blev øde, fordi Sognets Befolkning for en stor Del døde.

Det første historiske Dokument, hvori Kirken omtales, er Kristian den Tredies saakaldte Klemmebrev, dateret 9. Maj 1555, («Klemme« er Rigets store Segl), og hvori Brandstrup Præsteembede fik tillagt noget af Kongetienden, den gamle Bispetiende. I dette kongelige Brev omtales Kirken som en øde Kirke; men der tales ikke noget om, at den skal istandsættes. Dog maa

dette vel nok være sket, for den stod da Hundrede Aar efter, — men det har ikke været grundigt nok; thi i det næste Dokument, hvori vi faar noget at vide om Kirken, nemlig fra den 25. August 1653, fortælles det, hvor jammerlig dens Tilstand nu er. Den nævnte Dag blev der nemlig afholdt en Synsforretning, og det konstateredes da, at der var ingen Prædikestol, ingen Alterstave og heller ingen Messeklæder eller Lysestage. Taget var raaddent og Taarnet faldefærdigt.

Saa var dens Skæbne beseglet; snart efter begyndte Nedbrydningen, og denne fortsattes i de følgende to Aarhundreder.

Det Spørgsmaal melder sig imidlertid, hvordan det kan være, at Kirken ikke blev saa vidt vedligeholdt, at der kunde holdes Gudstjeneste under nogenlunde ordentlige Former. Der har dog stadig været en Menighed, omend ret faatallig, og Afstanden til den anden Sognekirke, Vindum, var dengang, som nu, ret stor. Det var ogsaa i Faldborg (Brandstrup) Sogn, at Præstegaarden laa.

Indtil 1520 havde Præsten boet i Vindum; thi fra 1537 foreligger der et Tingsvidne om, at Biskop Erik Kaas har bortskiftet Præstegaarden til Vindumovergaard, og det synes, som Præsten derefter ingen Gaard havde. Men i Aaret 1573 skænkede Frederik den Anden en af Kronens Gaarde i Brandstrup til Præstegaard.

Der foreligger da ogsaa et Slags Vidnesbyrd om, at Befolkningen har gjort noget for at holde deres Kirke vedlige. I en Erklæring fra Stiftsøvrigheden af 1649 anføres, at Faldborg Kirke har en Gæld til sine Værger paa 37 Slettedaler og halvsextende Skilling, medens Vindum Kirke havde en Beholdning paa 32 Slettedaler og halvfemte Skilling. Dette tyder dog paa,

at Faldborg Kirkes Værger har været til Sinds at ofre noget paa deres Kirke.

Dens faste Indtægter var sikkert alt for smaa. Den ejede nemlig paa den Tid kun fire smaa Agre paa Rinds Mark, hvoraf der aarlig kun svaredes seks Skilling, og dens Indtægt af Tiende var aarlig seks Skæpper Rug, fire Skæpper Byg og tre Skæpper Havre. At Kirken tidligere har ejet mere, fremgaar af forskellige Tingsvidner fra 1471, 1476, 1503 og 1521, hvori der tales om »gotz og egendom til Brandstrup Kyrcke«, og efter gamle Dokumenter skal den ogsaa have ejet en Gaard, som kaldes Faldborg Kirkes Gaard.

Man ser, at Navnene Faldborg Kirke og Brandstrup Kirke har været brugt i Flæng.

Hvor er Kirkens Ejendomme blevet af? Herom er ikke opbevaret noget; men det ligger nær at antage, at de er gaaet tabt ved Reformationen 1536, da Kirke- og særlig Klostergodset blev inddraget af Kronen til Fordel for nyoprettede Latinskoler i en Del Købstæder.

Der er altsaa ikke noget, der just tyder paa Lige-gyldighed hos Befolkningen. Aarsagerne til, at Kirken ikke blev vedligeholdt, er — foruden Kirkens egen Mangel paa Indtægtskilder — den almindelige Fattigdom, der blev en Følge af det 17. Aarhundredes mange Krige. Men den sidste og egentlige Aarsag var Herremandsvælden. De Omstændigheder, der førte til dens Nedlæggelse, var følgende:

Den 21. November 1649 udstedes en Erklæring af Stiftøvrigheden — Lensmanden og Biskoppen — hvorved Kaldsretten til Præsteembedet overdrages til Rigmarsken Anders Bilde, Ejeren til Vindumovergaard. Kirkens Tiende, som før den Tid ejedes af Bonden Las Jensen i Skaun, gik ved samme Lejlighed over til

Anders Bilde, og hermed fulgte ogsaa Pligten til Vedligeholdelse. Dette har næppe været den høje Herre behageligt, og den nævnte Synsforretning af 1653 var maaske kommet i Stand for at tjene hans Formaal. En Afskrift af dette Tingsvidne findes i Bispearkivet i Viborg, og det meddeles her udførligt, idet den oprindelige Retskrivning er bibeholdt, og idet bemærkes, at der er sat Parentes om de Steder, hvor Læsemaaden er tvivlsom.

»Gjenpartt

af Tingsvidne af Meelsom Herridtz ting den 25. Augusti 1653 om Brandstrup Kirckis Brøstfældighed i Middel-somherrit.

Matthiesz Søffrensen i winchell herisfouged til Medelsomheridsting Søffren povelsen i Tulstrup och Jens pouelsen i Mamen gjøre viterlig Aar 1653 thorsz-dagen den 25. Augusti paa forne ting var skicked ærlig och velb. Mand her Anders bille til Damsbor Rider Danmarckes Riges Marsk Raaed och Kongel. Mayts Befalings Mand paa skanderborig Slot hans fuld=Megtige velacht Mand peder ollufsen i odsgaard som (bedes och fick ett) fuldtingsvidne af aatte Danne-mænd som er Søffren Pouelsen i tulstrup Erik Jensen Jørgen Andersen i hiermind Jacob nelsen i hiorthiede (Roer) Nelsen csten Lasten i Koldbek csten cstensen i winchel Jep lasen i Nørtulstrup, di wonde paa dieres troff och sanding at di hørte och (soo) her idag paa forne ting for tings Dom at effterskr. Siønsmend peder Jensen i windumb Niels Jensen Niels Andersen per Christensen i forup Niels Lauersen i weirumb och peder Jensen (fogd) i windumb. Di stod nu her for reten och (Efter) Recessen hiembled och kund-gjorde at de nu Idag haffde veret til Siøn til Brand-

strup Kierche och da soor di at offret¹⁾ derpaa var paa tømmer och steen gandske forfalden, offr Korid²⁾ saa di var 20 opgang bly och 4 taffel høy paa den nøre Side som var gandske forderfuit och for Raadnit, Paa den store Kierche er 5 opgang bly och 5 taffel høy som var Ilige Maade forderfuit och for Raadnit Saa (forskr.) bly icke Nogen sted kand holde for vand, Thornit staaer paa raff³⁾ och fandtis en Klocke dervdi, der fandtes Icke Nogen predichstooel Aldter taffel Mesz Serch Meszhagell eller liuse Stager i same Kierche dete saaledes afhiebled di for et fuldsiøn efftersom det dem aff forne per ollesen forvist bleff, Item fremkom hederlig och vellerd Mand her Christoffer Jespersen prest i same Sogn och med opragte finger och ed vand at det er hannem fuldviterlig och er sandt som forskr. Siøns Mend haffe omhiebled och som forskr. staaer och nu stod forskr. personer til vedermolsting.«

Efter den elendige Forfatning, som det nu var konstateret, at Kirken befandt sig i, maatte der nødvendigvis foretages en gennemgribende Istandsættelse. En saa mægtig Mand som Anders Bilde kunde ogsaa nok have magtet Opgaven, hvis han havde haft Villie dertil. Men han havde andre Planer. Nu fik han Paaskud til Nedrivelse, og der blev ingen Hindringer lagt ham i Vejen. Materialerne havde han god Brug for. Det menes almindeligt, at han byggede sig en Lade af Sten fra Kirken, ligesom ogsaa Vaabenhuset ved Vindum Kirke, hvor der over Indgangsdøren er indmuret en i Sten udhugget Gengivelse af Anders Bildes Vaabenskjold, skal være opført af Sten fra samme Sted.

Da Anders Bilde, »som raadte for Landet ilde«, havde taget, hvad han vilde, kunde enhver, som havde

1) Overret=Taget. 2) Koret. 3) Taarnet staaer og raver.

Brug for Byggemateriale, uhindret hente Sten. I alle ældre Huse i Omegnen, ligeledes baade i Rindsholm og Palstrup, findes der i Murene tilhugne Kvadersten, og paa deres Form og Størrelse ses det let paa adskillige, at de utvivlsomt har tilhørt en Kirke. Den Sten, der nu er indmuret i Vaabenhuset ved Brandstrup Kirke, og hvorpaa der som Relief ses to Dyrefigurer, der vender sig mod et mellemliggende Kors, har sandsynligvis haft sin Plads over Indgangsdøren i den gamle Kirke. Foden til Døbefonten er fundet paa Højbjerg Kirkegaard, og en Døbefont, der for mange Aar siden stod i Lærer Schusters Have i Brandstrup, er af dennes Stedsøn, Folkemindesamleren Evald Tang Christensen, ført til Vejle. Overleveringen siger, at Fonten har tilhørt Faldborg Kirke. Endelig menes det, at to Gravsten, som danner en Del af Gulvet i Højbjerg Kros Skænkestue, ogsaa er hentet fra Faldborg.

Fra Tid til anden er der tidligere, spredt omkring paa Gulvet baade i Koret og i Højkirken, fundet 40—50 Mønter. Den ældste var en Kobbermønt fra Biskop Bertold i Slesvig, som levede ved Aar 1300. De andre Mønter var Kobber- eller Sølvpenge, hamburgske og mecklenborgske, men ogsaa danske, baade fra Erik af Pommerns, Chr. 1.'s, Kong Hans', Chr. d. 3.'s og Chr. d. 4.'s Tid. Disse Mønter er imidlertid forsvundne. Ifølge Oplysning fra Bibliotekar Tang Christensen, en Søn af Folkemindesamleren, skal dog en Del findes paa Herning Museum. En eneste er havnet paa den kongelige Møntsamling, en nordtysk Mønt, præget i Stettin i 15. Aarhundrede, fundet i 1867.

Kirkens Klokke blev ogsaa ført til Vindum og op-
hængt i eller ved Kirken der. En senere Ejer af Vin-
dumovergaard, Oberst Schuckardt, indgav Begæring

om Tilladelse til at nedtage Klokken, den største af Vindum Kirkes tre Klokker, hvilket det kongelige danske Cancelli under 14. Marts 1818 bevilgede mod, at den blev solgt ved offentlig Auktion og Købesummen tildelt Sognets Skolevæsen. Begæringen synes at være begrundet i Taarnets Svaghed og Klokkens Beskadigelse. Ved Auktionen den 9. Januar 1821 kostede denne Klokke 117 Rigsdaler og 2 Mark Sedler. Den vejede 352 \mathbb{R} . Hvor den blev af, vides ikke. Salgssummen, der udbetaltes til Amtet, faar Kommunen endnu hvert Aar Renterne af.

I et Par Aarhundreder laa nu Kirketomten øde hen. Nu og da har vel en og anden hentet Sten til Bygningsbrug. Thi at der stadig har været Sten, fremgaar af et Forlig, der den 17. Januar 1853 blev indgaaet for Forligskommissionen af de to nærmest boende Lodsejere Niels Nielsen Astrup og Niels Jensen. Den førstnævnte, der aabenbart betragtede sig som rette Ejer, klagede over, at den anden ogsaa tilegnede sig Sten. Ved Kommissionens Mægling enedes de imidlertid om at dele Grunden i to Dele, saaledes at N. N. Astrup fik den nordvestlige Del, medens N. Jensen faar den sydøstlige. Hvem der i Virkeligheden havde Ejendomsretten, var sikkert meget omtvistelig. Paa et vist Tidspunkt synes den daværende Ejer af Vindum-overgaard, den senere Sygehusforvalter Rendthorff i Viborg at ville hævde Ejendomsretten, idet han i 1887 ved Kirkestævne i Brandstrup lod oplæse en Bekendtgørelse, hvori det forbødes uvedkommende at tilegne sig Kirkens Sten; men der foreligger ikke noget om, at han senere gjorde noget for at hævde sin formentlige Ret.

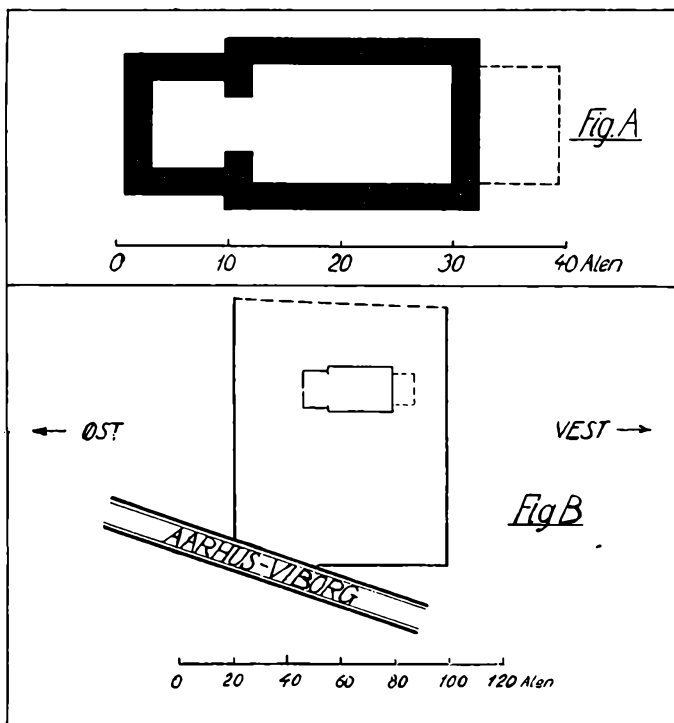
For godt et halvt Hundrede Aar siden foretog daværende Lærer Schuster i Brandstrup en Undersøgelse

af Kirketomten. Han konstaterede da, at Kirken var opført af tilhugne Kampesten, medens Taarnet maa have været af Munkesten. Gulvet har været en Slags Beton. I Koret var der syv Begravelser i 1–1½ Alens Dybde. Det har ikke været nogen stor, men vistnok en smuk Kirke – Adskillige Fund viste, at Vinduerne har haft farvede Glasruder med paamalede eller indtrykte Figurer.

I en Afhandling i »Historisk Tidsskrift« redegør Schuster om sine Undersøgelser, og heri fortæller han ogsaa, at en af Byens Mænd, der døde 1773, 88 Aar gammel, havde syv Mostere begravet paa Kirkegaarden, der maa have været benyttet til Begravelser mange Aar efter Kirkens Nedbrydning.

Endelig var Autoriteterne blevet opmærksomme paa Sagen. I 1885 indsendes der til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet Erklæringer fra Provsten, Stiftøvrigheden og vedkommende Retsbetjent, og paa Grundlag af disse Erklæringer resolverer Ministeriet, at der ikke fra det offentliges Side kan gøres noget Krav om Ejendomsret gældende.

Ministeriet tog dog nu Initiativ til at anmode Direktionen for de antiquariske Mindesmærkers Bevaring (det nuværende Nationalmuseum) om at lade foretage en Undersøgelse af Grunden. Direktøren, den bekendte Arkæolog, Kammerherre Worsaae, tilskriver da under 16. Juni 1885 den lærde Kunstarkæolog Julius Bentley Løffler om at undersøge Kirketomten. Løffler, der har gjort sig fortjent ved Studiet af Middelalderens Kirkebygningskunst, opholdt sig da i Vestervig, hvor han var beskæftiget med Restaureringen af den i Middelalderen berømte Vestervig Kirke, og hvor han netop havde paavist Liden Kirstens Grav. Han ankom ogsaa

snart til Faldborg og foretog en Opmaaling af Kirke-
ruinen og Kirkegaarden, men fandt ikke Anledning til
en nærmere Undersøgelse.

Den 26. Juli samme Aar sendte han Worsaae en
Beretning, hvorefter anføres:

»Kirken, der har ligget ved den søndre Ende af et
lavt Bakkedrag (Faldbjerg), har fra først af bestaaet af
et Skib og et Kor, hvis Ydermure var opførte med
Kampestenskvadre og i romansk Stil. I senere Tider
har man til Kirkens vestre Del føjet et Taarn, bygget
med Munketegl. Den oprindelige Bygning havde en

samlet udvendig Længde af ca. 30 Alen 18 Tommer, hvoraf de 22 Alen faldt paa Skibet, 8 Alen 18 Tommer paa Koret. Skibets indvendige Bredde udgjorde ca. 15 Alen 6 Tommer, Korets ca. 11 Alen 12 Tommer. Taarnet synes i Nord-Syd at have haft en Udstrækning af 10 Alen, i Øst-Vest af 7 Alen. Af den ældste Bygning findes nu kun Grundstenene fra Skib og Kor, medens Taarnet blot lader sig spore ved en Fordybning i Terrænet. (Se Figur A).

Kirkegaardsmuren, eller dog Stedet, hvor den har staaet, lader sig med Sikkerhed følge mod Øst, Vest og Nord. Hele Kirkens Areal har udgjort omtrent 8000 □ Alen eller ca. $\frac{1}{2}$ Tønde Land. (Se Fig. B.)

I vore Dage er Pladsen ikke synlig for hvem, der ikke er stedkendt. De omtalte Grundsten, der var det eneste tilbageværende af den gamle Kirke, er for kort Tid siden blevet opgravede for at anvendes til Bygningsbrug. Jorden er taget ind til Dyrkning, og kun en Mængde smaa Teglstensbrokker, iblandet Jorden sammen med Stumper af Kalkmørtel, viser, hvor Kirken engang har staaet.

Ogsaa Kirkegaardens Jord, de dødes Hvilested, er gennemgravet. Gamle Folk ved at fortælle om, at de i deres Barndom har set Folk opsamle hensmuldrende Menneskeknogler, som saa afhændedes for Penge. Een Gang er det sket i videnskabeligt Øjemed. Professor i Anatomi Fr. Th. Schmidt (død 1880), der særlig studerede Hjernens Udviklingshistorie, og som f. Eks. har foretaget en videnskabelig Undersøgelse af Kong Hans' Kranium, lod — det maa have været sidst i 1870'erne — optage en Del Kranier til Studiebrug, hvilke han førte med sig. — Dog er der endnu Grave, som har faaet Lov at forblive uforstyrrede, hvilket fremgaar af,

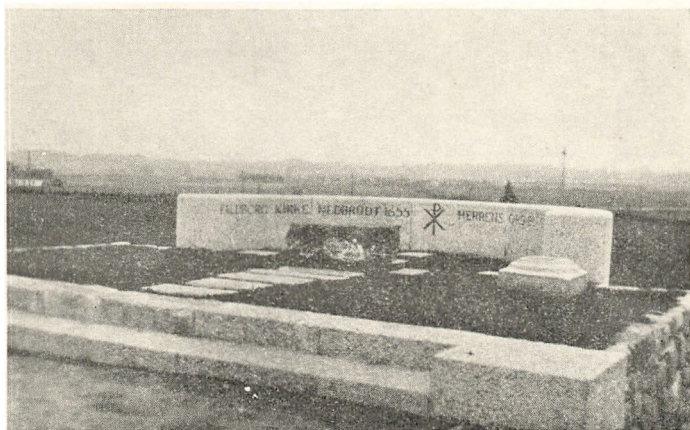
at man for faa Aar siden inde paa selve Kirkens Grund stødte paa et velbevaret Skelet en halv Snes Alen under Jordens Overflade.

Mærkeligt nok at Staten eller Nationalmuseet ikke samtidig med Opmaalingen tog Anledning til at freddyse Stedet. Det kunde dog synes naturligt og rigtigt, at der, hvor Menigheden Aarhundrede efter Aarhundrede var stævnet sammen Søndag efter Søndag for at opbygges af den pragtfulde katolske Gudstjeneste, og der, hvor Jorden gemmer Støvet af henfarne Slægter – der burde have staaet et Minde for at vise det Sted, hvor Slægt efter Slægt er lagt i Graven. Men intet blev foretaget. Grunden blev uden videre inddraget af den nærmestboende Lodsejer og dyrkes nu som anden Jord.

For nogle Aar siden tog Menighedsraadet Tanken op om at rejse Kirken et værdigt Minde. Det tog Tid, inden Arbejdet blev paabegyndt, da man savnede de nødvendige Pengemidler. Først da en interesseret Mand med Villie til af yde de nødvendige Ofre meldte sig, kunde Tanken virkeliggøres, og nu staar i den ene Side af den gamle Kirkegaard et smukt og værdigt Minde, som fortæller om den gamle Kirke, hvorfra dens Klokke i mange Slægtled har lydt ud over Egnen, kaldende »paa gammel og paa ung«, og som har været Samlingsstedet for vore Fædre saavel ved glædelige Tildragelser i Menneskelivet som i alvorlige Stunder.

Dette Minde skal fortælle om, at her har Herrens Ord lydt, og her har Egnens Befolkning hentet deres religiøse Trøst i det Gudshus, der for dem vel nok var det eneste aandelige Midtpunkt, hvorfra de fik den Husvalse og Opbyggelse til Kampen for Tilværelsen i de trange Tider, der ellers ofte formørkedes baade

af Tidens Overtro og haarde økonomiske Vilkaar, det skal fortælle Efterslægten om de første kristne Mennesker her paa Egnen, der – sikkert forholdsvis faa i Antal – kunde rejse det Gudshus, som senere Tidens ulykkelige Kaar var Skyld i ikke kunde bevares, og det skal indpode Fremtiden Pietet for Forfædrenes Virke.

Umiddelbart op til Landevejen, der gaar over et Hjørne af den gamle Kirkegaard, er Mindesmærket bygget. Det bestaar af store, regelmæssigt tilhugne Granitsten, dannende en Halvkreds, som forestiller en Korrunding. Denne hviler paa en 2 Meter høj Mur af Kampesten, som forestiller et gammeldags Kirkegaardsdige. Pladsen i Rundingen er dels belagt med Kvadersten fra den gamle Kirke, dels beplantet med stedsegrønne Stenhøjsplanter. Paa Indersiden af Rundingen er indhugget følgende Indskrift:

FALDBORG KIRKE NEDBRUDT 1655
 HERRENS ORD BLIVER EVINDELIG
 med Kristi Monogram mellem Linierne.

Mindesmærket er bekostet af Fabrikant I. C. Truelsen, Herning, efter Tegning af Arkitekt Rasmussen, Kolding. Stenhuggerarbejdet er udført af Stenhugger Hansen-Glem i Herning. Det er smukt i sin Udførelse og storslaaet i sit Anlæg og sikkert enestaaende i sin Art.

Den 2. September 1934 blev Mindet indviet ved en Højtidelighed i Overværelse af Folk fra nær og fjern. Den egentlige Indvielsestale blev holdt af Sognepræsten, Marius Hansen, hvorefter ogsaa Biskop Gøtsche talte. Pastor Hansen skildrede Udviklingen fra de hedenske Ofringer til den kristne Kirke. De gamle Helligdomme faldt; men Guds Ord bliver evindeligt. Der er Velsignelse ved at have Guds Hus og Guds Ord nær. Den nedbrudte Kirke vidner om Forkrænkeligheden, men Guds Ord om Evigheden. Pastor Hansen sluttede med at udtale en hjertelig og dybtfølt Tak til Fabrikant Truelsen for Mindesmærket.

Fabrikant Truelsen gav Udtryk for den Glæde, det var for ham at se sin Tanke virkeliggjort her paa det Sted, hvor Herrens Ord havde lydt i Aarhundreder. Kirken er forlængt sunken i Grus, men Mindet med Indskriften skal føre sin stille Tale til de mange, som her ad Vejen kommer forbi. Han sluttede med at overdrage Mindesmærket til Vindum Sogns Beboere til Værn og Eje.

Lærer Hedeland udtalte derpaa: Paa Sogneraadets Vegne modtager vi den store og smukke Gave. Vi giver det Løfte, at det skal blive fredet og vedligeholdt. Mindet staar paa indviet Jord; det skal staa til sene Tider og vidne om, at selv om denne Kirkebygning maatte forsvinde, saa er den kristne Kirke med Herrens Ord dog den Klippe, der staar fast, mens Tiderne skifter.

Viborg 1836.

CARL JACOBSON BROSTRØM

FØDT 4. FEBRUAR 1836 – DØD 12. JULI 1917

Af Apoteker J. Lind, Viborg.

DER skete mange store Ting i Viborg lige før og efter Krigen i 1864. Og det var ogsaa aldeles nødvendigt, at der skulde ske noget stort, dersom vor ældgamle, hæderkronede By skulde genvinde noget af den Agtelse og den høje Rang, som den havde indtaget mellem de danske Byer i Oldtid og Middelalder og langt ind i Nutiden. Det var Enevoldsmagtens Indførelse i 1660, der havde flyttet hele Regeringsmaskineriet til København, saa at Viborg gik rivende nedad igennem to Aarhundreder.

Domkirkens fuldstændige Ombygning i Aarene 1862 til 1874 kaldte mange fremmede til Byen og gav Arbejde til mange. Den store, moderne Landevej fra Randers over Hammershøj og Viborg til Holstebro aabnede en Trafik, som vi trængte stærkt til. Før den havde vi kun en lille privat Bro over Søen, anlagt i 1814 af Bertel Bruun paa Asmildkloster. Baade ved denne Bro og ved Nørremøllebroen blev der afkrævet enhver passerende Bropenge, 1 Skilling af hver Person og mere for større Husdyr eller Vogne.

Vi trængte til at faa alt det smaatskaarne, provinsielle blæst bort af friske Kræfter, og det var et stort Held for vor By, at der temmelig samtidigt var tre udmærkede Mænd, der mødtes her i Byen til et trofast Samarbejde for at rejse Viborg af sin Dvale. Det var Morville af fransk Afstamning, Dalgas af italiensk Afstamning og Brostrøm af svensk Afstamning. De tre fremmede Navne fik hurtigt en hjemlig Klang, og de vilde aldrig være blevet glemt her i Byen, selv om Morville ikke havde faaet sit Monument paa Hjultorvet, Brostrøm sit ved Borrevold og Dalgas faaet sit Navn knyttet til en af Byens Gader.

Morville havde boet her i Byen i mange Aar, da E. Dalgas kom hertil i 1854 som ung Premierløjtnant for at bygge Broen over Søen. Brostrøm kom hertil i 1864, alle tre fik Lov til at leve saa længe, at de paa deres gamle Dage kunde se gode Resultater af deres uegennyttige og utrættelige Bestræbelser for at forandre Viborg og hele Oplandet fra en død Plet, hvor den brune Hede gik lige ind til Byens Mure, til et straalende frugtbart og velopdyrket Landskab, oversaaet med venlige Haver om Husene, levende Hegn om Markerne og smagfuldt beplantede Grave paa Kirkegaardene. Det var Dalgas og Morville, der gennem Hedeselskabet fik sat Opdyrkningsarbejdet i Gang, men en meget stor Del af Æren for det smukke Arbejde tilkommer Brostrøms Planteskole, der stedse kunde levere de Træer, Buske, Prydplanter og alt det Havefrø, som Hedeselskabets og Haveselskabernes Medlemmer i stærkt stigende Mængde havde Brug for.

Brostrøms Planteskole.

Før Brostrøms Tid fandtes ingen Planteskoler i

Nørrejylland. Der var nogle i Sønderjylland, men med de Tidrs Trafikforhold var det altid vanskeligt at faa levende Planter tilsendt. Og saa var der naturligvis Konsistorialraad Bjerregaards store Planteskole ved Hjermind Præstegaard, men den var helt privat. — Bjerregaard leverede Træerne gratis og kun i begrænset Mængde.

Der var heller ingen, der før Brostrøm havde forsøgt at dyrke Havesager i stor Stil, hele Forbruget var blevet dækket af Privathaver og enkelte Herregaards-haver. Men Brostrøm var den initiativrige Mand, der straks, da han kom til Viborg i Sommeren 1864, tog fat paa begge Dele. Vi maa ikke glemme, at der laa fjendtlig Garnison i Viborg samme Sommer, lige op til 11000 Mand, saa der var Brug for ekstraordinære store Mængder af alle Slags Spisevarer. Og fra 1868 til 1880 havde vi Lejrøvelser ved Hald, der ligeledes samlede Tusinder af sultne Soldater. Brostrøm var den rette Mand paa den rette Plads, han udvidede sine Rabarberplantninger og sine Jordbærmarker, saa han i Sæsonen skulde have 50 Koner hver Dag til at plukke dem, og han var den første, der i tørre Somre forstod at vande Jordbærrene, saa at han kunde levere dem friske, mens andres tørrede hen. Han var begyndt i 1864 med at leje et Stykke god, dybmuldet Havejord med Fald imod Syd af Frøknerne Zahrtmann i Mogensgade (Nr. 26), men allerede næste Aar kunde han købe 1 Td. Land udenfor Mogensport, i 1870 yderligere 4 Td., i 1873 15 Td., i 1877 12 Td., i 1883 11 Td., to Aar efter igen 5 Td., i 1890 hele 19 Td. og i 1898 igen 13 Td., saa at han ved Aarhundredskiftet havde 80 Td. Land i Brug, og i Aarene 1904 og 1906 forøgede han Arealet til 115 Td. Land. Denne stadige

Udvidelse viser Forretningens Trivsel, viser, at det var et dybtfølt Savn, der nu var blevet afhjulpet. Til det stedse voksende Areal hørte selvfølgelig en stedse voksende Arbejdsstyrke. Elever kom fra alle Egne af Landet, og langt over 100 af Danmarks største Planteskoleejere eller Gartnere regner det for en Ære, at de kan sige, de har staaet i Lære hos Brostrøm i Viborg. Der var i den bedste Tid 15 Elever ad Gangen og talrige Medhjælpere, Daglejere, Kuske etc. — En Td. Land med Planteskole sætter jo mange flere Hænder i Arbejde, end en Td. Land alm. Landbrug. Af Tjørnebær blev der paa de gamle Tjørnehække plukket over 1000 kg. om Aaret, og af hvert kg. produceret over 1000 Tjörn, som skulde prikles ud og omplantes enkeltvis. Af Frugttræer var der 60.000, for at enhver Kunde kunde faa saa mange, han vilde have af hver Slags, af Stikkelsbær var der 40.000, af Naaletræer mange Millioner og saa fremdeles. Brostrøm var altid ude at spejde efter de Sorter af Frugttræer, der passede bedst for Jylland, jeg ved f. Eks., at han i gamle Herregaardshaver fandt gode Sorter.

Hedeselskabet var i de første Aar en flittig Aftager, senere producerede det selv sine Naaletræer rundt om i Plantagerne. Men saa blev Plantningsforeningerne oprettede, og de trængte til Masser af Lætræer til Haverne og Havefrø.

I Aaret 1909 trak C. J. Brostrøm sig tilbage fra Forretningen og overlod den til sin Søn Rasmus Brostrøm, der driver den uforandret videre med den eneste Forandring, at en stor Del af det gamle Areal mellem Skivevej og Aalborgvej («Sct. Olufsbakke») er afstaaet til Statsskolen og nye Marker i Stedet indtagne til Planteskolen.

C. J. Brostrøms Personalia.

Enhver, der traf Brostrøm i hans Velmagtsdage, fik straks Indtrykket af at staa overfor en stærk og myndig Mand, et Hoved højere end alt Folket, bredskuldret og med et Haar og Skæg som selve Guden Odin.

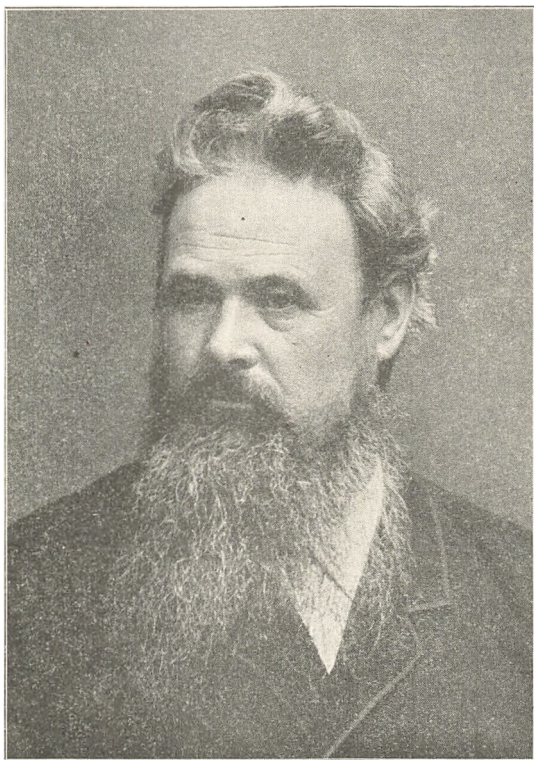
C. J. Brostrøm, 38 Aar.

Uden at sige meget fik han baade sit eget Personale og hele den danske Gartnerstand til at vise Lydighed og Respekt. Han hørte til den Type af arbejdsomme og beskedne Mænd, der ikke kræver Lydighed af andre af Lyst til at kommandere, men fordi den megen Parlamenteren sinker Arbejdet.

I Aar (1936) er det lige 100 Aar, siden Brostrøm blev født i den lille Landsby Korsaröd i Skaane. Faderen hed Jacob Jacobson Broström og var Bødker der paa Stedet, Farfaderen og hans Fader igen var begge Skovfogder, det var flittige og nøjsomme Folk, indlevede med Skovens Flora og Fauna igennem et Aarhundrede. Men Gartner Tidende ($\frac{1}{2}$ 1936), der har en mere udførlig Levnedsbekrivelse af Brostrøm, og hvorfra de to Portrætter af ham er laant, mener, at Familien er hjemmehørende i Frankrig, er flygtet hjemmefra paa Grund af Hugnotforfølgelserne, og at dens oprindelige Slægtsnavn har været de la Motte. Brostrøm maatte som ganske ung hjælpe med ved alt forefaldende Arbejde i Mark og Skov, det gav gode Kræfter og Lyst til Arbejdet. Han skulde bl. a. vogte Faarene, og en Gang, da Ulven vilde overfalde hans Faar, kastede han saa mange Sten efter den, at den lod hans Faar i Fred. Baade han og Broderen Jöns rejste hjemmefra og søgte Arbejde i Danmark. Brostrøm prøvede sig først frem i København, men det passede ham ikke, saa var han $1\frac{1}{2}$ Aar paa St. Restrup ved Nibe, derefter hos Handelsgartner P. Jespersen, Knudriisbakke ved Aarhus, hvor han lærte saa meget Gartneri, at han derefter turde overtage Driften af Haven ved Lynderupgaard. Her blev han i 6 Aar og blev forlovet med Husbestyrerinden sammesteds, Georgine Marie Rasmussen, Datter af Pastor Rasmussen i Haasum. De blev gift, efter at han var flyttet til Viborg, og hun var ham en udmærket Hjælp i den store Husholdning, hvor der daglig skulde laves Mad til over 20 Mennesker. Og det skulde være god og rigelig Mad; Brostrøm holdt paa, at de skulde præstere et godt Arbejde, og saa skulde de ogsaa have god Føde. En Del Svin og Fjer-

kræ blev fodrede med Affald fra Gartneriet, og ellers gik Brostrøm selv paa Torvet hver Lørdag og købte Kød og Fisk.

En Gang hver Sommer drog Brostrøm med hele

C. J. Brostrøm, 65 Aar.

Familien og alle de Underordnede paa Skovtur, en lang Række Vogne fuld af glad Ungdom, enten til Bækkelund eller Rindsholm. Men til daglig skulde der arbejdes, Mester gik selv fra Dør til Dør om Morgenens og bankede paa med sin tykke Knortekæp, saa de unge

kunde komme op i en Fart og være færdige til at begynde Arbejdet Kl. 6.

Brostrøm var selv tilstede før alle de andre om Morgenen og efter dem alle om Aftenen. Man kan derfor ikke vente, at han skulde paatage sig offentlige Hverv af nogen Slags. Han var dog Byraadsmedlem 1888–1900. Og det lykkedes ham, paa Grund af den store Tillid, han nød indenfor sine Kollegers Rækker at bringe Enighed indenfor den før adsplittede Gartnerstand og faa alle Danmarks Gartnere sammensluttede i een Forening, den endnu bestaaende Alm. Dansk Gartnerforening, der selvfølgelig valgte ham til Formand lige fra 1887, indtil han selv paa Grund af Alder fratraadte 1898. Derefter var han Æresformand indtil sin Død, og Gartnerforeningen rejste ham et smukt Æresminde paa Borrevold, afsløret 11. Nov. 1919 under megen Deltagelse fra hele Danmarks Gartnerstand saavel som fra Viborg Bys Side. I en smuk Sang, som Jens Braad havde forfattet i Dagens Anledning staar:

I Viborg By med sine rige Minder,
ved Søens Bred og Borgvolds gamle Træ'r
— hvor er her skønt, ja skøn vi Pladsen finder,
og Brostrøm havde selv den Plads saa kær —
her rejses Mindet ham af Venners Skare,
ved Byen, hvor hans Mandomsgerning laa,
og Byens Raad det Minde vil bevare,
det tør vi tro, det vil vi stole paa.

Brostrøm og Borrevold.

Ikke for intet blev Brostrøms Mindestøtte rejst ved Borrevold, hele dette smukke Anlæg, der uden Overdrivelse baade ved sin Beliggenhed og ved hele Til-

plantningen er det smukkeste offentlige Anlæg i hele Provinsen, er formet af Brostrøms stærke Haand i Aarene 1869—1870 og siden vedligeholdt og stadig forskønnet af ham indtil 1909 og derefter af hans Søn Rasmus Brostrøm. Ingen af de Viborg Borgere, der — (helst) daglig — nyder det herlige Syn af de mange pragtfulde Planter og Plantegrupper, vi har paa Borrevold, kan ret tænke sig, hvor stort et Arbejde, der er lagt deri siden 1869. »Viborg Stiftstidende« har været saa venlig at laane Aarbogen et morsomt gammelt Billede af Viborg ved Aar 1836. — Sdr. Sogns Kirke havde dengang et ganske andet Taarn end nu. Domkirken stod i sin gamle Skikkelse, og lige Nord for Domkirken har vi Stænderhuset. Store Borrevold er tilplantet med Grantræer. Lille Borrevold er en aaben Grusgrav, og langs med Søbredden ser man en Poppelalle, som kommer fra Ridderstræde og gaar østen om Brænderigaarden og store Borrevold. Et lille Stykke af denne Alle er bevaret og Poppeltræerne erstattet med Linde, nemlig fra den nye Randerslandevej og Nord paa. Denne Alle var offentlig Spadserevej, her kunde de gamle Viborggensere spadsere med Kone og Børn, naar de Søndag Eftermiddag var kommen i Stadstøjet og skulde ud at trække Luft. Dersom de vilde give 1 Skilling pro persona, kunde de ogsaa faa Lov at spadsere ad den afbildede Bro over til Asmildkloster Have, hvor der ellers var fri Adgang. Tillige havde man dengang som nu, Mikkels Anlæg. Og de, der havde Vogn, kunde køre til Bækkelund eller Rindsholm. Skoven ved Rindsholm er forøvrigt meget mærkelig derved, at den sikkert er et af Danmarks allerældste offentlige Lystanlæg, den er nemlig plantet i 1533 af Viborg Byraad.

Da saa den nye Landevej var anlagt, og der kom Bro over Søen, og Mathiasgade var blevet forlænget, kom hele Billedet til at se anderledes ud. Paa selve Slotsbanken laa der i de gode gamle Dage et kongeligt Slot, de ældre Historiografer paastaar, at det var Kong Hamlet, der boede deroppe først, men yngre Historiografer tør dog ikke sige, at der foreligger tilstrækkeligt Bevis. At alle de ældre Konger har boet her, er sikkert nok, de førte jo en ret besværlig Tilværelse med mange Rejser og stort Følge.

Angaaende Navnet maa jeg bemærke, at man paa ældre Kort finder det stavet Borgervold, Borgvold og Borrevold; jeg foretrækker den sidste Stavemaade som den, der ligger nærmest den mundtlige Udtale.

Lille Borrevold er nu jævnet med Jorden og brugt til Fyld, den blev anset som offentlig Ejendom, medens Store Borrevold hørte til Brænderigaarden og blev skænket til Byen af Haubroes Enke. Det Areal, som ligger mellem Slotsbanken og Byen, kaldes Kildetoften, det var den Gang meget sumpet, og man kunde endnu kende de gamle Grave udenom Fæstningen. Det tilhørte Haubro paa Brænderigaarden, som skænkede det til Byen. Mellem Kildetoften og Nørresø laa Vaskepladsen, et Areal paa 10.000 □ Alen, det blev før benyttet af alle Byens Husmødre til at vaske deres Tøj paa og tørre det; nu blev det købt af en Del Borgere med Morville, Wissing og Kancellieraad Møller i Spidsen og skænket Byen, det kostede 1660 Rigsdaler.

Midt i Kildetoften springer Kilden endnu, som gav Toften Navn, det var en af de hellige Sundhedskilder, som vi havde en hel Del af i Viborg i Middelalderen: Sct. Mikkelkilde ved Mikkelport, Sct. Kjelds Kilde lige ved Domkirken, Sct. Lone Kilde ved Stiftsprovste-

gaarden, og den, der kaldtes Thekilden, fordi Husmødrene mente, dens Vand var bedre til at koge The paa end andre Kilder. (Se Skivebogen 1923 p. 25).

Endelig erhvervede Byen ved Mageskifte med Sindsygehospitalet en Plads ved Søndersø, kaldet Ispladsen, fordi Byens Borgere kunde have Is liggende der, naar de havde savet Is paa Søen.

De laveste Dele af Terrænet maatte fyldes op, og til det Brug blev alle Murbrokkerne fra Domkirken anvendt. Vi kan af alt dette forstaa, at det var et meget omfattende Arbejde, der blev udført, inden Borrevold fik den Skikkelse, vi nu kender. I 1870 var det hele dog saa vidt færdigt, at den private Komite, der havde startet Foretagendet, kunde overgive det til Byen, som i den Anledning nedsatte et Bepplantningsudvalg, der siden har varetaget det fornødne.

Andre offentlige Anlæg i Viborg.

Det er en Selvfølge, at Brostrøms Hjælp blev paa kaldt, hver Gang der skulde plantes noget i Viborg. Den pragtfulde Have, der hører til Sindsygehospitalet, skyldes det gode Samarbejde mellem Overlæge Gad og Brostrøm. Men det mest geniale, Brostrøm har anlagt, er dog det smukke lille Anlæg i Mogensgade, som vi kalder Tavsens Minde. Paa den Plads, hvor Graabrødrenes ældgamle og anselige Kirke havde staaet i over 600 Aar, nemlig 300 Aar som Klosterkirke og andre 300 Aar som Byens Sognekirke (se Fra Viborg Amt 1935), var Grunden blevet jævnet i 1835 og beplantet med et meget pænt, men karakterløst Anlæg. Dette Anlæg fik Brostrøm i 1896 Lov til at lægge helt om, og han plantede da lave Bøgehække og Buksbomhække hen over alle de i Jorden skjulte Fundamenter,

saa at vi nu har et levende Billede af hele den gamle, ærværdige Kirke, dens Vaabenhus, Prædikestol og Gravkapeller baade i Nord og Syd.

C. J. Brostrøm var den virksomme og praktiske Mand, der skabte Arbejde til mange Hænder og skabte Skønhed og Glæde, hvor der før var øde. Den Slags Mænd har vi mange af i Viborg og Omegn, men aldrig nok af dem alligevel.

Personregister.

A.		Drewsen, Christen	44
Andersen, Ole, Sognefoged	22	— Michael	44, 52
— Mariane	22	E.	
Albertsen, Niels, Folketingsm.	47	Enevoldsen, Christen, Pram-	
Augustenborg, Chr., Kedel-		fører	73
flikker	95	Eskildsen, Hans Chr.	106
B.		F.	
Barner, V., Proprietær	50, 51	Fischer, Christian, Kongens	
Bertold, Biskop i Slesvig	115	Mundskænk	27
Bigum, Niels, pramfører	73	Fischer, J. L.	30
Bilde, Anders, Rigsmarsk	112, 113	Foss, Landinspektør	51
Bilidt, Niels, Pramfører	73	Frederiksen, Zakarias	97
Bindesbøll, Godsinspektør	42, 44	G.	
Bjerregaard, Præst, Konsi-		Grønning, Anders, Pramfører	91
storialraad	125	Gøtsche, Biskop	122
Boje, Købmand	91	H.	
Boserup, Proprietær	65	Hansen, Chr., Sognefoged	65
Brock, Løjtnant	30	Hansen-Glem, Stenhugger	122
Brochdorff, Christen von	107	Hansen, Marius, Præst	122
Brostrøm, Carl Jacobsen	123	Haubroes Enke	132
— Jacob Jacobsen	128	Hedeland, Lærer	122
— Rasmus	131	Herskind, Proprietær	65
Bruun, Fabrikant	43	Hoff, H. M., Herredsfoged	29
C.		— H. N., Ritmester	27, 28
Carlsen, Vandbygnings-		— H. W., Ejer af Silkeborg	39
inspektør	63	Holm, Anders, Pottemager	22
Carøe, Borgmester	30	— H. H., Herredsfoged	41, 46
Christensen, Evald Tang	115	Holm, Jens, Pottemager	22
— Tang	115	Honum, Stiftslandinspektør	67
Christensdatter, Maren	106	I.	
Christensen, Ove, Subsistut	96	Ingerslev, Proprietær	51
Clemmensen, Gaardejer	64	— H. P., Overkrigs-	
D.		kommissær	21, 31
Dalgas, E.	124	Iversen, Johannes	108
Ditlevsen, Knud, Pottemager	22		
Drechsel, V., Birkedommer	90		

J.		R.	
Jensen, Christen, Folketingsm.	47	Rask, Kristen, Prammand	80
— Las	112	Rasmussen, Præst	128
— Niels, Sognefoged	51	— Georgine Marie	128
Jespersen, P. Handelsgartner	128	— Arkitekt	122
K.		Recke, Major, Landinspektør	33
Kaas, Erik, Biskop	111	Rendtorff, Sygehusforvalter	116
Kobborg, Henrik	103	Rydal, Chr. Jensen, Sogne- foged	65, 76
Kokholm, Eskild	106	Rytter, Niels, Pramfører	73
Koustrup, Mads, Pramfører	73	S.	
Kræmmer Hans	100 ff.	Schmidt, Landmaaler	64
L.		— Fr. Th., Professor	119
Lausten, Willum, Gaardmd.	98	Schuckardt, Oberst	115
Løffler, J. B., Arkæolog	117	Schuster, Lærer	115, 116
M.		Seeboth, Jomfru	96
Madsdatter, Johanne, Marie	96	Sjørslev, Anders, Pramfører	73
Morville, P. G. C., Skov- rider	22, 124, 132	Skjoldborg, Joh.	21
Møller, Kancelliraad	132	Snedker, Kristen, Sognefoged	98
N.		Sørensen, Mathias, Herreds- foged	113
Neergaard, Proprietær	50	T.	
Nellemann, Proprietær	65	Tang, Jens	107
Nielsdatter, Mette	107	Truelsen, I. C., Fabrikant	122
Nielsen, Niels, Sognefoged	65	V.	
— Peter	43	Vorbech, Proprietær	50
O.		W.	
Olesen, Anders, Sognefoged	6	Wesenberg, Landinspektør	28
Olufsen, Peder, Fuldmægtig	113	Winther, Chr. H., Præst	96
Ostenfeldt, L. Stender- deputeret	84, 85	Wissing, Redaktør	132
P.		With, Skovfoged	51, 64
Pedersen, Esben, Dr. phil.	93	Worsaae, Direktør	117
— J. Chr.	98	Z.	
— Poul, Pramfører	73	Zahrtmann, Frøknerne	125
Poulsen, Exam. jur.	50	Zakariasen, Frederik	97
— Hans, Gaardejer	65	Ø.	
— Søren	113	Østergaard, Jens, Gaardejer	6

Stedregister.

	A.				
Aa Mølle		107		Frejlev	98
Allinggaard		50		Friisholt (Ormstrup)	36, 82
— Teglværk		71		Funder	65
Allingskovgaard		51, 64		Fusager	6, 10
Ans		71, 73		G.	
Asmildkloster		31, 123		Gammelstrup	5, 6, 9
Asmindgaarde		72		Ginding Herred	89
	B.			Gedsted	95, 96
Balle		47		Gjern	86
Bejstrup		21		Gjødvad	65
Bjerringbro		36, 38		Grauballe	64
Bjerring Mølle		33, 37		Grauballegaard	72
Borbjerg		107		Gudum	106
Borre		51, 64		Gullev	51
Borup		72		H.	
Borris Sogn		7		Haasum	128
Borup Teglværk		71		Haderup	100
Brandstrup		110, 111, 115		Hald	31
Bredholt		50		Hammershøj	123
Brorup (Ans)		82		Hammerum	89
Brønderslev=Øster		97		Hanherred	21
Bøgeskov		58, 73		Hannæs	21
Bøgildgaard		64		Haverslev	21
	C.			Hjarbæk	21
Christianslund (Ørum Sogn)		84		Hjermind	125
	D.			Højbjerg	115
Daugbjerg		5		Højslev Mølle	99
Drengsgaard		8, 12		Hørup	81
	F.			K.	
Faarup		110		Karup Kirkegaard	106
Faldborg Kirke		109 ff.		Kejlstrup, V. og Ø.	72
Feldingbjerg		6		Kellerup	64
				Kildetoften	132
				Klotrup	99
				Kongensbro	35, 72

Meddelelser.

Tiden siden sidste årbogs udsendelse er forløbet uden særlige begivenheder eller forskydninger i medlemstallet. Den forøgede tilgang, som skulde bringe antallet af medlemmer op på den højde, som amtets historiske fortid forpligter til, venter vi stadig paa. Vi beder medlemmerne have det i erindring og hver for sig tage del i arbejdet for samfundets trivsel og fremgang.

Fra forskellige institutioner: Viborg stiftamt, Viborg by, Viborg byes og omegns sparekasse, Handelsbanken i Viborg og Viborg amts landøkonomiske forening har samfundet modtaget økonomisk støtte. Vi takker hjærteligt derfor.

Samfundets ordinære generalforsamling afholdtes forsøgsvis i år sammen med sommerudflugten. Denne afholdtes søndag den 30. august og gik over Brunsbåb og Vinkel til Vindumovergård og Ulstrup med forskellige ophold undervejs. Der gjordes således ophold i Vinkel, hvor deltagerne aflagde besøg i kirken og hos murer Martin Larsen, der foreviste en samling af skuresten m. v. Murer Larsen har været ivrig samler gennem mange år, og hans samling er efter private forhold af et omfang, som imponerer. Der faldt da også mange anerkendende ord om den interesse og energi, som samlingen bar vidne om.

Ved Vindum skov gjorde man holdt for at se en af de granitblokke, som isen i sin tid bar hertil fra vore stenrige nabolande. Der var almindelig enighed om, at denne mægtige sten burde bevares, og det var så heldigt, at formanden kunde meddele, at ejeren havde givet ham løfte om, at der foreløbig ikke skulde ske noget med den.

På Vindumovergård samledes deltagerne i den smukke have. Og her foran den gamle munkestens hovedbygning holdt godsejer Røhmer Bruhn et meget interessant Foredrag om gårdens og den tilhørende kirkes historie. Efter foredraget slog fru Bruhn havestuedørene op og bød forsamlingen ind på vin og kage, og man fik lejlighed til at se den gamle bygning indvendig som udvendig.

Efter en rundtur i haven og et besøg i kirken kørte man til voldstedet Kællinghøl, hvor den medbragte frokost fortæredes, og saa fortsattes der til Ulstrup. Her fortalte teglværksejer Gulddal i korte træk gårdens og de prægtige velbevarede bygningers historie.

Fra Ulstrup gik turen langs Gudenåens sydside tilbage til Bjerringbro, hvor man paa Madsens hotel samledes om kaffebordene.

Efter kaffen afholdtes generalforsamlingen, hvor under formanden gjorde rede for arbejdet i det foregående år, og kassereren fremlagde regnskabet, der balancerede med kr. 2.683,19 og enstemmigt godkendtes. Efter tur afgik af bestyrelsen teglværksejer Gulddal og gårdejer Ole Westergård. De genvalgtes begge. Ligeledes genvalgtes pastor Severinsen til revisor.

Under de påfølgende forhandlinger drøftedes bl. a. spørgsmålet om bevarelsen af »E bindstouw« i Lysgård, og derefter holdt viceskoleinspektør Kr. Pedersen et kort foredrag om de geologiske forhold vedrørende den

strækning, man havde gennemkørt. Foredraget skulde egentlig have været afholdt på toppen af Busbjerg med den storslåede udsigt over dalen. Men på grund af den stærke storm måtte man opgive denne bjergbestigning.

Hjemturen gik over Skibelund, hvor en gammel gård blev beset. Endelig standsede man op ved Rødkærstro for at se det her i årbogen afbildede mindesmærke for den nedbrudte Faldborg kirke.

Angående litteratur vedrørende Viborg amt, da er der i år kommet en bog, som fortjener særlig opmærksomhed. Forfatteren af de fortrinlige Viborg-egnen tilknyttede bøger: *Viborg veje* og *Hærvejen*, museumsinspektør Hugo Matthiessen har udsendt et nyt arbejde: *Limfjorden*, der ikke giver hans tidligere bøger noget efter. *Limfjorden* er fyldt med realiteter, men det i sig selv tunge historisk-topografiske stof virker levende og let. Forfatteren har nemlig ikke blot den videnskabelige forskers evne til at komme tilbunds i tingene, men han er tillige i besiddelse af en virkelig digters evne til at fremstille sine arbejdsresultater. Det er en nydelse at følge Hugo Matthiessen på vandringerne langs Limfjordens kyster. Slå følge!

Som sædvanlig gøres opmærksom på, at Dansk historisk fællesforenings tidsskrift »Fortid og nutid« af medlemmerne kan fås til halv pris, kr. 2,50 årlig, og at medlemmerne ligeledes til nedsat pris kan få de fleste af de forskellige historiske samfunds årbøger.

M. E. Gulddal.

Samfundets bestyrelse.

Teglværksejer M. E. Gulddal, Brunshåb, Viborg, formand.
 Viceskoleinspektør Kr. Pedersen, Viborg, næstformand.
 Sparekassebogholder Ballund Jensen, Viborg, kasserer.
 Tørvefabrikant M. Ankersen, Klosterlund, Engesvang.
 Hofjærgemester Chr. D. Lüttichau, Tjele.
 Arkitekt A. P. Nielsen, Kjellerup.
 Gårdejer Ole Vestergård, Houlkjærgård.

Sognerepræsentanter.

Almind. Sognefoged Karl Langvad, Almind.
Bjerregrav v. Møldrup. Folketingsmand L. Nørskov.
Borrits. Direktør Severin Olsen, Sparkjær.
Dollerup, nordre sogn. Pens. lærer H. I. Søndergård, Kuren.
Feldingbjerg. Sognefoged N. Nielsen, Feldingbjerg.
Finderup. Sognefoged Chr. Gårdsdal, Finderup.
Fiskbæk. Sognefoged Jens Andersen, Løgstrup.
Gammelstrup. Lærer Højmark, Gammelstrup, og sognefoged
 J. Jensen, Lundgård.
Grensten. Sognefoged A. J. Rasmussen, Grensten.
Grønbæk. Grd. Viggo Christiansen, Bøgeholm, Ans.
Gullev. Lærer Chr. Poulsen, Gullev.
Hammershøj. Gårdejer A. Knudsen.
Hersom. Købmand Th. Therkildsen, Hvolris.
Hjermind. Sognefoged Jørgen Kristensen, Hjermind.
Hjorthede. Lærer P. Johansen.
Hornbæk. Amtsrådsmedlem Lerche-Christensen.
Højslev. Sognefoged S. Bække, Højslev st., og sognefoged
 Frederiksen, Højslev kirkeby.
Klejtrup. Lærer Fog, Klejtrup.
Kragelund. Sognefoged J. Jensen, Kragelund.
Kvorning. Gdr. Chr. Nielsen, Kvorning.
Låstrup. Bygmester Lambertsen, Låstrup.
Lindum. Lærer Toft, Lindum, og lærer Sørensen, Sjørring.
Lysgård. Boelsmd. Martinus Mortensen, Lysgård.
Løvel. Lærer Vestergård, Løvel.

- Pederstrup.* Parcellist J. Chr. Nielsen, Vrå.
Resen. Gdr. J. P. Jepsen, Høgild.
Sdr. Rind. Førstelærer Håhr.
Rødding (Viborg). Gdr. P. Andersen, Batum.
Sjørstev. Prop. Røhr-Lauritsen, Demstrup.
Skals. Arkitekt Gårdboe.
Skjern. Lærer E. Poulsen, Løvskaal.
Svostrup Lærer J. C. Holst, Grauballe.
Sønderbæk. Lærer A. H. Andersen, Sønderbæk.
Tånium. Lærer N. J. Thybring, Tånium.
Tapdrup. Lærer Overgård, Tapdrup.
Thårup. Sognefoged J. Chr. Thorup, Borup.
Thorning. Mejeribestyrer Fr. Mogensen, Thorning.
Ulbjerg. Lærer N. Kyø, Gjørup.
Vammen. Gdr. Søren Offersen, Vammen.
V. Velling. Lærer V. K. Brøbech, Terp, og Sognefoged A. Petersen, V. Velling.
Vinderslev. Fhv. mejeribestyrer Chr. Rasmussen, Vinderslev.
Vindum. Gdr. P. Petersen, Brandstrup.
Vridsted. Sognefoged N. Klausen, Vridsted.
Ørslevkloster. Sognefoged Andersen, Lund.
Ørum. Gdr. K. Kjeldsen, Møllerup.

Fra sogne, hvor vi ingen repræsentanter har, vil vi være glade ved at modtage tilbud fra medlemmer om at overtage repræsentationen enten for hele sognet eller dele deraf.

M. E. Gulddal.

Indholdsfortegnelse.

	Side
Jens Østergaard: Jydepotteindustrien i Gammelstrup .	5
J. C. Hansen: Trækstien og Pramfarten paa Gudenaas .	27
N. Kyø: Sydvesthimmerlands sidste Rakker.....	95
J. P. Jepsen: Kræmmer Hans	100
P. M. Hedeland: Faldborg Kirke.....	109
J. Lind: Carl Jacobson Brostrøm	123
Personregister	135
Stedregister	137
Meddelelser	139
Samfundets Bestyrelse og Sognerepræsentanter	142
